

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.

**UYGUN YATIRIM ALANLARI
ARAŞTIRMASI**

SAKARYA

YUYAA/98-3-4

**HAZIRLAYAN
ÖMÜR GENÇ
KIDEMLİ UZMAN**

ARAŞTIRMA MÜDÜRLÜĞÜ

**Mart 1998
ANKARA**

TKB MATBAASI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TABLolar LİSTESİ	İV
ÖNSÖZ	1
1. İLİN TANIMI (GENEL BİLGİLER)	3
2. COĞRAFI KONUM VE İKLİM ÖZELLİKLERİ	4
2.1. Coğrafi Konum ve Doğal Yapı	4
2.2. İklim Özellikleri ve Bitki Örtüsü	7
3. ULAŞIM VE ENERJİ DURUMU	9
3.1. Ulaşım	9
3.2. Enerji	11
4. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI	13
4.1. Nüfus	13
4.2. İstihdam	16
4.3. Eğitim	18
4.4. Sağlık	22
4.5. Tarımsal, Hayvansal Etkinlikler ve Ormancılık	23
4.5.1. Bitkisel Üretim	25
4.5.2. Hayvancılık	38
4.5.3. Ormancılık	46
4.6. Madencilik	47
4.7. İmalat Sanayii	52
4.8. Turizm	59
4.9. Ticaret, Bankacılık ve Gelir Durumu	64
4.9.1. Ticaret	64
4.9.2. Bankacılık	68
4.9.3. Gelir	73
4.10. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Durumu	80

	Sayfa No
5. YÖRENİN EKONOMİK GELİŞME YÖNÜNDEN ANALİZİ	90
5.1. Mevcut Durum	90
5.1.1. Coğrafik Durum	90
5.1.2. Demografik Durum	91
5.1.3. Altyapı İmkanları	92
5.1.4. Tarımsal Yapı ve Hayvancılık	93
5.1.5. Sanayi	94
5.1.6. Turizm	95
5.1.7. Bankacılık Durumu	96
5.1.8. Teşvik Durumu	97
5.1.9. Sosyo-Ekonomik Durum	98
5.2. İlde Hayvansal Üretimi Geliştirmeye Etkili Faktörler Ve Önlemler	99
5.3. İlde Sanayi Üretimini Geliştirmeye Etkili Faktörler ve Öneriler	108
5.4. Yatırım Ortamını İyileştirmek İçin Alınması Gereken Diğer Önlemler	112
5.5. İlin Altyapısını ve Ekonomisini Geliştirmeye Yönelik Projeler	121
5.5.1. Sakarya Organize Sanayi Bölgesi	121
5.5.2. II. Organize Sanayi Bölgesi	121
5.5.3. Dericiler Organize Sanayi Bölgesi	122
5.5.4. Kanalizasyon	122
5.5.5. Yol Durumu	124
5.5.6. Karasu Balıkçı Barınağı'nın Limana Dönüştürülmesi	127
5.5.7. Gölet Yapımı	128
5.5.8. Aşağı Sakarya Projesinin Tamamlanması	129
5.5.9. Doğançay Hidroelektrik Santrali	130
5.5.10. Doğalgaz	130
5.5.11. Sapanca Gölünün Kirlenmesi ve Korunması	131
5.5.12. Poyrazlar Gölü Turizm Master Planı Yapılması	131
5.6. Yatırımlarda Devlet Yardımları	133

	Sayfa No
6. ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI	146
6.1. Değerlendirme Kriterleri	146
6.2. Uygun Yatırım Konuları	148
6.2.1. Doğal Kaynak Potansiyelini Değerlendirmeye Yönelik Yatırımlar	148
6.2.2. Talebi Karşılamaya Yönelik Yatırımlar	150
6.3. Değerlendirme Kriterlerine Göre Önerilerin Sınıflandırılması	151
7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	163
YARARLANILAN KAYNAKLAR	166

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1 : İl Merkezinin Diğer İlçelere ve Önemli Merkezlere Uzaklığı	11
Tablo 2 : İl Elektrik Tüketiminin Türkiye ve Marmara Bölgesi İçindeki Yeri	12
Tablo 3 : Sayım Yıllarına Göre Ülke ve İl Nüfusu İle Yıllık Nüfus Artış Hızları	13
Tablo 4 : İl Nüfusunun Yerleşim Merkezlerine Göre Dağılımı ve Nüfus Yoğunluğu .	14
Tablo 5 : Türkiye ve Sakarya Şehir ve Köy Nüfus Oranları	15
Tablo 6 : 1997 Nüfus Sayımına Göre Sakarya İli Nüfusu	16
Tablo 7 : İktisadi Faal Nüfusun Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı	17
Tablo 8 : İş ve İşçi Bulma Kurumuna Yapılan Başvurular ve İşe Yerleştirilenler	18
Tablo 9 : Okuryazarlık ve Bitirilen Son Öğretim Kurumuna Göre Nüfus	19
Tablo 10 : Okul Gruplarına ve Cinsiyete Göre Okullaşma Oranları	20
Tablo 11 : 1996-1997 Eğitim ve Öğretim Yılında Sakarya İlindeki Okul, Derslik, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı	21
Tablo 12 : Sakarya İli Yataklı Tedavi Kurumlarının Yatak Sayısı Hekim Sayısı ve Faaliyetleri	22
Tablo 13 : Sakarya İli Tarımsal Hasılasının Yıllar İtibariyle Gelişimi	23
Tablo 14 : İl Arazisinin Kullanıma Göre Dağılımı	24
Tablo 15 : İl Tarım Alanlarının Kullanış Amaçlarına Göre Dağılımı	25
Tablo 16 : İlçelere Göre Sulanan Tarım Alanları	27
Tablo 17 : Sakarya İli Tarla Ürünleri Üretimi	28
Tablo 18 : Tarla Ürünleri Üretimi ve Ekilen Alan	32

	Sayfa No
Tablo 19 : Sebze Ürünleri Üretimi ve Sakarya'nın Ülke ve Bölge İçindeki Yeri	34
Tablo 20 : Sakarya İli Meyve Ürünleri Üretiminin Yıllar İtibariyle Gelişimi	35
Tablo 21 : Meyve Ürünleri Üretimi ve Ağaç Sayısı	36
Tablo 22 : İl Tarımsal Araç ve Gereç Sayısı	37
Tablo 23 : İl Gübre Kullanımı ve Gübrelenen Alan	38
Tablo 24 : İl Tarımsal Mücadele İlaçları Tüketimi	38
Tablo 25 : Sakarya İli Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığının İlçeler İtibariyle Dağılımı	40
Tablo 26 : Sakarya İli Kümes Hayvanları, Arı Kovanı ve İpek Böceği Kutusu Varlığının İlçeler İtibariyle Dağılımı	41
Tablo 27 : Hayvan Varlığı Bakımından Sakarya'nın Ülke ve Bölge İçindeki Yeri	42
Tablo 28 : Kesilen ve Sağılan Hayvan Sayıları ve Sakarya'nın Ülke ve Bölge İçindeki Yeri	43
Tablo 29 : Hayvansal Ürünler Üretimi ve Sakarya'nın Ülke ve Bölge İçindeki Yeri ..	44
Tablo 30 : Sakarya İli Deniz ve Su Ürünleri Üretimi	45
Tablo 31 : İl Karma Yem Tüketimi	46
Tablo 32 : İl Orman Ürünleri Üretimi ve Ormancılık Hasılası	47
Tablo 33 : Sakarya İli Maden Varlığının Dağılımı ve Niteliği	49
Tablo 34 : İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Sakarya ve Türkiye'deki İşyeri Sayısı	53
Tablo 35 : Sakarya İlinde Faaliyette Bulunan Sanayi Kuruluşlarının Sektörel Dağılımı	53

	Sayfa No
Tablo 36 : Sakarya İmalat Sanayiindeki İşyeri Sayısı, Çalışılan İşçi-Saat Toplamı, Çevirici Güç Kapasitesi, Stok Değişimleri, Sabit Sermayeye Yapılan İlaveler ve Katma Değer	54
Tablo 37 : Sakarya İli Sanayi Sektörü Hasılasının Yıllar İtibariyle Gelişimi ve Türkiye ve Marmara Bölgesi İçindeki Yeri	55
Tablo 38 : Sakarya İlindeki Turizm İşletme Belgeli Tesisler	62
Tablo 39 : Sakarya İlindeki Belediye Belgeli Tesisler	62
Tablo 40 : Sakarya'da Ticaret Ve Hizmetler Sektöründe Faaliyet Gösteren İşyeri Sayısı ve Türkiye İle Karşılaştırması	65
Tablo 41 : Sakarya İlinden Yapılan İhracatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı	66
Tablo 42 : Sakarya İlinden Yapılan İthalatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı	67
Tablo 43 : Sakarya İli Dış Ticaret Göstergeleri	68
Tablo 44 : Sakarya İli Toplam Banka Mevduatının Türkiye ve Marmara Bölgesi İçindeki Yeri	69
Tablo 45 : Sakarya İlinde Kişi Başına Düşen Banka Mevduatının Türkiye ve Diğer İller İle Karşılaştırması	70
Tablo 46 : Sakarya İli Toplam Banka Kredilerinin Türkiye ve Marmara Bölgesi İçindeki Yeri	71
Tablo 47 : Sakarya İlinde Kişi Başına Düşen Banka Kredilerinin Türkiye ve Diğer İller İle Karşılaştırması	72
Tablo 48 : Kredi/Mevduat Oranı Açısından İlin Bölge, Türkiye ve Diğer İller İle Karşılaştırması	73
Tablo 49 : Sakarya İli GSYİH'sının Yıllar İtibariyle Gelişimi	74

	Sayfa No
Tablo 50 : Sakarya İli GSYİH'sının Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı	75
Tablo 51 : Sakarya İli GSYİH'sının İlçeler İtibariyle Dağılımı	78
Tablo 52 : Sakarya İli GSYİH'sının Türkiye ve Marmara Bölgesi İçindeki Yeri	77
Tablo 53 : Sakarya İli Kişi Başına Düşen GSYİH'sının Türkiye ve Marmara Bölgesi İçindeki Yeri	79
Tablo 54 : Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırmasında Kullanılan Değişkenler ve Sakarya, Marmara Bölgesi ve Türkiye'nin Değerleri	83
Tablo 55 : İllerin Sosyo – Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	86
Tablo 56 : Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları	88
Tablo 57 : İlçeler İtibariyle Gelişmişlik Sıralaması	89
Tablo 58 : Sakarya İline Verilen Teşvik Belgelerinin Türkiye ve Marmara Bölgesi İle Mukayesesi	97
Tablo 59 : 1997 Yılı İtibariyle Sakarya İlinin Yatırımları	132
Tablo 60 : Tarım ve Hayvancılık Sektöründe Önerilen Yatırım Konularının Kuruluş Yeri Faktörlerine Göre Değerlendirilmesi	153
Tablo 61 : Sanayi Sektöründe Önerilen Yatırım Konularının Kuruluş Yeri Faktörlerine Göre Değerlendirilmesi	154
Tablo 62 : Önerilen Yatırım Konularının Tahmini Yatırım Tutarı ve İstihdam Durumu	161

ÖNSÖZ

Ülkemizin kalkınmasında tarımsal etkinliklerin yanısıra, sanayileşme yolunda gerçekleştirilen girişimler ve mevcut kaynakların rasyonel ve verimli olarak kullanılmaları kritik bir önem taşımaktadır. Sanayileşme sürecinde mevcut sanayi yapısının geliştirilmesinin yanısıra, geleceğe yönelik yeni sanayilerin kurulması yolunda gerekli araştırma ve değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir.

Bu bağlamda; kurulacak sanayi tesisleri için bölge, ülke ve uluslararası pazarlar bazında arz-talep analizi yapılması, sanayi dalları arasındaki dikey ve yatay entegrasyon koşullarının incelenmesi ve bu amaçla kurulacak olan sanayinin ileriye ve geriye doğru bağlantılarının araştırılması, hammadde kaynaklarına ve pazara yakınlık gibi faktörlerin gözönüne alınarak doğru kuruluş yerinin seçilmesi, optimum ölçek büyüklüğü ve uygun teknolojinin belirlenmesi ve yörenin işgücü potansiyelinin ve istihdam koşullarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca geleceğe yönelik sanayilerin kurulabilmesi için yüksek teknolojilerin (elektronik, bio-genetik teknolojisi vb.) kullanıldığı sanayi dallarının incelenmesi, talepteki değişmelere çok kısa bir zamanla uyum gösterebilen "**esnek üretim sistemleri**" nin (post-fordist üretim sistemleri) değerlendirilmesi ve uluslararası pazarlarda rekabet gücüne sahip sanayi kollarının saptanması gerekmektedir.

Bu araştırma, merkez ilçe Adapazarı hariç olmak üzere ekonomik ve sosyal yapısı büyük ölçüde tarımsal kaynak potansiyeline bağlı olan Sakarya ilinde gelecekteki tarımsal ve sınai üretim deseninin yeni alternatiflerle çeşitlendirilmesi konusunda beliren gereklilikten hareketle; çeşitli bulguları saptamak, kullanılmayan potansiyelleri ortaya çıkarmak ve bunların ışığında yapılacak değerlendirmelerle uygun yatırım konularının saptanmasına yöneliktir.

Sakarya ili genelinde yapılan incelemeler sonucu öngörülen yatırım konuları, bir ön değerlendirme niteliğinde olup, yatırımlara ve/veya yeni üretim alanlarına yönelme kararı verildiği takdirde, konu ile ilgili daha detaylı araştırmalarla, yapılabilirlik etüdü ve projelerinin hazırlanması gerekmektedir.

1. İLİN TANIMI (GENEL BİLGİLER)

Yüzölçümü	: 4.817 km ²
Nüfusu (1997)	: 732.898
Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	: %022.46
Nüfus Yoğunluğu	: 142
Şehir Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı	: %43.59
Doğurganlık Oranı	: %2.35
Okur-Yazarlık Oranı	: %84.76
Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	: %3.07
Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	: %62.07
Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	: %9.86
Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	: 14
Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	: 6.18
İmalat Sanayii İşyeri Sayısı	: 1.872
Kişi Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	: 5.226.601 TL.
Sanayi Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Yeri	: %1.2
Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Yeri	: %2.0
Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Türkiye İçindeki Yeri	: %1.1
Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	: 2.865 \$
Banka Şube Sayısı	: 62
Kişi Başına Banka Mevduatı	: 494\$
Banka Mevduatının Türkiye İçindeki Yeri	: %0.6
Kişi Başına Banka Kredileri	: 125 \$
Banka Kredilerinin Türkiye İçindeki Yeri	: %0.2
Kişi Başına Elektrik Tüketimi	: 714 KWs
Kişi Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	: 141 Kws

2. COĞRAFİ KONUM VE İKLİM ÖZELLİKLERİ

2.1. Coğrafi Konum ve Doğal Yapı

Marmara Bölgesi'nin kuzeydoğu bölümünde yer alan Sakarya ili, 30° 58' ve 38° 27' doğu boylamları ile 40° 17' ve 41° 13' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır.

İl, kendi adı ile anılan ovanın güneybatı kenarında kurulmuş olup, tarihi İstanbul-Anadolu yolunun Sakarya Irmağı'nı aştığı noktada bir köprübaşı ve kavşak noktası konumuna sahiptir.

İl alanı yönetsel açıdan doğudan Bolu'nun; Göynük, Mudurnu, Düzce ve Akçakoca, güneyden Bilecik'in; Gölpazarı ve Osmaneli, batıdan Kocaeli'nin; Kandıra, Merkez ve Gölcük ilçeleri, kuzeyden ise Karadeniz ile çevrilidir.

Sakarya ilinin merkezi olan Adapazarı, Akova adı ile anılan düzlükte, Sakarya havzasının aşağı kısmındadır. Doğudan Çamdağı, güney ve güneydoğudan Samanlı Dağları, kuzeyden Karadeniz ile sınırlanan Sakarya ilinin batıdan belirgin bir doğal sınırı bulunmamaktadır. Sakarya Vadisi'nin Kocaeli Platosu ve İzmit Körfezi'nin doğusunda süren çöküntü alanı, ilin bu bölümüne girer.

Sakarya'da yeryüzü şekillerinden platolar ağırlıklı durumdadır. İl alanının %44,3'ünü oluşturan platolar, yer yer ormanlarla kaplıdır. İlin en önemli platosu batıdan il topraklarına girerek Sakarya Vadisi'ne dek sokulan Kocaeli Platosu'dur.

Sakarya'da Kocaeli Platosu dışında kalan platolar genellikle Samanlı Dağları'yla Çamdağı kütesinin Hendek, Akyazı, Sapanca'ya doğru uzanan kesimlerinde dizilmiş durumdadır. Başlıcaları; Hendek-Akyazı arasında Çiğdem, Turnalı ve Gındıra Platoları, Keremali Platosu, Akyazı'nın kuzeyinde Acelle ve Karagöl, Geyve yöresinde Katırözü, Soğucak, Çataldağ, Çataltepe ve Ziyarettepe Platolarıdır.

İldeki yeryüzü şekillerinden platolardan sonra ikinci önemli grubu dağlar oluşturmaktadır. İl topraklarının %33,6'lık bölümünü dağlar kaplamaktadır. ildeki tek düzenli sıradağ, Samanlı Dağları'dır. Bolu'nun güneyinde düzenli ve yüksek sıradağlar oluşturan Köroğlu Dağları'nın batı uzantısı olan Samanlı Dağları, ilde Hendek, Akyazı ve Sapanca Gölü'nün güneyinde kalan bölgeyi bütünüyle kaplar. Samanlı Dağları, batıya doğru uzanarak İzmit Körfezi'yle Gemlik Körfezi arasını doldurur. Samanlı Dağları pek yüksek değildir. il alanında başlıca doruklar; Sakarya Ovası'nın doğu ucunda yer alan 1.543 metre yükseltili Keremali Dağı ile güneydeki 1.467 metre yükseltili Karadağ'dır. Keremali Dağı aynı zamanda ilin en yüksek noktasıdır.

İlde 880 metre ile önemli bir dağ olan Çamdağı, Akçakoca ve Bolu Dağı'nın uzantısı durumundadır. Geniş bir tabana yayıldığından dolayı, ilin yeryüzü şekilleri arasında önemlidir.

Yeryüzü şekilleri açısından il topraklarının üçüncü grubunu ise ovalar oluşturmaktadır. Ovalar il alanının %22,1'ini kaplamaktadır. III. zamanda ortaya çıkan yoğun yükselme, kırılma ve kıvrılmalarla il topraklarındaki akarsular çöküntü alanları arasındaki eşiklerde derin vadiler açmış, vadi tabanlarında da geniş ve verimli ovalar oluşmuştur.

İlin en büyük ovası Akova (başka bir adı da Adapazarı Ovası)'dır. Aşağı Sakarya Vadisi'nde Sapanca Gölü ile Adapazarı'nın doğusunda yer alır. Doğuda Keremali Dağı'nın eteklerine dek uzanan Akova, aynı zamanda Marmara Bölgesi'nin en büyük ovalarından biridir. Ovayı, güneyden kuzeye doğru akan Sakarya Irmağı ve doğudan güneye doğru akan Mudurnu Çayı sulamaktadır. Akova'nın yüzölçümü 620 km² olup, doğu-batı yönünde uzunluğu 27 km, genişliği ise 23 km.'dir.

İlin diğer önemli ovaları ise Pamukova ve Söğütlü Ovası'dır. ilin ikinci büyük ovası olan Pamukova 170 km²'dir. Ova, Sakarya Vadisi'nde alüvyonların birikmesiyle oluşmuş verimli bir ovadır. İlin en çukur tarım alanı olan Söğütlü Ovası, Akova'nın

kuzeyinde yer almaktadır. Ova 30 km uzunluğunda ve 20 km genişliğinde olup, sazlık ve bataklık durumundadır.

Sakarya, akarsu varlığı açısından zengin bir ilimizdir. İl alanı Aşağı Sakarya Havzasına girmekte olup, bu havza oldukça bol yağış aldığı için yerüstü su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Türkiye'nin en büyük havzalarından olan Sakarya Havzasının su toplama alanı 58.000 km², yıllık ortalama su hacmi 4 milyar m³'ün üzerindedir.

İlin önemli akarsuları arasında; Sakarya Nehri (159,5 km.), Çark suyu (45 km.), Mudurnu Çayı (65 km.), Dinsiz Çayı (34 km.), Darıçay Deresi (33 km.), Maden Deresi (30 km.), Melen Deresi (30 km.), Karaçay Deresi (29 km.), Akçay Deresi, Yırtmaç Deresi ve Değirmendere yer almaktadır.

Sakarya ili göller bakımından da Türkiye'nin en zengin göllerini oluşturan bölgelerden birisidir. İlde tektonik oluşumlar sonucu ve Sakarya Nehrine taşınan alüvyonların yığılmasıyla bir çok göl oluşmuştur. Suları genellikle tatlı olup, turistik bakımdan zengin bir potansiyele sahiptir. Genellikle içme suyu kaynağı olup, ayrıca tarımsal sulamada da kullanılmaktadır. İlin en önemli gölü Sapanca Gölü olup, büyük bir kısmı Sakarya ili sınırları içinde, bir bölümü de Kocaeli sınırları içerisinde kalan ve deniz seviyesinden 30 metre yükseklikte bir tatlı su gölüdür. Sapanca Gölü çevresi 39 metre yükseklikte bir tatlı su gölüdür. Sapanca Gölü çevresi 39 km. kıyı uzunluğunda, yüzölçümü 40 km² olup, en derin yeri 75 metredir. Göl, içme ve kullanma suyu temini, su ürünleri, endüstriyel kullanma ve turistik açıdan il için büyük önem taşımaktadır. Halen, Adapazarı-Serdivan, Erenler Belediyelerinin içme ve kullanma suyu temin kaynağı durumundadır.

İlin diğer önemli gölleri arasında; Taskısıık Gölü, Poyrazlar Gölü, Küçük Akgöl, Büyük Akgöl, Acarlar Gölü, Kamış Gölü yer almaktadır.

2.2. İklim Özellikleri ve Bitki Örtüsü

Sakarya, iklim özellikleri açısından Marmara ve Karadeniz Bölgesi iklim özelliklerini taşımaktadır. İl, rutubetli bir havaya ve ılıman bir iklime sahiptir. Kışlar bol yağışlı ve az soğuk, yazlar ise soğuk olur.

Karadeniz kıyılarında kuzeye özgü karakter kazanan Karadeniz iklimi ile Marmara Havzasına kadar uzanan Akdeniz ikliminin etkili olduğu iklim bölgeleri arasında bulunan ilde, geçiş özellikleri izlenmektedir. Güney ve batıda Akdeniz ikliminin özellikleri görülmekle beraber, yaz kuraklığının sürekli olmaması, bazı yıllarda yağışların çok azalması ve genel olarak ortalama ve mutlak sıcaklık farklarının az oluşu, bölgenin Akdeniz ve Karadeniz iklim bölgeleri arasında bir geçiş alanı olmasının göstergeleridir.

Sakarya ilinde en sıcak günler Temmuz ve Ağustos aylarında yaşanmaktadır. En yüksek sıcaklığın 41 °C -42 °C olduğu Temmuz ve Ağustos aylarında, ortalama sıcaklık ise 22-23 °C'dir. İlde en soğuk günler ise Ocak-Şubat aylarında geçmektedir. En düşük sıcaklığın -14,5 °C'ye ulaştığı bu aylarda ortalama sıcaklık ise 2,4 °C ile 3,1 °C arasında olmaktadır. 35 yıllık gözlemlere göre, ilde (merkez ilçe Adapazarı'nda) ortalama sıcaklık ise 14,1 °C'dir.

İlde tamamen açık ve güneşli günlerin sayısı oldukça azdır. İlin uzun yıllar ortalama ve extrem meteorolojik bilgileri incelendiğinde açık gün sayısının ortalama olarak 55, ortalama kapalı günler sayısının ise 118 olduğu görülmektedir.

Sakarya'da yıllık ortalama bağıl nem oranı oldukça yüksek olup %72 kadardır. Bağıl nem oranının en yüksek olduğu ay, ortalama % 75 ile Ekim ayı; en düşük olduğu ay ise %68 ile Haziran ve Temmuz aylarıdır.

Yıllık yağış ortalamasının 895,7 mm olduğu Sakarya'da en fazla yağış alan aylar 102,9 ile Aralık, 89,8 mm ile Ocak aylarıdır.

Kış mevsiminde yağışların arttığı Sakarya ilinde, yılda ortalama 140 gün yağışlı geçmektedir. İlde ortalama karla örtülü gün sayısı 9 olup, en yüksek kar 1991 yılında 48 cm olarak gerçekleşmiştir.

Rüzgarlar genel olarak kuzeydoğudan poyraz, kuzeybatıdan da karayel olarak eser, zaman zaman güneyden esen lodos, özellikle Adapazarı Ovası'nda sıcaklığın artmasına yol açar.

Sakarya ili, doğal bitki örtüsü yönünden çok zengindir. Kuzey Anadolu kıyı dağlarının uzantısı olan dağlar gür ormanlarla kaplıdır. Hemen hemen her yerde kayın başta olmak üzere gürgen, kavak, kestane, ıhlamur, çınar, akçaağaç ve meşe başlıca ağaç türlerini oluşturur. 700 metre yükselti kuşağından sonra kayın ve meşe topluluklarına ibrelili ağaçlar katılmaya başlar. Adapazarı'nın doğusunda bol dişbudak ormanlarına rastlanır. Aynı şekilde Karasu'nun batısında Acarlar Gölü çevresinde de dişbudak ormanları vardır. Burada dişbudak ağaçlarının arasına karaağaç ve kızılbaşlar da karışmıştır. Ovalık kesimlerde Aşağı Sakarya Vadisi çevresinde bitki örtüsü zayıflamaktadır.

Çayırlar ve dağ otlakları dışında; dağların etekleri ile platolarda başlıca türleri böğürtlen, kocayemiş ve kermez meşesi olan çeşitli maki alanları görülmektedir.

Sakarya ili arazisinin %43'ü orman ve fundalık alandan, %49'u tarım alanından, %3,5'i çayır ve mera arazisinden ve %4,5'i de tarım dışı araziden oluşmaktadır.

3. ULAŞIM VE ENERJİ DURUMU

3.1. Ulaşım

Sakarya ili, ülkenin en önemli iki merkezi, İstanbul ve Ankara'yı birbirine bağlayan kara ve demiryolu üzerinde yer alan önemli bir kavşak noktası halindedir. Türkiye'nin en önemli ulaşım yollarından biri olan E-5 karayolu ile yeni hizmete açılan otoyol Sakarya'nın ana ulaşım arteri durumundadır.

Ülke ölçeğinde trafik yoğunluğu açısından en yoğun bölge durumunda olan Marmara Bölgesi'nin yine en yoğun kesimi İstanbul-İzmit-Adapazarı hattıdır. İl sınırları içindeki trafik akımının ağırlıklı bölümü de yine bu yol üzerindedir. 1967 yılına kadar, Adapazarı'nın içinden geçen İstanbul-Ankara karayolu, daha sonra kent dışına alınmış, böylelikle bu yol hem kısalmış, hem de yol üzerindeki kent içi trafik yükü azalmıştır.

Cumhuriyet öncesinde Almanlar tarafından yapılan, İstanbul'un Ankara ve tüm Anadolu ile bağlantısını sağlayan demiryolu da Sakarya'dan geçmektedir. İlde deniz ulaşımı için 42 km. uzaklıktaki İzmit Limanı'ndan; hava ulaşımı için de 148 km. uzaklıktaki İstanbul Atatürk Havaalanı'ndan yararlanılmaktadır.

Karayolları

İstanbul'u Ankara'ya bağlayan ve ili doğu yönünde boydan boya geçen E-5 karayolu ilin ana eksenidir.

Edirne'den başlayan Kınalı-Sakarya Otoyolu (Boğaz Köprüsü dahil) Akyazı'ya kadar 250 km'dir. Kınalı'da otoyolun bir kolu Yunanistan'a diğer kolu da Bulgaristan'a bağlantılıdır.

Sapanca'nın güneyinden geçen otoyol üzerinde, İzmit-Sapanca ayrımında ve Sakarya girişinde köprülü kavşak düzenlemesi yapılmıştır.

İlin kuzey kesimindeki yerleşimlerin il merkeziyle bağlantısını iki devlet yolu; İstanbul'dan Şile-Kandıra üstünden gelerek, Kaynarca ilçe merkezinden geçen ve Adapazarı'na ulaşan yol ve doğuda Zonguldak'tan Ereğli Akçakoca üzerinden gelen ve kıyıyı izleyerek Karasu ilçe merkezinden geçip Adapazarı'na bağlanan yol sağlamaktadır.

Güneyle bağlantı ise, Eskişehir-Bilecik üstünden gelerek E-5'le birleşen ve 5 km.'lik bir yolla Adapazarı'na ulaşan devlet yoluyla sağlanır. Bu yoldan ayrılan bir kolla, Bolu'nun Göynük ilçesi Mudurnu ve Bolu'ya ulaşır.

Sakarya ilinin toplam karayolu 3.657 km. olup, bunun 324 km.'si devlet yolu, 69 km.'si TEM Otoyolu, 248 km.'si il yolu, 3.016 km.'si de köy yoludur. Devlet ve il yollarının tamamı beton asfalt ve satıh kaplamalı olup, köy yollarının 887 km.'si asfalt, 1.687 km.'si stabilize, 442 km.'si tesviye ve hamyol niteliğindedir.

Demiryolları

İstanbul'u Ankara ve diğer Anadolu illerine bağlayan demiryolu, Sakarya ilinden geçer. İstanbul Haydarpaşa'dan itibaren demiryolu, İzmit'in 10 km. doğusuna kadar E-5 karayolunun hemen yanında ona paralel olarak uzanır. E-5'den ayrılan demiryolu, Sapanca Gölü'nün güney kıyısını izleyerek Arifiye İstasyonu'na uzanır.

Arifiye istasyonu, ana hattan ayrılarak 8.400 metrelik bir mesafe ile Adapazarı Garı'na bağlanır. Arifiye'den güneye yönelen ana demiryolu ise Arifiye Eskişehir karayolunu takip ederek daha sonra Ankaraya ulaşır.

Adapazarı demiryolu İstanbul'a 141 km., Ankara'ya 436 km. mesafededir. Adapazarı Garı'ndan 8.400 m. uzaklıkta bulunan Arifiye'den Anadolu'nun her köşesine tren seferleri vardır. Ayrıca İstanbul irtibatlı her gün karşılıklı olarak düzenli tren seferleri yapılmaktadır.

Sakarya il merkezinin ilçelerine ve önemli merkezlere olan uzaklığı Tablo 1'de verilmektedir.

TABLO 1 : İL MERKEZİNİN DİĞER İLÇELERE VE ÖNEMLİ MERKEZLERE UZAKLIĞI

İL ADI	UZAKLIK (km)	İLÇE ADI	UZAKLIK (km)
Ankara	297	Akyazı	35
İstanbul	152	Ferizli	30
İzmir	485	Geyve	35
Bursa	174	Hendek	36
Adana	765	Karapürçek	20
Antalya	558	Karasu	55
Gaziantep	932	Kaynarca	38
Eskişehir	177	Kocaali	73
Samsun	573	Pamukova	46
Trabzon	900	Sapanca	17
Diyarbakır	1.160	Söğütli	22
Denizli	488	Taraklı	73

3.2. Enerji

Sakarya ili elektrik enerjisi ihtiyacını enterkonnekte sistemden (ulusal enerji ağından) temin etmektedir.

İlde elektrik tüketimi 1995 yılında 512.078 Mwh iken, bu rakam 1996 yılında %6.3 oranında artış göstererek 544.240 Mwh olarak gerçekleşmiştir. Yine 1995 yılı itibariyle kişi başına düşen elektrik tüketimi 684 kwh iken, 1996 yılı itibariyle kişi başına düşen elektrik tüketimi %4.4 oranında artış göstererek 714 kwh düzeyinde gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen elektrik miktarı Türkiye genelinde

incelendiğinde ise; 1995 yılı itibariyle 1.093 kwh olan tüketimin 1996 yılında %8.2 oranında artış göstererek 1.183 kwh düzeyine yükseldiği dikkati çekmektedir.

1996 yılı itibariyle elektrik tüketiminin %34'ü sanayi kesiminde gerçekleşirken, %33,8'i meskenlerde, % 13,9'u ticarethanelerde, %4,5'i de resmi dairelerde gerçekleşmiştir.

Sakarya ili elektrik tüketiminin Türkiye ve Marmara Bölgesi içindeki yeri incelendiğinde ise,1996 yılı itibariyle, il toplam elektrik tüketimi Türkiye elektrik tüketiminin %0.73'ünü, Marmara Bölgesi elektrik tüketiminin ise %1.9'unu oluşturmaktadır. Elektrik tüketimi abone türüne göre değerlendirildiğinde, Sakarya ili sanayi sektöründe tüketilen elektrik miktarı Türkiye sanayi sektörü elektrik tüketiminin %0.46'sını. Marmara Bölgesi tüketiminin ise %1.18'ini teşkil etmektedir. Sakarya ili elektrik tüketiminin abone gruplarına göre dağılımı ve Türkiye ve Marmara Bölgesi içindeki yeri Tablo 2'de verilmektedir.

TABLO 2 : İL ELEKTRİK TÜKETİMİNİN TÜRKİYE VE MARMARA BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ (mwh)

Abone Türü	1995			1996			1996 (%)	
	Türkiye (1)	Marmara Bölgesi (2)	Sakarya (3)	Türkiye (1)	Marmara Bölgesi (2)	Sakarya (3)	(3)/(1)	(3)/(2)
Mesken	14.492.548	5.086.495	157.859	16.394.195	5.952.258	184.271	1.12	3.10
Ticarethane	4.195.226	1.799.653	42.415	5.740.904	2.615.326	75.755	1.32	2.90
Resmi daire	3.011.571	946.385	25.185	3.002.469	863.706	24.677	0.82	2.86
Sanayi	38.007.406	15.251.273	195.114	40.638.270	15.673.999	185.329	0.46	1.18
Diğer	7.687.153	1.945.623	91.505	8.380.762	3.566.939	74.208	0.89	2.08
TOPLAM	67.393.903	25.029.426	512.078	74.156.600	28.672.228	544.240	0.73	1.90

KAYNAK : TEDAŞ

1996 yılı itibariyle Sakarya ili elektrik abone sayısının sektörel dağılımı incelendiğinde ise, toplam 245.210 olan abone sayısının 200.106'sının meskenlere; 41,016'sının ticarethanelere; 1.094'ünün resmi dairelere; 980'inin sanayi kesimine ve 1.814'ünün de diğer abonelere ait olduğu görülmektedir.

4. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI

4.1. Nüfus

1990 Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre Sakarya ilinin toplam nüfusu 683.061'dir. Nüfus büyüklüğüne göre 29. Sırada yer alan Sakarya ilinin yıllık nüfus artış hızı binde 22.46'dır.

Nüfus sayım yıllarına göre ülke ve il nüfusundaki gelişmeler ve yıllık nüfus artış hızları Tablo 3'de verilmiştir.

TABLO 3 : SAYIM YILLARINA GÖRE ÜLKE VE İL NÜFUSU İLE YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZLARI

YILLAR	TÜRKİYE (1)		SAKARYA(2)		(%)
	NÜFUS	ARTIŞ HIZI (%0) (*)	NÜFUS	ARTIŞ HIZI (%0) (*)	(2) / (1)
1955	24.064.763	27.75	297.108	-	1.23
1960	27.754.820	28.53	361.992	39.51	1.30
1965	31.391.421	24.63	404.078	22.00	1.29
1970	35.605.176	25.19	459.052	25.51	1.29
1975	40.347.719	25.01	495.649	15.34	1.23
1980	44.736.957	20.65	548.747	20.35	1.23
1985	50.664.458	24.88	610.500	21.33	1.20
1990	56.473.035	21.71	683.061	22.46	1.21

(*) : Yıllık Nüfus Artış Hızını kapsamaktadır.

KAYNAK : DİE, "Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, 1990 "

DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Sakarya

Tablodan görüleceği gibi, 1990 yılında Sakarya ili nüfusu Türkiye nüfusunun %1.21'ini kapsamaktadır. İlin ülke nüfusu içindeki payı 1955-1960 döneminde %1.3 oranında iken bu dönemden sonra devamlı olarak düşmüştür.

Yıllık nüfus artış hızları açısından bakıldığında 1955-1960 döneminde Sakarya ili nüfus artış hızının, Türkiye genel nüfus artışının üstünde olduğu, 1970-1975 döneminde genel artışın altında kaldığı, diğer dönemlerde ise ülke nüfus artışına

yakın değerlerle paralellik gösterdiği izlenmektedir. 1985-1990 döneminde ise, Sakarya'da yıllık nüfus artış yüzdesi Türkiye genelinin üstünde gerçekleşmiştir.

Ülke 1960 nüfusu 100 kabul edildiğinde, 1990 yılında ülke nüfusu 203 olurken, Sakarya ili 1960 yılında 100 iken 1990 yılında 188 olmuştur. Bu değerler Sakarya nüfus artış hızının son 30 yıllık dönemde Türkiye ortalamasının biraz altında kaldığını göstermektedir.

1990 Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre Sakarya nüfusunun yaklaşık %43,6'sı il ve ilçe merkezinde, %56,4'ü de bucak ve köylerde yaşamaktadır.

İl nüfusunun yerleşim merkezlerine göre dağılımı ve km²'ye düşen kişi miktarı (nüfus yoğunluğu) ise Tablo 4'de verilmektedir.

TABLO 4 : İL NÜFUSUNUN YERLEŞİM MERKEZLERİNE GÖRE DAĞILIMI VE NÜFUS YOĞUNLUĞU

İLÇE ADI	ŞEHİR NÜFUSU	KÖY NÜFUSU	TOPLAM NÜFUS	YÜZÖLÇÜMÜ (Km ²)	NÜFUS YOĞUNLUĞU (Kişi/km ²)
Merkez	171.225	145.082	316.307	646	490
Akyazı	19.331	44.553	63.884	593	108
Ferizli	5.058	11.028	16.086	158	102
Geyve	13.405	27.926	41.331	628	66
Hendek	23.397	36.871	60.268	590	102
Karapürçek	3.211	10.262	13.473	188	72
Karasu	14.500	33.473	47.973	458	105
Kaynarca	3.257	21.178	24.435	352	69
Kocaali	10.131	18.274	28.405	282	101
Pamukova	10.088	10.935	21.023	293	72
Sapanca	14.124	11.043	25.167	152	166
Söğütü	4.839	8.771	13.610	143	95
Taraklı	5.193	5.906	11.099	334	33
TOPLAM	297.759	385.302	683.061	4.817	142

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Sakarya

Tablo 4'den de görüldüğü gibi, Sakarya il nüfusunun 297.759'u (%43.6'sı) şehirlerde, 385.302'si (%56,4'ü) köylerde yaşamaktadır. 1990 Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre şehir nüfusunun en yoğun olduğu ilçe (oran itibariyle) merkez

ilçedir. 316.307 nüfusa sahip olan Merkez ilçenin (Adapazarı) %54'ü (171.225) ilçe merkezinde; %46'sı (145.082) da köylerde yaşamaktadır.

İl nüfusunun yerleşim bölgelerine göre dağılımı, sayım yıllarına göre incelendiğinde ise, 1960 yılında şehir nüfusunun toplam içindeki payının %30,7; köy nüfusunun ise %69,3 olduğu dikkati çekmektedir. Aynı yıl Türkiye nüfusunun %68,1'i kırsal kesimde yaşarken %31,9'u ise kentsel kesimde yaşamaktaydı. 1960 yılından sonra özellikle sanayileşmeyle birlikte köyden kente göç miktarında Türkiye genelinde önemli oranda artışlar meydana gelirken, Sakarya ilindeki kent nüfusunun artışında değişiklik olmakla birlikte Türkiye genelinin altında kalmıştır. Nitekim, 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun %59'u şehirlerde yaşarken % 41'i köylerde yaşamaktadır. Aynı yıl Sakarya nüfusunun yerleşim yerlerine göre dağılımı incelendiğinde ise, il nüfusunun %43,6'sının kentlerde, %56,4'ünün ise kırsal kesimde yaşadığı dikkati çekmektedir.

Türkiye ve Sakarya ili nüfusunun yerleşim yerlerine göre dağılımı onar yıllık dönemler itibariyle Tablo 5'de verilmiştir.

TABLO 5 . TÜRKİYE VE SAKARYA ŞEHİR VE KÖY NÜFUS ORANLARI (%)

YILLAR	TÜRKİYE		SAKARYA	
	KÖYLER	ŞEHİRLER	KÖYLER	ŞEHİRLER
1960	68.1	31.9	69.3	30.7
1970	61.6	38.4	66.8	33.2
1980	44.5	55.5	64.5	35.5
1990	41.0	59.0	56.4	43.6

KAYNAK : DİE

4.817 km² yüzölçümüne sahip olan Sakarya ilinde kilometrekareye (nüfus yoğunluğu) 142 kişi düşmektedir. İlde nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yer merkez ilçedir. 646 km² yüzölçümüne ve 316.307 nüfusa sahip olan merkez ilçede km²'ye 490 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu açısından ikinci büyük ilçe ise Sapanca'dır. 152 km² yüzölçümüne sahip olan ilçenin nüfusu 25.167, nüfus yoğunluğu ise 166'dır İlde nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu ilçe ise Taraklı

ilçesidir. 334 km² yüzölçümüne sahip olan ilçede km² 'ye 33 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğunun düşüklüğü açısından bu ilçeyi 66 kişi ile Geyve, 69 kişi ile Kaynarca, 72 kişi ile de Pamukova ve Karapürçek ilçeleri izlemektedir.

1997 yılı sonunda yapılan nüfus sayımı sonuçlarına (geçici sonuçlara) göre il nüfusu 1990-1997 döneminde 63.073 kişi artarak 746.134 düzeyine yükselmiştir.

Tablo 6'da 1997 yılı nüfus sayımı geçici sonuçlarına göre Sakarya ili nüfusunun ilçelere göre dağılımı verilmiştir.

TABLO 6 : 1997 NÜFUS SAYIMINA GÖRE SAKARYA İLİ NÜFUSU

İLÇE ADI	ŞEHİRLER		KÖYLER		TOPLAM NÜFUS
	NÜFUS	%	NÜFUS	%	
Merkez (*)	367.128	100.0	-	-	367.128
Akyazı	22.175	30.8	49.758	69.2	71.933
Ferizli	7.174	36.4	12.535	63.6	19.709
Geyve	15.787	37.4	26.421	62.6	42.208
Hendek	24.272	41.0	34.900	59.0	59.172
Karapürçek	3.867	38.8	6.101	61.2	9.968
Karasu	17.437	38.0	28.421	62.0	45.858
Kaynarca	4.202	17.6	19.659	82.4	23.861
Kocaeli	13.201	48.0	14.320	52.0	27.521
Pamukova	12.119	54.4	10.178	45.6	22.297
Sapanca	16.242	49.4	16.627	50.6	32.869
Söğütü	4.762	35.9	8.487	64.1	13.249
Taraklı	5.250	50.7	5.111	49.3	10.361
TOPLAM	513.616	68.8	232.518	31.2	746.134

(*) : Şehir ve köy nüfusunun toplamı şehirler nüfusu içerisinde yer almaktadır.
KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

4.2. İstihdam

İlin 12 yaş üstü faal nüfusu (322.109) toplam nüfusun %47,2'sini oluşturmaktadır. İktisaden faal nüfusun tarımdaki payı %62,1; sanayi iş kolundaki payı ise %9,6'dır. Sakarya ili iktisaden faal nüfusunun, iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı Tablo 7'de verilmiştir.

TABLO 7 : İKTİSADİ FAAL NÜFUSUN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI

FAALİYET KOLLARI	TÜRKİYE		MARMARA B.		SAKARYA	
	İstihdam	%	İstihdam	%	İstihdam	%
Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	12.547.796	53.7	1.529.109	28.9	152.746	45.3
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	130.823	0.6	21.096	0.4	2.759	0.8
İmalat Sanayii	2.781.717	11.9	1.249.306	23.6	59.085	17.5
Elektrik, Gaz ve Su	80.324	0.3	18.087	0.3	1.015	0.3
İnşaat	1.184.242	5.1	370.440	7.0	24.587	7.3
Ticaret, Lokanta ve Oteller	1.854.306	7.9	691.632	13.1	25.478	7.5
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	775.427	3.3	250.594	4.8	10.384	3.1
Mali Hizmetler, Sigorta, Aracı ve Yardımcı Hiz.	541.742	2.3	228.476	4.3	5.329	1.6
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	3.344.033	14.3	873.695	16.5	54.050	16.0
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	141.483	0.6	60.210	1.1	2.091	0.6
T O P L A M	23.381.893	100.0	5.292.645	100.0	337.524	100.0

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Sakarya

Tablodan da görüldüğü gibi, il iktisadi faal nüfusunun büyük bir çoğunluğu (%62,1) tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründe çalışan sayısı (1990 Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre) 199.949 olup, bunun %57,5'ini (114.913) kadınlar oluşturmaktadır. İmalat sanayiinde çalışan nüfusun toplam istihdam içindeki payı ise %9,5'dir. İldeki aktif nüfusun yerleşim merkezlerine göre dağılımı incelendiğinde ise, aktif nüfusun %15'inin il ve ilçe merkezi sınırları içinde olduğu, %85'inin ise bucak ve köylerde olduğu dikkati çekmektedir.

İl iktisadi faal nüfusunun 196.108'ini (%60,9) erkek, 126.001'ini (%39,1) ise kadın nüfusu oluşturmaktadır. Aktif nüfusun cinsiyet itibariyle yerleşim merkezlerine göre dağılımı incelendiğinde ise, kentsel kesimde çalışan aktif nüfusun %88,6'sını (42.844) erkek, %11,4'ünü (5.520) ise kadın nüfusun oluşturduğu; kırsal kesimde ise aktif nüfusun %51,7'sinin (121.816) erkek, %48,3'ünü (113.808) ise kadın nüfusun oluşturduğu görülmektedir.

Sakarya ili aktif nüfusu okur-yazarlık ve bitirilen son öğretim kurumu açısından incelendiğinde ise; aktif nüfusun %85,7'sinin (276.160) okuma yazma bilen, %14,3'ünün (45.949) ise okuma-yazma bilmeyen nüfustan oluştuğu dikkati çekmektedir. Okumu-yazma bilenlerin ise %75'i ilkökul, %6'sı ortaokul ve dengi meslek okulu, %8'i lise ve dengi meslek okulu, %4'ü de yüksekokul ve fakülte mezunudur.

Sakarya ili İş ve İşçi Bulma Kurumu verileri incelendiğinde, 1996 yılı itibariyle, kuruma toplam 4.462 kişinin başvuruda bulunduğu ve bunlardan ancak 1.393 kişinin (%31) kendilerine uygun bir işe yerleştirildiği görülmektedir. Tablo 8'de Sakarya İş ve İşçi Bulma Kurumu Müdürlüğü'ne yapılan başvurular ve işe yerleştirilenlerin sayıları Türkiye ve Marmara Bölgesi ile karşılaştırılarak verilmektedir.

TABLO 8 : İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMUNA YAPILAN BAŞVURULAR VE İŞE YERLEŞTİRİLENLER (1995)

	TÜRKİYE	MARMARA B.	SAKARYA
YIL İÇİNDE YAPILAN BAŞVURU	335.787	98.110	2.771
- Erkek	207.879	53.059	2.267
- Kadın	127.908	45.051	504
YIL İÇİNDE ALINAN AÇIK İŞ	272.707	55.855	795
- Erkek	179.335	22.828	613
- Kadın	93.372	33.027	182
YIL İÇİNDE İŞVERENE YAPILAN TAKDİM	307.738	87.182	2.370
- Erkek	196.247	46.191	1.824
- Kadın	112.491	40.991	546
YIL İÇİNDE İŞE YERLEŞTİRME	264.111	50.987	676
- Erkek	171.812	18.453	510
- Kadın	92.299	32.534	166
1996'YA DEVREDEN İŞGÜCÜ	579.702	163.522	4.139
- Erkek	478.424	137.336	3.627
- Kadın	101.278	26.186	512
DEVREDEN İŞGÜCÜNDEN İŞSİZLER	401.292	95.065	3.830
- Erkek	324.682	76.222	3.327
- Kadın	76.610	18.843	503

KAYNAK : DİE

4.3. Eğitim

1990 Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre Sakarya ilinde 6 yaş ve üzeri nüfusun içinde okuma-yazma bilenlerin oranı %84.8'dir Bu oran erkeklerde %92.0, kadınlarda ise %77.4'dür. Marmara Bölgesi ve Türkiye geneli açısından incelendiğinde ise; 6 yaş ve üzeri nüfusun içinde okuma-yazma bilenlerin oranı Marmara Bölgesi'nde %88.2 iken, Türkiye genelinde %80.5'dir

Tablo 9'da okuryazarlık ve bitirilen son öğretim kurumuna göre nüfus dağılımı verilmiştir.

TABLO 9 : OKURYAZARLIK VE BİTİRİLEN SON ÖĞRETİM KURUMUNA GÖRE NÜFUS

	TÜRKİYE		MARMARA BÖL		SAKARYA	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Okuma Yazma Bilmeyen Nüfus	9.587.981	19.5	1.405.983	11.8	92.201	15.2
Okuma Yazma Bilen Nüfus	39.555.483	80.5	10.485.187	88.2	513.380	84.8
OKUMA VE YAZMA YAŞINDAKİ NÜFUS	49.163.110	100.0	11.893.477	100.0	605.681	100.0
Bir Öğretim Kurumundan Mezun Olmayan	7.817.536	19.8	1.691.599	16.1	98.437	19.2
Mezun Olup Olmadığı Bilinmeyen	17.632	0.0	5.995	0.0	59	0.0
Bir Öğretim Kurumundan Mezun Olan	31.720.315	80.2	8.787.593	83.9	414.884	80.8
İlkokul Mezunu	22.681.303	71.5	5.943.730	67.6	326.133	78.6
Ortaokul Mezunu	3.697.536	11.7	1.134.400	12.9	38.834	9.4
Ortaokul Dengi Meslek Okulu	17.448	0.1	4.959	0.1	380	0.1
Lise Mezunu	2.805.852	8.8	897.643	10.2	23.438	5.6
Lise Dengi Meslek Okulu	1.012.297	3.2	306.237	3.5	13.309	3.2
Yüksekokul ve Fakülte Mezunu	1.497.345	4.7	497.780	5.7	12.757	3.1
Öğretim Kurumu Bilinmeyen	8.534	0.0	2.844	0.0	33	0.0

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Sakarya ilinde bir öğrenim kurumundan mezun olanların %78.6'sı ilkokul, %9.5'i ortaokul ve dengi okul, %8.8'i lise ve dengi okul, %3.1'i de yüksekokul ve fakülte mezunudur. Bir öğretim kurumundan mezun olmayanların, okuma-yazma bilen nüfusa oranı ise %19,2'dir. Sakarya ilinde bir öğrenim kurumundan mezun olanların okul türlerine göre dağılımı Türkiye ve Marmara Bölgesi açısından değerlendirildiğinde; ilde ilkokuldan mezun olanların oranı Türkiye ve Bölge oranından yüksek, diğer okullardan mezun olanların oranı ise Türkiye ve Bölge oranından daha düşük düzeyde olduğu dikkati çekmektedir.

İldeki okullaşma oranı ise ilk okullarda Marmara Bölgesi ve Türkiye geneline göre daha yüksek iken, ortaokul, lise, üniversite ve yüksekokullarda Türkiye ve Marmara Bölgesi okullaşma oranının altında bulunmaktadır. Sakarya ilindeki okullaşma oranının okul gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı Türkiye ve Marmara Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 10'da verilmiştir.

**TABLO 10 : OKUL GRUPLARINA VE CİNSİYETE GÖRE OKULLAŞMA ORANLARI
(%) (1994-1995)**

	TÜRKİYE	MARMARA	SAKARYA
İLKOKUL	89.35	99.16	96.94
- Erkek	91.31	100.42	97.49
- Kız	87.29	97.84	96.36
ORTAOKUL	53.44	68.59	51.94
- Erkek	61.90	75.77	62.41
- Kız	44.58	60.94	41.18
LİSE	36.69	45.51	39.15
- Erkek	42.29	46.69	48.82
- Kız	30.84	44.03	29.05
ÜNİVERSİTE VE YÜKSEKOKUL	8.51	7.47	3.61
- Erkek	9.67	8.26	5.88
- Kız	7.29	6.59	2.00

KAYNAK : DİE

Sakarya ilinde yüksek öğretim alanında bir üniversite (Sakarya Üniversitesi) eğitim vermektedir. Sakarya Üniversitesi'nin temelini, 1970 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak açılan Sakarya Mühendislik ve Mimarlık Yüksekokulu oluşturmaktadır. Bu okul, 1970 yılında Makine ve inşaat Mühendisliği bölümlerinde eğitim ve öğretimde bulunmuştur. 1971 yılında çıkarılan bir kanunla okul, Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi unvanını almıştır.

Sakarya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisinde mevcut İnşaat ve Makine Bölümlerine ek olarak 1977 yılında İşletme Mühendisliği bölümü, 1980 yılında ise Elektrik ve Elektronik Mühendisliği ile Metalürji Mühendisliği bölümleri açılmış, böylece bölüm sayısı beşe yükselmiştir.

Akademi, 1982 yılında Sakarya Mühendislik Fakültesi adıyla İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ)'ne bağlanmıştır. Nihayet 1992 yılında ilde Sakarya Üniversitesi adı altında Üniversite kurularak, ildeki bütün fakülte ve yüksekokullar bu üniversite çatısı altına alınmıştır. Sakarya Üniversitesi Sapanca Gölü'nün kuzeyinde kent merkezine 8 km. uzaklıkta 2.000 dönümlük bir kampus alanına sahiptir.

1996-1997 öğretim yılı itibariyle Sakarya Üniversitesi'ne bağlı olarak; 7 fakülte, 2 enstitü, 7 yüksekokul ve bir konservatuar eğitim-öğretim ve araştırma faaliyetleri

sürdürmektedir. Üniversitede 38 profesör, 14 doçent, 113 yardımcı doçent, 80 öğretim görevlisi, 261 araştırma görevlisi, 20 uzman, 55 okutman, 1 çevirmen ve 1 eğitim ve öğretim planlayıcısı kadrosu olmak üzere toplam 583 öğretim elemanı eğitim hizmeti vermektedir. Üniversitenin toplam öğrenci sayısı ise 15.361'dir.

Tablo 11'de ise ildeki okul, öğretmen ve öğrenci sayılarına ilişkin bilgiler verilmektedir.

TABLO 11 : 1996-1997 EĞİTİM VE ÖĞRETİM YILINDA SAKARYA İLİNDEKİ OKUL, DERSLİK, ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ SAYISI

OKUL TÜRÜ	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRETMEN SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI
ANAOKULU	1	6	2	39
ANA SINIFI	70	-	103	72.545
İLK ÖĞRETİM OKULLARI	635	2.420	3.420	103.816
İlköğretim Okulu 1.Kademe	505	1.359	2.781	72.545
Özel İlkokullar	3	16	27	515
Özel Eğitim	1	-	1	7
Zihinsel Engelli Meslek Okulları	1	8	8	63
Genel Lise Bünyesindeki Orta Okullar	7	-	-	2.916
Anadolu Bünyesindeki Orta Okullar	4	-	598	1.955
İlköğretim Okulu 2. Kademe	95	1.034	-	20.115
Kız Meslek Lisesi Bünyesindeki Orta Okullar	5	-	5	503
Kız Sanat Okulu	1	3	-	45
Kız Teknik Öğretmen B.Ç.P.L. Bünyesindeki Orta Ok.	1	-	-	165
İmam Hatip Bünyesindeki Orta Okullar	6	-	-	3.754
Anadolu İmam Hatip Bünyesindeki Orta Okullar	1	-	-	281
Din Öğretmen Bağ. Ç.P.L. Bünyesindeki Orta Okullar	1	-	-	484
Özel Lise Bünyesindeki Orta Okullar	4	-	-	468
GENEL LİSELER	27	427	716	9.822
Genel Liseler	17	256	502	8.087
Anadolu Lisesi	4	73	81	702
Anadolu Öğretmen Lisesi	1	29	37	532
Özel Türk Lisesi	5	69	96	501
MESLEK LİSELERİ	36	482	882	15.181
Endüstri Meslek Lisesi	5	75	206	5.001
Teknik Lise	3	-	-	328
Anadolu Teknik Lisesi	2	-	10	294
Erkek Teknik Öğretmen Bağ. Ç.P.L.	3	40	82	1.295
Kız Meslek Lisesi	5	27	137	1.094
Kız Teknik Lisesi	1	-	-	44
Anadolu Kız Meslek Lisesi	2	20	4	236
Kız Teknik Öğretmen Bağ. Ç.P.L.	2	41	29	463
Ticaret Meslek Lisesi	3	17	65	2.363
Anadolu Ticaret Meslek Lisesi	1	21	3	309
Ticaret Turizm Öğretmen Bağ. Ç.P.L.	1	13	10	81
İmam Hatip Lisesi	6	198	266	3.165
Anadolu İmam Hatip Lisesi	1	-	30	96
Din Öğretmen Bağ. Ç.P.L.	1	30	40	412
LİSELER TOPLAMI	63	909	1.598	25.003
GENEL TOPLAM	769	3.335	5.123	130.593

KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

4.4. Sağlık

Sakarya ilinde 1997 yılı itibariyle 8'i Sağlık Bakanlığı'na, 1'i S.S.K.'ya bağlı ve 4 tanesi de özel sektöre ait olmak üzere toplam 13 adet yataklı tedavi kurumu faaliyet göstermektedir.

Bu yataklı tedavi kurumlarının 1993-1996 dönemi itibariyle, yatak kapasiteleri, hekim sayıları, yapmış oldukları hizmetler ve yatak işgal oranları Tablo 12'de verilmektedir.

TABLO 12 : SAKARYA İLİ YATAKLI TEDAVİ KURUMLARININ YATAK SAYISI HEKİM SAYISI VE FAALİYATLARI

	1993	1994	1995	1996
YATAK SAYISI				
- Kadro	1.019	992	1.077	1.142
- Fiili	868	890	891	1.034
HEKİM SAYISI	188	184	198	230
- Uzman	139	136	144	175
- Pratisyen	49	48	54	55
POLİKLİNİK MUAYENE SAYISI	651.292	748.892	907.850	884.454
YATAN HASTA SAYISI	39.366	44.108	46.118	48.467
AMELİYAT SAYISI	9.844	10.859	9.976	11.044
- Büyük	3.923	4.257	3.685	4.784
- Orta	3.569	4.109	3.982	3.851
- Küçük	2.352	2.493	2.309	2.409
DOĞUM SAYISI	9.399	11.237	10.914	11.555
YATAK İŞGAL ORANI (%)	54.2	57.6	58.5	50.6

KAYNAK : T.C. Sağlık Bakanlığı, Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı

Sakarya ilinde ayrıca, 1997 yılı sonu itibariyle, 84 sağlık ocağı (bu sağlık ocaklarından halen 76'sı faaldir), 56 sağlık evi bulunmaktadır. Yine ayrıca ilde 175 adet eczane bulunmaktadır. İlde 1994 yılı itibariyle hekim başına düşen nüfus sayısı 1.619, diş hekimi başına düşen nüfus sayısı 6.564 ve onbin kişiye düşen hastane yatak sayısı ise 14'dür.

4.5. Tarımsal, Hayvansal Etkinlikler ve Ormancılık

İşgücünün sektörel dağılımı açısından bakıldığında, Sakarya ilinde en önemli ekonomik etkinlik tarım ve hayvancılıktır. Sakarya'da tarımın milli hasıla içerisinde birinci sırada olmasının temel nedeni; Sakarya'nın, Marmara Bölgesi'nin diğer büyük illeri ölçüsünde sanayileşmemiş olmasıyla beraber, topraklarının verimliliği, iklim özelliklerinin tarıma elverişliliği ve ileri tarım teknik ve aletlerinin yoğun kullanılmasıdır.

1990 Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre il faal nüfusunun (12 ve daha yukarı yaş grubu) %62'si tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründeki faal nüfusun yerleşim yeri açısından yapısı incelendiğinde ise, kırsal kesimdeki faal nüfusun %80'inin tarım ve hayvancılık sektöründe çalıştığı dikkati çekmektedir.

Sakarya ili Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) rakamları incelendiğinde ise il GSYİH'sı içinde en yüksek payın (ortalama olarak % 22-25) tarım sektörüne ait olduğu görülmektedir. Ancak, tarım sektörünün GSYİH içindeki payı geçmiş yıllar itibariyle analiz edildiğinde, tarımın il GSYİH'sına olan katkısının devamlı olarak gerilediği dikkati çekmektedir. Nitekim 1988 yılı itibariyle GSYİH içinde %31,1 olan tarımın payı, 1989'da %27,6, 1990'da %25,9, 1991'de %23,8, 1992'de %24,6, 1993'de %22, 1994'de %23,4, 1995'de %20,7 ve 1996 yılında da %21,7 olarak gerçekleşmiştir. Sakarya ili tarımsal hasılasının yıllar itibariyle gelişimi aşağıdaki gibidir (Tablo 13)

TABLO 13 : SAKARYA İLİ TARIMSAL HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ
(Cari Fiyatlarla) (MİLYAR TL)

	1987	1990	1992	1994	1995	1996
Çiftçilik ve Hayvancılık	203	1.050	2.630	9.485	20.301	49.203
Ormancılık	10	37	139	262	557	1.142
Balıkçılık	1	14	16	58	291	418
Toplam Tarımsal Hasıla (1)	214	1.101	2.785	9.805	21.149	50.763
Türkiye Tarımsal Hasılası (2)	13.314	68.692	163.827	598.169	1.218.178	2.489.774
Marmara Böl. Tarımsal H. (3)	2.078	13.556	26.086	98.623	203.056	422.820
(1) / (2) (%)	1.6	1.6	1.7	1.6	1.7	2.0
(1) / (3) (%)	10.3	8.1	10.7	9.9	10.4	12.0

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, 1987 yılı itibariyle 214 milyar TL. olan Sakarya ili tarımsal hasılası, 1987-1996 döneminde yaklaşık olarak 237 kat artarak 1996 yılında 50.763 milyar TL. düzeyinde gerçekleşmiştir. İl tarımsal hasılası içinde en yüksek payı ise çiftçilik ve hayvancılık sektörü oluşturmaktadır. 1996 yılı itibariyle tarımsal hasıla içerisinde çiftçilik ve hayvancılık sektörünün payı %97, ormancılık sektörünün payı %2 ve balıkçılık sektörünün payı ise %1 düzeyindedir.

Sakarya ili tarımsal hasılasının Marmara Bölgesi ve Türkiye toplam tarımsal hasıla içindeki payı incelendiğinde ise, 1997 yılında Marmara Bölgesi tarımsal hasılası içinde %10,3 olan Sakarya'nın payının 1996 yılı itibariyle %12 düzeyine yükseldiği, yine Türkiye toplam tarımsal hasılası içinde %1,6 olan Sakarya'nın payının %2 düzeyine yükseldiği dikkati çekmektedir.

483.500 hektar yüzölçümüne sahip olan Sakarya il topraklarının %49'u tarım alanı, %43'ü orman ve fundalık olan,%3,5'i çayır ve mera, %4,5'i de tarım dışı araziden oluşmaktadır. İl alanının kullanıma göre dağılımı, ilçeler itibariyle Tablo 14'de verilmiştir.

TABLO 14 : İL ARAZİSİNİN KULLANIMA GÖRE DAĞILIMI

İlçe Adı	Toplam Alan(Ha)	Tarım Alanı		Orman ve Fundalık		Çayır - Mera		Tarım Dışı Arazi	
		(Ha)	%	(Ha)	%	(Ha)	%	(Ha)	%
Merkez	64.500	44.416	69.0	12.160	18.9	1.916	3.0	5.808	9.1
Akyazı	65.400	27.657	42.3	31.016	47.4	5.457	8.4	1.270	1.9
Ferizli	15.862	13.663	86.1	314	2.0	919	5.8	966	6.1
Geyve	62.800	14.552	23.2	42.833	68.2	4.027	6.4	1.395	2.2
Hendek	61.000	29.266	48.0	29.557	48.4	477	0.8	1.700	2.8
Karapürçek	12.700	3.038	23.9	9.180	72.2	207	1.6	275	2.2
Karasu	45.738	26.992	59.0	15.450	33.7	986	2.1	2.310	5.2
Kaynarca	35.200	22.789	64.7	10.660	30.3	186	0.5	1.565	4.5
Kocaali	28.200	20.656	73.2	6.403	22.7	71	0.3	1.070	3.8
Pamukova	29.300	12.710	43.4	15.012	51.2	879	3.0	699	2.4
Sapanca	15.300	1.338	8.7	10.548	68.9	105	0.7	3.309	21.7
Söğütü	14.100	6.086	43.2	6.810	48.3	554	4.0	650	4.5
Taraklı	33.400	13.747	41.1	18.347	55.0	656	2.0	650	1.9
TOPLAM	483.500	237.110	49.0	208.290	43.0	16.433	3.4	21.667	4.6

KAYNAK :T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

Tablodan da görüldüğü gibi, il arazisinin yarıya yakın bir bölümünde tarım yapılabilmektedir. Tarım alanları ilçeler itibariyle değerlendirildiğinde, en fazla tarım arazisine sahip ilçenin Merkez ilçe Adapazarı'nın olduğu dikkati çekmektedir. 64.500 hektar araziye sahip olan Adapazarı'nın %69'luk bölümü tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Tarım alanlarının toplam ilçe alanı içindeki payının büyüklüğü açısından incelendiğinde ise; Ferizli ilçesi tarım alanlarının toplam arazi içindeki payının %86 olduğu, Kocaeli ilçesinin %73, Kaynarca'nın %63 ve Karasu ilçesinin de %58 olduğu görülmektedir.

4.5.1. Bitkisel Üretim

Sakarya ili topraklarının yarıya yakın bir bölümü tarıma elverişli durumdadır. İlin 483.500 hektarlık toplam alanı içinde %49'luk bölümünde (237.110 ha) tarım yapılmaktadır. 237.110 hektar olan il tarım arazisinin kullanım amaçlarına göre dağılımı Tablo 15'de verilmektedir.

TABLO 15: İL TARIM ALANLARININ KULLANIŞ AMAÇLARINA GÖRE DAĞILIMI(Ha)

	Alan (Ha)	(%)
TARLA ALANI	141.555	59.7
-EKİLEN	141.555	59.7
-NADAS	-	-
SEBZELİKLER	4.683	2.0
MEYVELİKLER	73.490	31.0
BAĞLAR	8.153	3.4
KAVAKLIK	9.137	3.8
ZEYTİNLİK	82	0.1
TOPLAM TARIM ARAZİSİ	237.110	100.0

KAYNAK :T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

Tablo 15'den de görüldüğü gibi, il tarım arazisinin %60'lık bölümü (141.557 ha) tarla alanı olarak kullanılmaktadır. Tarla alanı dışında ikinci önemli grubu ise meyve alanları oluşturmaktadır. 73.490 hektarlık alanda yapılan meyve tarımı il tarım arazisinin %31'lik bölümünü oluşturmaktadır. İl meyve alanlarının önemli bir

bölümünü ise fındık arazisi teşkil etmektedir. 73.490 ha olan il meyve alanlarının yaklaşık olarak %93'lük kısmı (68.347 ha) fındıklık alan olarak kullanılmaktadır. İl tarım arazisinin %3,4'lük kısmı (8.153 ha) bağ (üzüm yetiştiriciliği) olarak, %3,8'i (9.137 ha) kavaklık alan %0,1 gibi oldukça düşük bir bölümü (82 ha) de zeytinlik olarak kullanılmaktadır.

Tarla alanı olarak kullanılan tarım arazisinin 93.300 hektarlık bölümünde başta mısır ve buğday olmak üzere tahıl ürünleri (buğday, arpa, yulaf, mısır) üretimi yapılmaktadır. Tarla arazisinin 3.100 hektarlık bölümünde baklagiller, 8.700 hektarlık bölümünde endüstriyel bitkiler (şeker pancarı ve tütün), 3.500 hektarlık bölümünde yağlı tohumlar (ayçiçeği ve soya), 11.000 hektarlık bölümünde ise başta patates olmak üzere yumru bitkiler üretimi yapılmaktadır.

Sakarya ili toprakları denizden genel olarak 30-60 metre yükseklikte ve ova görünümündedir. Yıllık ortalama 800 mm yağış, 14 °C'lik sıcaklık ve %72 nispi nem oranı ile Sakarya ili, içerisinde yer aldığı Marmara Bölgesi'nin mutena mikroklima köşelerinden birisini oluşturmaktadır. İlin toplam alanının %49'unu teşkil eden tarım arazisi, modern tarım teknikleri ile etkin olarak kullanılmakta; ovalık kesimlerde de sulamaya ihtiyaç hissedilmeden çoğu ikinci ürün bitkisinin tarımı kolaylıkla yapılmaktadır.

Sakarya ilinde yıllık ortalama yağış 800 mm civarında olup, ekstrem yıllar hariç yağışların mevsimlere dağılımı genellikle optimal sınırlar içerisinde gerçekleşmektedir. Bu durum sulama yapmadan tarımsal faaliyetleri uygulama imkanını da beraberinde getirmiştir. Ancak son yıllarda ve özellikle yaz aylarında görülmeye başlayan kuraklık, sulama ünitelerine olan ihtiyacı gündeme getirmiştir.

İlde, DSİ ve Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü tarafından su kaynaklarının kullanılabilir hale getirilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. DSİ tarafından gerçekleştirilen damlama sulama regülatörü ile Pamukova ilçesinde 9.737 ha.

alanın düzenli olarak sulaması yapılabilmektedir. Ayrıca Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen sulama kanalları vasıtası ile de 6.030 ha tarım arazisinin sulanması sağlanmıştır. Bu alanın 968 hektarının sulanmasında göletlerden, geri kalan kısmında ise dere ve çay gibi su kaynaklarından yararlanılmıştır. Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü tarafından arazi sulama amaçlı olarak 3 adet, hayvanların su ihtiyaçlarının sağlanması için de 1 adet gölet inşaatı yapılmıştır.

İlde toplam sulanabilir tarım arazisi 113.440 hektar olup, toplam tarım alanının %48'ini oluşturmaktadır. Sulanabilir tarım arazisinin 15.737 hektarı devlet sulamaları, 2.500 hektarı da halk sulaması yöntemiyle olmak üzere toplam 18.268 hektarı sulanmaktadır.

İlde sulu tarım yapılan alanların dağılımı Tablo 16'da verilmektedir.

TABLO 16: İLÇELERE GÖRE SULANAN TARIM ALANLARI (Ha)

İLÇE ADI	TARIM ARAZİSİ	SULANABİLİR ARAZİ	DEVLET SULAMASI	HALK SULAMASI	TOPLAM SULANAN ARAZİ	
					Miktar (ha)	Oran (%)
Merkez	44.616	39.000	400	700	1.100	3
Akyazı	27.657	12.700	550	148	1.998	16
Ferizli	13.663	5.000	-	186	186	4
Geyve	14.552	9.000	500	3.446	3.946	44
Hendek	29.266	11.250	350	325	675	6
Karapürçek	3.038	600	100	380	480	80
Karasu	26.992	5.890	-	-	-	-
Kaynarca	22.789	5.000	400	225	625	13
Kocaali	20.656	5.000	-	-	-	-
Pamukova	12.710	10.500	7.000	50	7.050	67
Sapanca	1.338	950	200	232	432	45
Söğütü	6.086	3.750	-	300	300	8
Taraklı	13.747	4.800	1.000	475	1.475	31
TOPLAM	237.110	113.440	15.737	2.500	18.267	16

KAYNAK: T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü, İl Envanteri

Tarla Ürünleri Üretimi

Sakarya ili tarımsal ürünler üretiminde en önemli gelir kaynağını tarla bitkileri oluşturmaktadır. İl tarımında buğday, mısır, şekerpancarı, patates ve ayçiçeği üretimi büyük önem taşır. Türkiye mısır üretiminin %15-20'sini karşılayan Sakarya ilinde, yılda ortalama olarak 400-440.000 ton mısır üretimi yapılmaktadır. Mısırdan sonra buğday, şekerpancarı, patates ve soğan tarla ürünleri üretiminde önemli ürün grubunu oluşturmaktadır.

Tablo 17'de il tarla ürünleri üretiminin yıllık gelişimi verilmektedir.

TABLO 17 : SAKARYA İLİ TARLA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ (Ton)

ÜRÜN ADI	1993	1994	1995	1996
Buğday	155.846	150.460	145.656	144.389
Arpa	6.058	5.949	5.710	6.336
Yulaf	3.184	2.852	3.430	4.110
Mısır	437.925	380.987	403.775	389.680
Fasulye	538	449	1.486	1.453
Tütün	472	972	1.605	2.446
Şekerpancarı	417.480	517.625	366.956	276.000
Ayçiçeği	4.471	3.669	4.350	3.822
Soğan (kuru)	29.172	41.495	82.430	59.017
Patates	65.285	81.022	98.223	105.843
Yonca	16.835	14.180	17.465	16.000

KAYNAK : T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Sakarya İl Tarım Müdürlüğü

Tablodan görüldüğü gibi Sakarya'da uygulanan tarla tarımında ağırlıklı olarak yer alan ürünler arasında, hububatlardan mısır ile münavebe bitkisi olarak buğday, endüstri bitkilerinden şekerpancarı ile ayçiçeği, yumru bitkilerden patates, sebzelerden soğan ve yem bitkilerinden yonca sayılabilir.

Mikroklima iklim şartlarının hüküm sürdüğü derin ve verimli ova topraklarında, başta mısır olmak üzere tarımı yapılan kültür bitkilerinde ulaşılan verim seviyesi, bu bitkilerde genetik kapasite sınırlarına yaklaşılmış olduğunu göstermektedir. Bu gelişmede gerçekleştirilen çiftçi eğitim ve yayım çalışmalarının yanı sıra, tarımsal

mekanizasyonda izlenen gelişmelerin ve aynı zamanda çiftçinin ileri tarım tekniklerini uygulama hususunda gelişmiş ülkelerle çeşitli yollardan kurduğu irtibatların da etkisi bulunmaktadır.

Tarla bitkileri arasında mısır ekilişlerinin özel bir önemi vardır. Çünkü Sakarya'da her yıl ortalama 55.000 ha. alanda ekimi yapılan mısıra, endüstri sahasından, hayvan yetiştiricilerinden ve haşlamalık olarak tüketiciler tarafından talep oluşmaktadır.

Ülke ihtiyaçları ve taleplerin karşılanması bakımından, ekimi ilk ürün ve 2. ürün şeklinde yapılan mısır üretiminde ağırlığı ilk ürün ekilişlerinin teşkil ettiği görülmektedir. Dane mısır kullanımının endüstriyel saha yanında, hayvan besleme için ticari yemlerin teşkilinde de önemli bir yeri vardır. Özellikle kanatlı hayvanların beslenmesi için yapılan rasyoların %60'ını mısır oluşturmaktadır. Dane mısır üretimini hedefleyen ekilişler yanında son zamanlarda, hayvanların kış aylarında beslenmelerini sağlamak amacıyla silajlık mısır ekilişleri de yaygınlık kazanmaktadır. Aynı büyüklükteki arazide üretilen yonca kuru otuna denk besleme normunda olan silajlık mısır, genetik kapasitesi yüksek hayvan popülasyonunun kaba yem ihtiyaçlarını karşılama yeterliliği bakımından önem taşımaktadır. İlde gerçekleştirilen silajlık mısır ekilişlerinde ortalama üretim 6 ton/da' dır.

2. ürün mısır ekilişleri silajlık yem yapımında değerlendirildiği gibi, "haşlamalık ve kebablık" tabir edilen şekilde de tüketilmektedir. Sakarya ilinin özellikle İstanbul ve İzmit gibi büyük tüketim merkezlerine yakınlığı, bu istikametteki talepleri de karşılama imkanı vermektedir.

İlde, taban arazilerde olduğu gibi meyilli arazilerde de ekim ve üretimi yapılabilen buğday, münavebeli olarak üretilmekte olup, dekara 400-500 Kg seviyelerinde verim alınabilmektedir. Sulanabilen tarım arazilerinde buğday hasadını takiben

başta lahana, silajlık mısır, pırasa ve ıspanak gibi ikinci ürün bitkilerinin ekim/dikimleri yapılmaktadır.

Sakarya ili tarla ürünleri üretiminde önemli bir ürün de soğandır. Özellikle Pamukova ilçesinde yaygın bir şekilde kışlık ve yazlık olarak üretilmekte olan soğandan dekar başına ortalama 4 ton üretim elde edilmektedir (kuru soğan il ortalama verimi ise 3.500 kg/da'dır). Dış piyasalarda (Ortadoğu ve Avrupa ülkeleri) da kolayca alıcı bulan soğan üretimi içerisinde, yazlık çeşitlerden Valencia ile kışlık türden Rodar ve Texas-Granada soğanları en fazla ekilenleridir.

Tarla ürünleri arasında yumru bitkiler grubunda yer alan soğan üretimi dışında ayrıca bir diğer önemli ürün de patatestir. Daha ziyade Resy gibi erkenci çeşitlerin tercih edildiği patates üretiminde yıllar itibariyle devamlı artışlar izlenmektedir. Patates üretiminde ortalama verim 1.674 kg/da. olup, en yüksek verime 3.000 kg/da. ile Pamukova ilçesinde ulaşılmaktadır.

Patates üretiminden boşalan alanlara, buğdayda olduğu gibi ikinci ürün bitkilerinden mısır, fasulye ve kışlık sebzeler ekilmektedir.

Sakarya ili tarım sahalarının önemli bir bölümü düz ve taban arazi niteliğine sahip olduğundan pek az alan dışında nadas uygulaması yoktur. Genel olarak her yıl mevcut tarım alanlarından bitkisel ürün kaldırılmakta, çoğu kere de aynı alandan ikinci ürünü almak mümkün olmaktadır.

Yetiştiricinin son zamanlarda entansif hayvancılığa yönelmesi sonucu kamuya ait çayır ve meralardan hayvan otlatma suretiyle yararlanma yoğunluğu düşmüştür. Bu durum, genetik kapasitesi yüksek damızlıklara sahip yetiştiriciyi yem bitkisi ekilişlerine yöneltmiştir. İşletmeler bazında hayvanların yıllık kaba yem ihtiyaçları her ne kadar sağlanamıyorsa da, İl Tarım Müdürlüğü'nce sürdürülen eğitim yayım çalışmaları ve bu amaca hizmet etmek üzere uygulanan projeler çerçevesinde,

gerekli miktarda yem bitkisi ekilişlerinin yapılması için üretici teşvik edilmektedir. Hayvancılığa yönelik tarımsal faaliyetlerden ve ikinci ürün olarak ekimi yapılan silajlık mısır üretimi yanında, yem şalgamının da üreticiye tanıtımı devam etmektedir. Hayvan beslemede önemi hiçbir şekilde azalmayacak olan yonca, korunga, fiğ, yulaf, silajlık mısır ve hayvan pancarı yanında, yeşil yahut silajı yapılarak hayvanlara yedirilen sorgum sudanotu da kıymetli bir yem bitkisi olarak bitkisel üretim deseninde yerini almış bulunmaktadır.

Polikültür tarım şartlarının mevcut olduğu Sakarya toprakları üzerinde ayrıca arpa, nohut, kuru fasulye, yeşil mercimek, tütün, pamuk, susam, kuru sarımsak ve diğer pek çok ürünün ekim ve üretimi de mutad olarak devam etmektedir.

Sakarya ili tarla ürünleri üretiminin Marmara Bölgesi ve Türkiye üretimi içindeki yeri incelendiğinde; özellikle mısır üretiminde gerek bölge gerekse Türkiye mısır üretimi içerisinde ağırlıklı bir konumda olduğu dikkati çekmektedir.

Nitekim, 1995 yılı itibariyle ilde üretilen 346.845 ton mısır, Marmara Bölgesi mısır üretiminin %68'ini, Türkiye toplam mısır üretiminin ise %18'ini oluşturmaktadır. Yine, buğday üretimi Marmara Bölgesi üretiminin %3.7'sini karşılarken Türkiye üretiminin ise %2'sini teşkil etmektedir. İl tarımında diğer önemli tarla ürünleri ise şekerpancarı ve patatestir. Şekerpancarı üretiminde, Sakarya ili bölge üretiminin %29.8'ini, Türkiye üretiminin ise %2,3'ünü karşılarken, patates üretiminde bölge üretiminin %39.7'sini, Türkiye üretiminin ise %2'sini karşılamaktadır.

İl tarla ürünleri üretiminin Marmara Bölgesi ve Türkiye üretimi içindeki yeri, 1995 yılı itibariyle, Tablo 18'de verilmektedir.

TABLO 18 : TARLA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE EKİLEN ALAN (1995)

Ürün Adı	TÜRKİYE		MARMARA BÖLGESİ		SAKARYA	
	ÜRETİM (Ton)	EKİLEN ALAN (Ha)	ÜRETİM (Ton)	EKİLEN ALAN (Ha)	ÜRETİM (Ton)	EKİLEN ALAN (Ha)
TAHILLAR	28.083.560	13.816.470	4.282.325	1.459.719	469.326	92.397
-Buğday	18.000.000	9.400.000	3.151.316	1.129.235	116.365	40.567
-Arpa	7.500.000	3.525.000	462.611	158.801	3.001	1.164
-Çavdar	240.000	146.000	6.138	3.839	0	0
-Yulaf	250.000	148.000	82.807	43.937	3.115	1.491
-Kaplıca	15.000	11.000	75	75	0	0
-Mısır	1.900.000	515.000	508.958	99.578	346.845	49.175
-Darı	6.000	4.100	0	0	0	0
-Pirinç	150.000	50.000	69845	23.944	0	0
-Kuşyemi	560	370	475	310	0	0
-Mahlut	22.000	17.000	0	0	0	0
BAKLAGİLLER	1.849.434	1.870.383	101.271	88.078	1.585	2.736
-Bakla	49.000	26.000	36.032	19.205	0	0
-Bezelye	3.900	1.600	2.079	764	0	0
-Nohut	730.000	745.000	35.209	29.229	117	210
-Fasulye	225.000	170.000	26.127	17.743	1.437	1.280
-Mercimek (Yeşil)	150.000	165.000	824	858	31	23
-Mercimek (Kırmızı)	515.000	475.000	150	150	0	0
-Börülce	2.500	2.600	95	92	0	0
-Fığ	160.000	270.000	413	19.762	0	1.223
-Burçak	7.300	9.200	342	275	0	0
ENDÜSTRİYEL BİTKİLER	12.302.011	1.401.116	887.541	55.626	257.994	7.589
-Tütün	204.440	209.919	14.796	15.464	1.938	873
-Şeker Pancarı	11.170.569	312.251	858.494	22.518	256.056	6.716
-Keten (Lif)	42	650	42	270	0	0
-Kenevir (Lif)	2.350	1.600	0	0	0	0
-Haşhaş (Kapsül)	25.051	60.052	0	0	0	0
-Pamuk (Kütlü)	2.223.507	756.694	30.028	16.315	0	0
-Pamuk (Saf)	851.487	0	12.020	0	0	0
-Anason	25.000	36.000	302	503	0	0
-Diğerleri	23.072	23.950	1.887	556	0	0
YAĞLI TOHUMLAR	2.391.660	718.141	740.519	443.499	3.882	3.209
-Susam	30.000	73.000	3.123	6.469	0	0
-Ayçiçeği	900.000	585.000	720.146	436.894	3.843	3.190
-Keten (Tohum)	390	0	194	0	0	0
-Kenevir (Tohum)	360	0	0	0	0	0
-Haşhaş (Tohum)	28.249	0	0	0	0	0
-Çiğit	1.287.527	0	16.867	0	0	0
-Yerfıstığı	70.000	29.000	88	45	0	0
-Soya	75.000	31.000	39	19	39	19
-Aspir	125	134	53	65	0	0
-Kolza	9	7	9	7	0	0
YUMRU BİTKİLER	7.785.000	355.300	816.597	45.737	162.357	7.923
-Soğan (Kuru)	2.850.000	143.000	519.660	29.434	71.965	2.665
-Sarımsak (Kuru)	75.000	10.000	16.501	2.462	313	50
-Patates	4.750.000	200.000	224.586	12.877	89.072	5.183
-Hayvan Pancarı	110.000	2.300	55.850	964	1.007	25

KAYNAK : DİE

Sebze Ürünleri Üretimi

İlde sebze üretimi bütün ilçelerde yapılmakla birlikte, Pamukova, Geyve, Adapazarı ve Hendek ilçesi ticari anlamda sebzeciliğin yapıldığı yerlerdir. Bu ilçeler, büyük tüketim merkezlerine (İstanbul, Kocaeli, Ankara) yakınlıklarının da avantajını kullanarak il tüketiminin yanısıra, il dışı tüketimi de karşılamaya yönelik sebze ürünleri yetiştiriciliği yapmaktadırlar.

Bilindiği gibi insan beslenmesinde gerekli olan vitaminler, sebze ve meyvelerden sağlanır. Dolayısıyla tarımsal üretim faaliyetleri arasında sebze üretiminin ayrı ve çok önemli bir yeri vardır. İlin ağırlıklı sebze ekilişleri arasında domates, başlahana, sivri biber, karpuz, hıyar, kavun, taze fasulye, biber, balkabağı, kara lahana, ıspanak ve patlıcanı saymak mümkündür.

Sakarya ilinde ticari amaçlı tarla sebzeciliği yapılan toplam alan 4.683 ha. olup, ayrıca meyve bahçelerinde ağaç sıraları arasında da sebzecilik faaliyetleri yapılmaktadır.

Sakarya ili sebze ürünleri üretimi Marmara Bölgesi ve Türkiye açısından incelendiğinde; özellikle balkabağı, lahana ve kereviz ürünleri üretiminde önemli olduğu dikkati çekmektedir. Balkabağı üretiminde Marmara Bölgesi içerisinde %27 paya sahip olan Sakarya, Türkiye üretiminin %10'unu oluşturmaktadır. Yine yaprak lahana üretiminde bölge üretiminin %38'ini, Türkiye üretiminin %5,5'ini karşılayan Sakarya, kereviz üretiminde ise bölge üretiminin %11'ini, Türkiye üretiminin de %3,3'ünü karşılamaktadır.

Tablo 19'da Sakarya ili sebze ürünleri üretiminin Marmara Bölgesi ve Türkiye sebze ürünleri ile mukayesesi verilmektedir.

TABLO 19 : SEBZE ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE SAKARYA’NIN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ (1995)

ÜRÜN ADI	ÜRETİM (Ton)			(%)	
	TÜRKİYE (1)	MARMARA B. (2)	SAKARYA (3)	(3) / (1)	(3) / (2)
YAPRAĞI YENEN SEBZELER	1.491.930	333.742	27.844	1,87	8,34
-Lahana	573.000	131.474	18.415	3,21	14.01
-Lahana (yaprak)	102.000	14.740	5.604	5,49	38.02
-Enginar	18.000	7.849	0	0,00	0.00
-Kereviz	12.000	3.525	400	3,33	11.35
-Marul (göbekli)	165.000	5.512	58	0,04	1.05
-Marul (kıvrıkcık)	84.000	12.021	560	0,67	4.66
-Ispanak	180.000	49.326	1.705	0,95	3.46
-Pırasa	315.000	98.928	1.060	0,34	1.07
-Pazı	8.500	482	0	0,00	0.00
-Semizotu	1.400	210	3	0,21	1.43
-Tere	1.500	556	0	0,00	0.00
-Dereotu	430	369	0	0,00	0.00
-Nane	3.000	37	0	0,00	0.00
-Maydanoz	27.000	7.945	39	0,14	0.49
-Roka	1.100	768	0	0,00	0.00
BAKLAGİL SEBZELERİ	601.900	108.456	2.464	0,41	2,27
-Fasulye	460.000	65.142	1.880	0,41	2.89
-Bakla	50.000	10.477	157	0,31	1.50
-Bezelye	49.000	23.722	71	0,14	0.30
-Barbunya	36.000	8.581	356	0,99	4.15
-Börülce	6.900	534	0	0,00	0.00
MEYVESİ YENEN SEBZELER	16.101.000	3.953.246	68.050	0,42	1,72
-Bamya	23.000	2.419	65	0,28	2.69
-Balkabağı	58.000	21.023	5.579	9,62	26.54
-Kavun	1.800.000	269.759	6.900	0,38	2.56
-Karpuz	3.600.000	588.072	8.815	0,24	1.50
-Kabak (Sakız)	290.000	29.140	714	0,25	2.45
-Hıyar	1.250.000	72.319	7.862	0,63	10.87
-Patlıcan	750.000	119.027	2.420	0,32	2.03
-Domates	7.250.000	2.575.949	26.829	0,37	1.04
-Biber (Dolmalık)	330.000	94.483	1.403	0,43	1.48
-Biber (Sivri)	750.000	181.058	7.463	1,00	4.12
SOĞANSI, YUMRU VE KÖK SEBZELER	669.500	60.644	1.409	0,21	2,32
-Sarımsak (Taze)	29.500	2.586	27	0,09	1.04
-Soğan (Taze)	235.000	40.538	1.100	0,47	2.71
-Havuç	250.000	10.711	194	0,08	1.81
-Turp (Bayır)	22.500	5.054	83	0,37	1.64
-Turp (Kırmızı)	131.000	1.533	5	0,00	0.33
-Yerelması	600	0	0	0,00	0.00
-Şalgam	900	222	0	0,00	0.00
DİĞER SEBZELER	80.015	21.769	480	0,60	2,20
-Karnabahar	80.000	21.754	480	0,60	2.21
-Kuşkonmaz	15	0	0	0,00	0.00

KAYNAK : DİE

Meyve Ürünleri Üretimi

Sakarya ili meyve üretiminde en önemli ürünler arasında başta fındık olmak üzere elma, üzüm armut yer almaktadır. İlde meyvecilik daha ziyade, Geyve, Pamukova, Taraklı ve Sapanca ilçelerinde yapılmaktadır. Fındık yetiştiriciliği konusunda ise Adapazarı, Akyazı, Hendek, Karasu, Kaynarca ve Kocaali ilçeleri önemli bir yer tutmaktadır.

Geyve ve Pamukova ilçelerinde, ihracata yönelik olarak yetiştirilen ve özellikle danelerini dökmeyen türden olan müşküle üzümü üretimi il meyve üretimi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Son yıllarda ilde üzüm üretiminin yanısıra ayva, çilek ve kiraz üretimlerinde de önemli sayılabilecek artışlar yaşanmıştır. il meyve ürünleri üretiminde önemli sayılabilecek ürünlerin 1992-1996 dönemindeki üretimleri Tablo 20'de verilmektedir.

TABLO 20 :SAKARYA İLİ MEYVE ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ (Ton)

ÜRÜN ADI	1992	1993	1994	1995	1996
Elma	43.244	34.221	26.983	24.426	37.354
Armut	13.876	13.831	13.042	11.263	13.916
Ayva	6.532	7.453	11.516	6.514	13.223
Erik	4.393	3.633	3.686	3.694	4.515
Kiraz	8.464	6.679	7.730	7.682	9.920
Şeftali	3.159	3.744	3.042	2.868	3.724
Fındık	55.003	53.082	62.111	46.923	88.884
Üzüm	93.830	101.150	93.530	86.080	95.474
Zeytin	1.215	1.046	1.102	983	990

KAYNAK : T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Sakarya İl Tarım Müdürlüğü

İl meyve üretiminin Marmara Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri incelendiğinde ise; özellikle fındık üretiminin önemli yer tuttuğu dikkati çekmektedir. 1995 yılı itibariyle il fındık üretimi Marmara Bölgesi üretiminin %90'ını Türkiye üretiminin ise %10'unu oluşturmaktadır. Ayva üretimi ise Bölge üretiminin %30'unu, Türkiye üretiminin de %9'unu karşılamaktadır.

Tablo 21'de Sakarya ili meyve üretiminin Marmara Bölgesi ve Türkiye üretimi içindeki yeri verilmiştir.

TABLO 21 : MEYVE ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE AĞAÇ SAYISI (1995)

ÜRÜN ADI	TÜRKİYE		MARMARA BÖLGESİ		SAKARYA	
	Üretim (Ton)	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)	Ağaç Sayısı (Adet)
YUMUŞAK ÇEKİRDEKLİLER	2.568.500	57.322.000	308.582	8.280.628	47.004	1.674.214
-Armut	410.000	14.480.000	95.907	3.050.705	11.263	719.236
-Ayva	71.000	3.510.000	21.602	1.332.896	6.514	335.440
-Elma	2.100.000	38.610.000	189.419	3.778.202	29.226	619.348
-Muşmula	5.000	396.000	1.614	117.225	1	190
-Yenidünya	12.500	326.000	40	1.600	0	0
TAŞ ÇEKİRDEKLİLER	1.620.400	138.206.000	413.965	32.249.304	15.219	614.510
-Erik	187.000	8.588.000	39.795	1.711.859	3.694	131.730
-İğde	5.900	564.000	250	22.413	0	0
-Kayısı	250.000	11.740.000	4.408	262.229	38	1.080
-Zerdali	31.000	2.782.000	550	54.182	0	0
-Kiraz	186.000	8.150.000	41.417	1.567.026	7.082	201.975
-Kızılcık	13.500	1.501.000	1.188	160.245	77	10.350
-Şeftali	340.000	12.575.000	106.344	4.462.676	2.868	140.550
-Vişne	92.000	4.725.000	5.866	448.286	477	47.860
-Zeytin	515.000	87.581.000	213.292	23.560.388	983	80.965
TURUNÇGİLLER	1.781.650	27.437.000	7.685	563.810	0	0
-Limon	418.000	5.381.000	5	210	0	0
-Portakal	842.000	12.285.000	0	0	0	0
-Mandalina	453.000	8.618.000	7.680	563.600	0	0
-Turunç	3.650	415.000	0	0	0	0
-Altıntop	65.000	738.000	0	0	0	0
SERT KABUKLULAR	715.000	347.044.000	76.091	40.556.189	51.385	34.056.680
-Antep Fıstığı	36.000	42.760.000	667	593.178	0	0
-Ceviz	110.000	4.520.000	11.890	450.561	3.072	59.790
-Badem	37.000	4.565.000	3.929	392.180	0	0
-Fındık (Ocak Sayısı)	455.000	292.650.000	52.386	38.876.500	46.923	33.954.900
-Kestane	77.000	2.549.000	7.219	243.770	1.390	41.990
ÜZÜMSÜ MEYVELER	4.107.272	17.613.330	361.346	975.776	88.242	91.025
-Çilek (Ha)	76.000	7.150	24.593	3.872	350	70
-Dut	75.000	3.277.000	4.735	300.161	674	46.820
-İncir	300.000	10.708.000	12.842	497.005	865	37.350
-Keçiboynuzu	13.000	360.000	0	0	0	0
-Muz (Ha)	31.000	1.150	0	0	0	0
-Nar	53.000	2.799.000	6.182	158.890	22	1.100
-Trabzon Hurması	9.200	458.000	443	15.310	251	5.240
-Üzüm (Ha)	3.550.000	565.000	312.508	49.028	86.080	8.262
-Kivi	72	11.330	43	4.410	0	515
ÇAY (Ha)	523.465	76.609	0	0	0	0

KAYNAK : DİE

Sakarya ili tarımsal alet ve makine varlığı incelendiğinde, ilin tarımsal araç ve gereç sayısı açısından oldukça zengin bir düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. İl ekonomisinde tarım sektörünün hakim olması tarımda mekanizasyonu artırmaktadır. Tablo 22'de, 1996 yılı itibariyle Sakarya ilinde bulunan tarımsal araç ve gereç sayısı verilmektedir.

TABLO 22 : İL TARIMSAL ARAÇ VE GEREÇ SAYISI (1996)

Tarımsal Araç ve Gereç Adı	Miktar (Adet)	Tarımsal Araç ve Gereç Adı	Miktar (Adet)
Karasaban	916	Pancar Sökme Makinesi	81
Hayvan Pulluğu	6.707	Kombine Pancar Sökme Makinesi	2
Kulaklı Traktör Pulluğu	13.809	Hayvanla Çekilen Çayır Biçme Makinesi	6
Döner Kulaklı Traktör Pulluğu	3.922	Traktörle Çekilen Çayır Biçme Makinesi	241
Ark Pulluğu	1.019	Slaj Makinesi	46
Diskli Traktör Pulluğu	1.613	Mısır Sılay Makinesi	237
Diskli Anız Pulluğu	5	Fındık Harman Makinesi	326
Anız Pulluğu	536	Mısır Daneleme Makinesi	1.622
Toprak Frezesi (Rotovator)	257	Mısır Hasat Makinesi	58
Kültivatör	1.278	Sellektör	19
Merdane	324	Yem Kırma Makinesi	177
Diskli ve Diğer Tırmıklar	2.057	Sap Keser	31
Dişli Tırmık	19.648	Sırt Pulverizatörü	6.934
Ot Tırmığı	4.095	Kuyruk Milinden Hareketli Pulverizatör	2.186
Hayvanla Çekilen Çapa Makinesi	385	Motorlu Pulverizatör	2.522
Traktörle Çekilen Çapa Makinesi	1.331	Tozlayıcı	4.905
Tahıl Mibzeri	744	Atomizör	2.748
Kombine Tahıl Mibzeri	1.536	Santrifüj Pompa	708
Pancar Mibzeri	331	Motopomp (Elektrikli)	1.124
Üniversal Mibzeri	415	Motopomp (Termik)	6.879
Patates Dikim Makinesi	183	Derin Kuyu Pompa	180
Kimyevi Gübre Dağıtıcısı	2.681	Yağmurlama Tesisi	3.012
Orak Makinesi	472	Krema Makinesi	1.497
Biçer Bağlar Makinesi	651	Kuluçka Makinesi	18
Balya Makinesi	340	Cıvıv Ana Makinesi	40
Harman Makinesi	733	Süt Sağma Makinesi (Sabit)	72
Tınaz Makinesi	90	Süt Sağma Makinesi (Seyyar)	936
Sapdöver	34	Tarım Arabası (Römork)	17.058
Kendi Yürür Biçer Döver	160	Su Tankeri (Tarımda kullanılan)	2.235
Patates Sökme Makinesi	24	Traktör	18.716

KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

1996 yılı itibariyle ilde gübrelenen tarım arazisi 185.186 hektar olup toplam tarım arazisinin %78'ini teşkil etmektedir. Sakarya ili gübre kullanımının yıllar itibariyle gelişimi aşağıdaki tabloda verilmektedir.

TABLO 23 : İL GÜBRE KULLANIMI VE GÜBRELENEN ALAN

KULLANILAN GÜBBRE	1993	1994	1995	1996
KİMYASAL GÜBRE (Ton)	29.797	27.591	39.705	30.124
-Saf N	19.173	18.431	26.461	21.084
-Saf P ₂ O ₅	7.701	7.999	11.018	7.700
-Saf K ₂ O	2.923	1.521	2.226	1.340
ÇİFTLİK GÜBRESİ (kuru) (Ton)	-	-	-	-
GÜBRELENEN ARAZİ (Ha) (1)	182.242	173.130	183.732	185.186
TOPLAM TARIM ARAZİSİ (Ha) (2)	237.110	237.110	237.110	237.110
(1) / (2) (%)	77	73	77	78

KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

İlde tarımsal mücadele ilaçları tüketimi ortalama olarak 900-1.000 ton civarındadır. İlde 1993 yılı itibariyle 883 ton düzeyinde gerçekleşen tarımsal mücadele ilaçları tüketimi, 1996 yılı itibariyle 1.020 ton düzeyinde gerçekleşmiştir. Tablo 24'de Sakarya ili tarımsal mücadele ilaçları tüketimi verilmiştir.

TABLO 24 : İL TARIMSAL MÜCADELE İLAÇLARI TÜKETİMİ(TON)

İLAÇLAR	1993	1994	1995	1996
İNSEKTİSİTLER	288	324	335	434
FUNGUSİTLER	385	427	391	351
HERBİSİTLER	66	67	70	71
RODENSİT VE MOLLUSİDLER	1	-	-	-
AKARİSİTLER	5	40	4	7
KIŞLIK VE YAZLIK YAĞLAR	138	74	147	156
DİĞERLERİ	-	-	1	1
TOPLAM	883	932	948	1.020

KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

4.5.2. Hayvancılık

Sakarya ilinde, veraset ve intikal yasaları çerçevesinde yıldan yıla küçülme eğilimindeki tarım arazilerinde bitkisel tarım faaliyetleri sınırlandırıldığı gibi, hayvancılıkta da orta ve büyük ölçekli işletmelerin sayısı azdır. Bu itibarla, ilde hayvancılık, meraya dayalı ve küçük çapta sürdürülen koyunculuk faaliyetleri bir tarafa bırakılacak olursa, özellikle büyükbaşlar bazında, otlamaya dayalı hayvan besleme pek görülmemekte, daha çok kapalı sistem hayvancılık faaliyetleri tercih

edilmektedir. Büyükbaş hayvancılıkta yetiştirici, besi ve süt sağırcılığına yönelmektedir.

Sığır yetiştiriciliğinde ihtiyaç duyulan hayvan meteryali daha önceki yıllarda Sakarya'ya getirilerek üretilip çoğaltılmış holstein ırkı süt sığırlarından ve zaman zaman anlaşmalı çiftlik geliştirme projeleri kapsamında gerçekleştirilen ithal gebe düvelerden sağlanmaktadır. Projeli olarak kurulmuş olan damızlık işletmelerinde, İl Tarım Müdürlüğü'nce sağlık ve soy kütüğü kayıtları tutulmakta, birer gen kaynağı mesabesindeki bu damızlık hayvanlar ile yavruların çoğaltılmasına çalışılmaktadır. Ayrıca saf, melez, yahut yerli sığırlardan da, suni tohumlama çalışmalarıyla yüksek verim seviyelerine erişmek için yoğun faaliyetler sürdürülmektedir.

Sakarya'da hayvansal üretime bağlı olarak et, süt ve yumurta tesislerinde kayda değer önemli atılımlar olmuştur. İlde sığırcık sektörü yanında tavukçuluk sektöründe de önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Modern beyaz et ve yumurta tesisleri faaliyete geçirilmiş ve bunlara bağlı kesimhaneler kurulmuştur.

Teknik, sağlık ve hijyenik şartları taşıyan hayvancılık alt yapısının oluşmasında 1986 yılından beri sürdürülen kaynak kullanımını destekleme fonu uygulamasının etkisi büyük olmuştur. 7 Haziran 1986 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 86/10716 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile 1984 yılında kurulan "Kaynak Kullanım Destekleme Fonu" kapsamı genişletilerek hayvancılık, su ürünleri, meyvecilik, bağcılık, aşılı asma çubuğu ile meyve fidanı üretimine yönelik fidanlık konularında öz sermayeye dayalı projeli yatırım yapanlara da söz konusu fondan prim ödenmesi imkanı sağlanmıştır. Bu uygulama Bakanlar Kurulunun 26.12.1994 tarih ve 94/6411 sayılı kararı gereğince 13.01.1995 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Karar gereği bu tarihten önce yapılan müracaatlar, onaylanan ve yatırımları devam eden projeler tamamlanana kadar uygulama sürdürülecektir.

Sakarya'da tarımsal faaliyetlerin yoğun, yem bitkisi ekilişlerinin zayıf seyretmesi özellikle büyükbaş hayvan varlığının ahırda beslenmesini zorunlu kılmaktadır.

Oysa ki hayvancılıkta ahırda beslemenin de ayrıca bazı avantajları bulunmaktadır. Çünkü, Sakarya'nın hayvan hareketlerinde yoğun bir ulaşım ağı üzerinde bulunması, sürekli olarak, özellikle salgın hastalıklar yönünden bazı riskler yüklenmesine sebep olmaktadır. Ayrıca hayvancılıkta kültür ırklarıyla melezlerinin, çoban nezaretinde ve sürü halinde, yerli hayvanlarla birlikte otlatılması da tavsiye edilmemektedir. Zira, bu hayvanların vücutça ağır bulunmaları, istenmeyen vasıfsız erkekler tarafından döllenme ihtimalinin her zaman mevcut olması, otlatma sırasında ortaya çıkabilecek yüksek ihtimalli komplikasyonlar çerçevesinde tedavi giderlerinin elde edilecek faydadan yüksek olması ve sair gerekçeler; yüksek verim seviyeli hayvanların genel çayır ve meralardan yararlandırılması yerine, özel suni çayırların önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır.

İl hayvan varlığının ilçeler itibariyle dağılımı incelendiğinde; hayvan varlığının önemli bir bölümünün başta Merkez ilçe Adapazarı olmak üzere, Akyazı, Karasu, Kaynarca, Geyve ve Hendek ilçelerinde bulunduğu dikkati çekmektedir. Tablo 25'de Sakarya ili büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığının ilçeler itibariyle dağılımı verilmektedir.

TABLO 25: SAKARYA İLİ BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN VARLIĞININ İLÇELER İTİBARIYLA DAĞILIMI (1996)

İLÇE ADI	BÜYÜKBAŞ HAYVAN SAYISI			KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	
	KÜLTÜR	KÜLTÜR MELEZİ	YERLİ	KOYUN	KIL KEÇİ
Merkez	13.250	35.735	3.949	4.415	35
Akyazı	3.071	20.809	6.054	5.309	412
Ferizli	599	6.694	105	1.515	67
Geyve	455	9.617	1.100	9.150	5.040
Hendek	1.204	8.712	12.930	3.356	238
Karapürçek	220	2.906	1.069	1.092	84
Karasu	268	14.700	4.020	3.200	90
Kaynarca	750	14.680	2.460	5.400	50
Kocaali	396	2.630	3.920	520	-
Pamukova	1.560	3.182	1.671	7.396	5.970
Sapanca	280	1.000	600	150	-
Söğütli	4.123	4.629	-	1.435	99
Taraklı	125	3.930	1.200	4.650	1.850
TOPLAM	26.301	129.224	39.018	47.588	13.935

KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

1996 yılı itibariyle Sakarya ili mevcut sığır varlığının %14'ü (26.301 baş) kültür ırkı, %66'sı (129.224 baş) kültür melezi ve %20'si de (39.018 baş) yerli ırktan oluşmaktadır.

Sakarya ili hayvancılığında büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin dışında kümes hayvanları (özellikle et tavukçuluğu ve yumurta tavukçuluğu) yetiştiriciliği ile arıcılık ve ipekböcekçiliği de önemli bir faaliyettir.

Özellikle Kaynarca, Pamukova, Söğütlü, Karasu, Akyazı ve Merkez ilçede yapılan tavuk yetiştiriciliği, il hayvancılık gelirinde önemli bir yer tutmaktadır. Tablo 26'da il kümes hayvanları varlığı ile arıcılık ve ipekböcekçiliğine ilişkin istatistiki bilgiler ilçeler itibariyle verilmektedir.

TABLO 26: SAKARYA İLİ KÜMES HAYVANLARI, ARI KOVANI VE İPEK BÖCEĞİ KUTUSU VARLIĞININ İLÇELER İTİBARIYLA DAĞILIMI (1996)

İLÇE ADI	KÜMES HAYVANLARI				ARI KOVANI		AÇILAN İPEK BÖCEĞİ KUTUSU
	ET TAVUĞU	YUMURTA TAVUĞU	HİNDİ	ÖRDEK	ESKİ USUL	YENİ USUL	
Merkez	477.600	145.400	31.000	30.500	1.050	3.000	-
Akyazı	1.360.000	57.725	1.575	1.450	30	4.175	175
Ferizli	277.000	21.425	850	1.700	40	560	-
Geyve	400.000	30.000	1.500	-	450	1.400	340
Hendek	224.000	220.000	2.400	3.100	30	7.700	-
Karapürçek	192.000	18.100	169	1.150	-	1.200	83
Karasu	473.000	23.000	2.000	500	50	1.400	-
Kaynarca	3.950.000	131.320	2.500	7.500	60	1.050	95
Kocaali	210.000	85.000	1.200	1.000	-	1.400	-
Pamukova	635.000	-	1.300	200	35	800	-
Sapanca	-	3.770	45	75	27	1.765	-
Söğütlü	480.000	16.800	11.750	3.000	69	1.065	-
Taraklı	130.000	10.000	2.000	200	120	1.650	-
TOPLAM	8.808.600	762.540	58.289	50.375	1.961	27.165	693

KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

Sakarya ili hayvan varlığının Marmara Bölgesi ve Türkiye hayvan varlığı içindeki yeri incelendiğinde ise; özellikle tavuk yetiştiriciliğinin gerek Marmara Bölgesi gerekse Türkiye tavuk varlığı içindeki payının yüksek düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim, 1995 yılı itibariyle 19.464.132 adet olan il tavuk varlığı, Bölge tavuk sayısının %55.2'sini, Türkiye toplam tavuk sayısının ise %15'ini

oluşturmaktadır. Özellikle et tavuğu sayısında önemli düzeyde olan Sakarya, et tavuğu sayısında Marmara Bölgesi'nin %77'sini, Türkiye'nin ise %26'sını teşkil etmektedir. Büyükbaş hayvan varlığı açısından bakıldığında ise; Sakarya ili sığır varlığının, Marmara Bölgesi sığır varlığı içerisinde %13,4, Türkiye sığır varlığı içerisinde ise %1,6 pay aldığı görülmektedir.

İl hayvan varlığının Marmara Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri Tablo 27'de verilmektedir.

TABLO 27 : HAYVAN VARLIĞI BAKIMINDAN SAKARYA'NIN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ (1995)

HAYVAN TÜRÜ	ADET			(%)	
	TÜRKİYE (1)	MARMARA B. (2)	SAKARYA (3)	(3) / (1)	(3) / (2)
BÜYÜKBAŞ HAYVAN					
-Sığır	11.789.000	1.431.910	192.150	1,63	13.42
-Sığır Kültür	1.106.371	300.252	15.912	1,44	5.30
-Sığır Kültür Melezi	3.113.597	517.140	80.507	2,59	15.57
-Sığır Yerli	3.597.945	120.058	27.121	0,75	22.59
-Dana Kültür	595.629	154.188	8.498	1,43	5.51
-Dana Kültür Melezi	1.662.403	279.460	43.143	2,60	15.44
-Dana Yerli	1.713.055	60.812	16.969	0,99	27.90
-Manda	255.000	19.190	1.950	0,76	10.16
KÜÇÜKBAŞ HAYVAN					
-Koyun	33.791.000	2.651.630	53.500	0,16	2.02
-Kıl Keçisi	8.397.000	707.330	12.870	0,15	1.82
-Tiftik Keçisi	714.000	1.810	60	0,01	3.31
TEK TIRNAKLILAR					
-At	415.000	34.330	980	0,24	2.85
-Katır	169.000	5.980	2.350	1,39	39.30
-Eşek	731.000	52.660	0	0,00	0.00
-Deve	2.000	180	0	0,00	0.00
KÜMES HAYVANLARI					
-Tavuk	129.014.427	35.265.662	19.464.132	15,09	55.19
-Et Tavuğu	71.689.773	24.184.455	18.632.129	25,99	77.04
-Yumurta Tavuğu	57.324.654	11.081.207	832.003	1,45	7.51
-Hindi	3.291.000	396.467	63.257	1,92	15.96
-Ördek	1.199.925	215.290	49.782	4,15	23.12
-Kaz	1.745.163	129.939	29.731	1,70	22.88
KOVAN SAYISI	3.916.038	339.694	27.514	0,70	8.10
AÇILAN İPEK BÖCEĞİ KUTUSU	9.702	6.273	1.470	15,15	23.43

KAYNAK : DİE

Sakarya ili kesilen ve sağılan hayvan sayısının Marmara Bölgesi ve Türkiye açısından incelenmesi durumunda ise; ilde sağılan hayvan sayısı içerisinde ağırlığın büyükbaş hayvanlarda (özellikle inek) olduğu ve ilde sağılan inek sayısı Marmara Bölgesinde sağılan inek sayısının %11.5'ini, Türkiye toplamının ise %1,41'ini kapsadığı görülmektedir. Yine ilde kesilen hayvanlar içerisinde ağırlık büyükbaş hayvanlarda (sığır) olup; ilde kesilen sığır sayısı bölgenin %12.4'ünü, Türkiye'nin ise %2,9'unu teşkil etmektedir.

İlde sağılan ve kesilen hayvanların türlerine göre dağılımı ile Marmara Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri Tablo 28'de verilmektedir.

TABLO 28 : KESİLEN VE SAĞILAN HAYVAN SAYILARI VE SAKARYA'NIN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ (1995)

	ADET			(%)	
	TÜRKİYE (1)	MARMARA B. (2)	SAKARYA (3)	(3) / (1)	(3) / (2)
SAĞILAN HAYVAN SAYISI					
-Koyun	19.262.500	1.519.510	30.830	0,16	2.03
-Kıl Keçisi	4.544.500	413.780	6.940	0,15	1.68
-Tiftik Keçisi	363.090	1.300	30	0,01	2.31
-İnek	5.885.590	720.170	83.070	1,41	11.53
-Manda	122.370	9.320	1.030	0,84	11.05
KESİLEN HAYVAN SAYISI					
-Koyun	5.493.520	1.467.210	21.120	0,38	1.44
-Kıl Keçisi	814.360	91.520	1.230	0,15	1.34
-Tiftik Keçisi	28.410	1.550	0	0,00	0.00
-Sığır	1.820.770	428.620	53.280	2,93	12.43
-Manda	38.310	4.710	1.000	2,61	21.23
-Deve	70	0	0	0,00	0.00
-Domuz	5.570	5.570	0	0,00	0.00

KAYNAK : DİE

Sakarya ili hayvansal ürünler üretimi incelendiğinde ise; ilde yıllık ortalama olarak, 185.000-200.000 ton süt, 15.000 ton kırmızı et, 30.000-35.000 ton beyaz et, 8-10 milyon adet yumurta, 440 ton bal ve 40 ton ipek kozası üretildiği dikkati çekmektedir. 1995 yılı itibariyle Sakarya ili hayvansal ürünler üretimi ve Marmara Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri Tablo 29'da verilmiştir.

TABLO 29 : HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ VE SAKARYA’NIN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ (1995)

ÜRÜN ADI	MİKTAR (Ton)			(%)	
	TÜRKİYE (1)	MARMARA B. (2)	SAKARYA (3)	(3) / (1)	(3) / (2)
Süt	10.601.550	1.952.550	183.400	1,73	9.39
Et	415.240	115.145	11.325	2,73	9.84
Deri(Adet)	8.939.710	2.170.110	83.470	0,93	3.85
Yapağı	50.775	3.845	80	0,16	2.08
Kıl	3.400	315	5	0,15	1.59
Tiftik	800	0	0	0,00	0.00
Tavuk Eti	282.064	80.089	26.194	9,29	32.71
Yumurta	641.791	139.782	7.370	1,15	5.27
Bal	68.620	5.783	440	0,64	7.61
Balmumu	3.735	298	30	0,80	10.07
İpek Kozası	271	178	42	15,50	23.60

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, il tavuk eti üretimi 1995 yılı itibariyle 26.194 ton olup, bu üretim miktarı Marmara Bölgesi üretiminin %32.7'sini, Türkiye'nin ise %9,3'ünü oluşturmaktadır. İlde üretilen kırmızı et miktarı ise Bölge üretiminin %9.8'ini, Türkiye'nin ise %2,7'sini teşkil etmektedir. Süt üretimin de Sakarya ili Bölge üretiminin %9.4'ünü, Türkiye üretiminin ise %2'sini kapsamaktadır. İl hayvansal ürünler üretiminde, gerek bölge gerekse Türkiye içerisinde önemli bir ürün ise ipek kozası üretimidir. İlde 1995 yılı itibariyle 42 ton ipek kozası üretilmiş olup, bu üretim bölge üretiminin %24'ünü, Türkiye üretiminin ise %26'sını oluşturmaktadır.

Sakarya ilinde 1996 yılı sonu itibariyle 40 tane mandıra faaliyette olup, bu mandıralar tarafından yıllık ortalama olarak 60-70 ton süt işlenerek; peynir, tereyağı, yoğurt gibi ürünler üretilmektedir. Üretilen ürünler daha ziyade tüketim merkezlerindeki (başta İstanbul olmak üzere) büyük alış-veriş ve gıda firmalarına pazarlanmaktadır.

İlde hayvansal ürünler üretimi dışında ayrıca deniz ve su ürünleri üretimi de yapılmaktadır. Sakarya, kuzeyden Karadeniz ile çevrilmekte olup, kıyıda yer alan

Karasu ve Kocaali ilçelerinde deniz balıkçılığı yapılmaktadır. Karasu 'da geniş çaplı yürütülen deniz balıkçılığı, Kocaali'de henüz amatörler seviyesinde sürmektedir. Deniz balıkçılığı dışında il sınırları içerisinde kalan göl, gölet, dere ve çaylardan yararlanılarak tatlı su balıkçılığı yapılmaktadır. Bu doğal balıkçılık dışında Sakarya'da kültür balıkçılığı da yaygınlaşmaktadır.

1995 yılı içerisinde ilde üretime başlayan su ürünleri işletmesi sayısı 6 olup, halen Sakarya ilinde 20 adet alabalık ve aynalı sazan balığı üreten su ürünleri işletmesi faaliyet göstermektedir.

Tablo 30'da Sakarya ili deniz ürünleri, tatlı su ürünleri ve kültür balıkçılığı üretim miktarı verilmektedir.

TABLO 30: SAKARYA İLİ DENİZ VE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ (1995)

DENİZ ÜRÜNLERİ		TATLI SU ÜRÜNLERİ		KÜLTÜR BALIKÇILIĞI	
ÜRÜN ADI	ÜRETİM (Kg)	ÜRÜN ADI	ÜRETİM (Kg)	ÜRÜN ADI	ÜRETİM (Kg)
Barbunya	12.000	Alabalık	500	Alabalık	99.125
Hamsi	16.000	Akbalık	550	Sazan	1.980
İstavrit	15.600	Karabalık	630		
Kalkan	4.600	Kızılkanat	5.445		
Kefal	6.750	Sazan	2.100		
Mezgit	134.900	Yayın	510		
Tirsi	17.260	Turna	950		
Palamut	60.000	Kayabalığı	800		
Tekir	49.500	Kefal	350		
Lüfer	3.500	Diğerleri	5.350		
Kum Midyesi	2.600.000				
Köpek Balığı	120.000				

KAYNAK : DİE

Daha öncede belirtildiği gibi, Sakarya ilinde tarımsal faaliyetlerin yoğun olması ve yem bitkisi ekilişlerinin zayıf seyretmesi nedeniyle, özellikle büyükbaş hayvan varlığının ahırda beslenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum ise hayvanların doğal beslenmesinin dışında suni beslenme ile başka bir ifadeyle karma yem ile beslenmesini doğurmaktadır. Nitekim il karma yem tüketim miktarları incelendiğinde ilde özellikle kanatlı yeminin yüksek miktarda tüketildiği, ayrıca diğer besi ve süt yemlerinin de tüketim miktarının önemli düzeyde olduğu dikkati

çekmektedir. Sakarya ilinde halen 2'si Merkez ilçede, 2'si Hendek'te ve 1'i de Kaynarca'da olmak üzere toplam 5 adet karma yem fabrikası faaliyet göstermekte olup, ayrıca Merkez ilçede hayvansal kökenli yem hammaddesi üreten ve faal durumda 4 adet rendering tesisi bulunmaktadır. Yem üretim tesisleri, ürettikleri ürünleri başta Sakarya olmak üzere diğer illere de satmaktadırlar.

Sakarya ili hayvancılık sektöründe tüketilen karma yem miktarının yıllar itibariyle gelişimi Tablo 31'de verilmiştir.

TABLO 31 : İL KARMA YEM TÜKETİMİ(Ton)

CİNSİ	1993	1994	1995	1996
Besi Yemi	19.296	21.225	33.380	28.648
Süt Yemi	9.402	10.342	14.663	11.982
Kuzu-Buzağı Yemi	3.973	4.370	5.903	6.571
Kanatlı Yemi	66.521	73.173	132.068	161.472
TOPLAM	99.374	109.310	186.016	208.673

KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

4.5.3. Ormancılık

Sakarya ilinin yaklaşık olarak %43'ü (208.290 Ha) orman ve fundalık alanlarla kaplıdır. İl orman arazisi ilçeler itibariyle değerlendirildiğinde alan büyüklüğü açısından en fazla ormanlık alana sahip ilçe Geyve'dir. İlçe 42.833 hektarlık orman arazisine sahip olup, topraklarının %68'ini ormanlık alan oluşturmaktadır. Geyve dışında orman arazisi bakımından ikinci önemli ilçe ise Akyazı'dır. Akyazı ilçesinin %47'si orman ve fundalık alanlarla kaplı bulunmaktadır.

İl orman alanlarının %23'ü ibrelili ağaçlardan (kızılçam, karaçam, sarıçam, göknar, sahil çamı); %65'i yapraklı ağaçlardan (kayın, meşe, dişbudak, gürgen) ve %12'si de karışık (ibrelili ve yapraklı) ağaçlardan oluşmaktadır.

Sakarya ili ormancılık hasılası Marmara Bölgesi ormancılık hasılasının %8-9'unu oluştururken, Türkiye ormancılık hasılasının %1,5'ini oluşturmaktadır. Sakarya ili

orman ürünleri üretimi ve ormancılık hasılası yıllar itibariyle aşağıdaki Tablo'da verilmektedir.

TABLO 32 : İL ORMAN ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE ORMANCILIK HASILASI

ÜRÜN ADI	1993	1994	1995	1996
Tomruk (M ³)	27.794	23.243	23.272	21.610
Maden Direği (M ³)	757	1.080	1.253	1.359
Tel Direk (M ³)	-	-	-	-
Sanayi Odunu (M ³)	13.529	16.281	31.700	29.721
Kağıtlık Odun (M ³)	3.052	15.191	19.504	6.292
Lif Yonga (M ³)	5.660	4.686	8.164	28.554
Yakacak Odun (Ster)	389.306	282.154	110.869	381.032
ORMANCILIK HASILASI (Cari Fiyatlarla- Milyon TL)	213.087	261.406	556.989	1.142304

KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü

4.6. Madencilik

Sakarya ili yer altı zenginlikleri açısından pek zengin sayılmamakla birlikte, jeolojik yapısı itibariyle çeşitli türden maden rezervlerine sahip bulunmaktadır.

İldeki en önemli maden olan demir, Karasu ilçesinin Aktaş köyü çevresinde geniş yataklar halinde bulunur. İldeki demir cevheri rezervi 30.500.000 ton silisli, 78.700.000 ton karbonatlı potansiyele sahiptir.

İldeki bir diğer önemli maden rezervi ise mermer yataklarıdır. Başta Merkez ilçe Adapazarı olmak üzere Sapanca ve Akyazı ilçelerinde değişik renklerde mermer rezervi bulunmaktadır. İlde bunların dışında Merkez ilçede, Geyve, Karasu ilçelerinde tuğla ve kiremit hammaddesi (kil) rezervi de bulunmaktadır.

Sakarya ili, maden rezervlerinin dışında özellikle kaplıca suyu ve içmeler açısından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. İldeki sıcak su kaynaklarının başlıcaları şunlardır:

-Kuzuluk Kaplıcaları (bu kaplıcadaki başlıca şifalı sular; Kuzuluk Maden Suyu, Kovuk Maden Suyu, Soğuk Gazlı Su, Gencer Pavyonu Suyu, Gündüz Pavyonu Suyu, Halk Hamamı Kaynağı, Göz Suyu, Taş Kaynağı, Tepe Çamuru, Dere Kaynağı).

-Taraklı İçmeleri ve Acısu İçmesi

-Geyve Maden Suyu

MTA Genel Müdürlüğü tarafından yapılan aramalar sonucunda tespit edilen maden ve mineral kaynakları Tablo 33'de verilmiştir.

TABLO 33 : SAKARYA İLİ MADEN VARLIĞININ DAĞILIMI VE NİTELİĞİ

MADEN CİNSİ	BULUNDUĞU YER	TENÖR	REZERV (TON)	DİĞER BİLGİLER
BAKIR	Hendek, Hüseyin Şeyh Köyü	%2.85 Cu 15 gr/t Ag	-	-
DEMİR	Karasu, Ortaköy, Aktaş ve Ferizli arasında, Söğütlü, Çamdağ Mevki	%34 Fe(silisli), %18.5 (karbonatlı) %5-22.5 Si O ₂ , %0.02-0.06 S	30.500.000 Ton (silisli Potansiyel), 78.700.000 Ton (karbonatlı Potansiyel)	-
MANGANEZ	Geyve, Melekçe Köyü, Alaçam Mev.	%16.65 Mn, %62.8 Si O ₂	-	Cevherli zonun kalınlığı 5m. Olup, %40'ı cevher içermektedir.
ASBEST	Akyazı, Merkez, Kuzuluk Köyü	-	-	Yeşil ofiyolit kayalar arasında birkaç yerde küçük parça halinde pikrolit asbeste rastlanmıştır.
MERMER	Harmantepe Köyü	Zuhur, breş mermer olup, esas renk koyu kırmızıdan menekşe rengine kadar değişir. İyi cila kabul eder.	Geniş bir potansiyel mevcuttur.	-
MERMER	Harmantepe Köyü	Bant kalınlığı 20 m., tabaka kalınlığı 50-150 cm.'dir. İyi cila kabul eder.	Siyah beyaz kalsit ve kısmen kırmızı kalsit damarlarına havi kalker; 300*2000 m.'lik bir sahaya yayılmıştır.	Büyük blok üretimine ve iç dekorasyon için elverişlidir.
MERMER	Merkez, Taşkısığı köyü ve civarında	-	10.000.000 M ³ (Görünür+Muhtemel) 40.000.000 M ³ (Potansiyel)	Siyah renkli ince taneli mermerdir. Saha işletilmektedir.
MERMER	Akyazı, Dokurcum, Çengeller köyü,Duman Kayası Mevki	Beyaz damarlı, siyah renkli bir mermerdir. İyi cila alır.	-	Ortalama 0.8*1*1.2 m. Ebadında blok üretilebilir.
MERMER	Sapanca, Erdemli Köyü	Beyaz kalsit damarlı, gri siyah renklidir. İyi cila alır.	-	Zaman zaman üretim yapılmaktadır.

Tablo 33'ün devamı

MADEN CİNSİ	BULUNDUĞU YER	TENÖR	REZERV (TON)	DİĞER BİLGİLER
TALK	Sapanca, Nailiye Mevki	İyi Kalite	6.200 Ton (Görünür) 1.000-3.000 Ton (Muhtemel)	-
TALK	Kuyucak Yöresi	Düşük kalitede	8 Ton (Görünür+Muhtemel)	-
TUĞLA-KİREMİT HAM.(KİL)	Merkez, Karadere Köyü	-	50.000 M ³	Marsilya tipi kiremit ve tuğla imalinde kullanılır.
TUĞLA-KİREMİT HAM.(KİL)	Merkez, Sğütlü, Ferizli	-	40.000.000 M ³	Sahadaki killer pişirildiği takdirde kiremit imaline elverişlidir
TUĞLA-KİREMİT HAM.(KİL)	Akyazı, Koraçalık Köyü	İri tane oranı %5 kil plastik yapılıdır.	-	Bahis konusu killeri adı tuğla imalinde kullanılır. Bölgede bir çok tuğla işletmesi vardır. Kiremit imaline elverişli değildir.
TUĞLA-KİREMİT HAM.(KİL)	Geyve, Sofibey Köyü	-	Az miktarda	Tuğla imaline elverişlidir.
TUĞLA-KİREMİT HAM.(KİL)	Karasu	-	100.000.000 Ton (Görünür)	-
KAPLICA SUYU	Akyazı, Akyazı Kaplıcası	Sıcaklık : 41-51 °C PH : 6.00	Debi : 5.5 L/sn.	3 kaynak
KAPLICA SUYU	Akyazı, Kuzuluk Bucak Kaplıcası	Sıcaklık : 28-38 °C PH : 6.00	Debi : 1.2 L/sn.	2 kaynak
KAPLICA SUYU	Geyve, Ilıca Köyü Kaplıcası	Sıcaklık : 26.5 °C PH : 6.00	Debi : 6 L/sn.	-

Tablo 33'ün devamı

MADEN CİNSİ	BULUNDUĞU YER	TENÖR	REZERV (TON)	DİĞER BİLGİLER
KAPLICA SUYU	Geyve, Kil Hamamı	Sıcaklık : 37-38 °C PH : 6,00	Debi :3.5 L/sn.	2 kaynak
KAPLICA SUYU	Geyve, Acısu	Sıcaklık : 27 °C PH : 6,30 Radyoaktivite : 7 Eman Toplam Mineralizasyon : 3.797.8 mg/L.	-	İçmece olarak da faydalanılır.
KAPLICA SUYU	Geyve, Taraklı Kil Hamamı	Sıcaklık :39.5 °C PH : 6,40 Radyoaktivite : 7.4 Eman Toplam Mineralizasyon : 655.7 mg/L.	-	-
İÇMECE SUYU	Geyve, Ahıbababa Maden Suyu	Sıcaklık :24-25 °C PH : 6,00	Debi : 6 L/sn.	2 kaynak
İÇMECE SUYU	Akyazı, Kuzuluk Maden Suyu	Sıcaklık :18 °C PH : 6,00	-	-

Not: Rezervler; Gör.(Görünür); Muh. (Muhtemel); Müm. (Mümkün)

Görünür Rezerv: Üç boyutu ile belirlenmiş olan ve bu boyutlar içerisinde devamlılığı konusunda en az risk taşıyan cevher kütlelerini belirtir.

Muhtemel Rezerv: İki boyutuyla belirlenmiş olan ve devamlılığı konusunda daha büyük risk taşıyan cevher kütlelerini belirtir.

Mümkün Rezerv : Boyutları hiç bir şekilde belirlenmemiş olan ve varlığı ancak ümit edilen cevher kütlelerini belirtir.

Kaynak : Rezerv + Potansiyel + Bilinmeyen Kaynaklar (Jeolojik Rezerv). Gerek ekonomik rezervleştirilebilirlik açısından gerek varlığının belirliliği açısından hiç bir şekilde sınırlandırılmamış cevher kütlelerini belirtir.

KAYNAK: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

4.7. İmalat Sanayii

Sakarya'da sanayi daha Cumhuriyet kurulmadan önce filizlenmeye başlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nda ordumuzun araba ihtiyacını karşılayan, 1916 yılında kurulmuş bulunan DA-TA Ağaç İşleri Fabrikası (bugünkü Zirai Donatım Kurumu Müessesesi) ilk örneklerdendir.

İlde ticaret ve dolayısıyla sanayileşmenin başladığı yıllar, 1890'da demiryolunun yapımını izleyen yıllarda olmuştur. Bununla birlikte, ilde imalat sanayii 1950'lerde kamu kesimi önderliğinde girişilen yatırımlarla gelişmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda, kamu yatırımları (TCDD Vagon Fabrikası, Askeri Ağır Bakım Fabrikası ve Şeker Fabrikası), sanayileşmede bir sıçrama yaratmış, ayrıca ticaretten sağlanan birikimlerle özel kesim yatırımları yapılmaya başlamıştır.

1950'lerin ikinci yarısında başlayan özel kesim yatırımları, öncelikle tarıma ve tarımsal kaynak potansiyeline bağlı olarak yapılmış, 1960'larda ve 1970'lerde tarıma dayalı sanayinin önemi sürmekle birlikte, hemen hemen tüm sanayi dallarında çeşitli yatırımlar yapılmıştır. Özel teşebbüsün Sakarya sanayiine yatırıma başlaması sonucu; Good Year Lastik Fabrikası, Asit Sanayi A.Ş., Satüdaş, Kimak A.Ş., Fruehauf, Otoyol A.Ş., Paksan Kireç A.Ş., Demireller Makine Sanayii, Başoğlu Karavan Sanayii, Bakırsan, İstanbul Segman Sanayii, Alüminyum Alaşımları A.Ş., Hendek Tarım İlaçları A.Ş., Lucas Elektrik Sanayii ve Onduline gibi oldukça önemli fabrikalar kurulmuştur.

1992 Genel Sanayi ve işyeri sayımı sonuçlarına göre Sakarya ili imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyeri sayısı 1.872 olup, Türkiye genelindeki işyeri sayısının %1'ini oluşturmaktadır. Tablo 34'de 1985-1992 yıllarında Sakarya ili imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerlerinin sektörlere göre dağılımı Türkiye mukayesesi ile verilmektedir.

TABLO 34 : İKTİSADİ FAALİYET KOLLARINA GÖRE SAKARYA VE TÜRKİYEDEKİ İŞYERİ SAYISI

İKTİSADİ FAALİYET KOLU	TÜRKİYE		SAKARYA	
	1985	1992	1985	1992
İMALAT SANAYİİ				
- Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	19.528	20.092	241	197
- Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii	59.082	53.904	498	359
- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii	37.033	43.317	720	538
- Kağıt, Kapıt Ürünleri ve Basım Sanayii	4.467	6.342	59	67
- Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sanayii	7.522	4.807	83	25
- Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	5.295	6.553	59	65
- Metal Ana Sanayii	2.395	1.789	21	15
- Metal Eşya, Mak. ve Tec. Ulaş. Aracı, İlmi ve Mesleki Ölç. Alet. S.	43.260	46.733	543	492
- Diğer İmalat Sanayii	4.991	3.037	195	114
TOPLAM	183.573	186.574	2.419	1.872

KAYNAK : DİE, 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı Sonuçları

Sakarya ili imalat sanayiinde faaliyet gösteren firmaların sektörlere göre ve çalıştırdıkları işgücü sayısına göre dağılımı ise Tablo 35'de verilmektedir.

TABLO 35 : SAKARYA İLİNDE FAALİYETTE BULUNAN SANAYİ KURULUŞLARININ SEKTÖREL DAĞILIMI

Sektör Adı	Firma Sayısı	Çalışan Kişi	Sanayi Sicile Kayıtlı Firma Sayısı
Gıda	91	4.815	57
Makine İmalat ve Metal Sanayii	54	1.137	29
Tekstil	44	1.506	15
Otomotiv ve Otomotiv Yan Sanayii	38	7.722	21
Orman Ürünleri	38	752	17
Kimya ve Plastik Sanayii	23	1.903	14
İnşaat ve Yapı Malzemeleri	22	557	11
Elektrik	7	187	1
TOPLAM	317	18.579	165

KAYNAK : T.C. Sakarya Valiliği, Sakarya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü

Sakarya ili imalat sanayisinin yaratmış olduğu katma değer incelendiğinde; 1993 yılı itibariyle 3.770 milyar TL olan katma değer %33.6 oranında artış göstererek 1994 yılında 5.036 milyar TL olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1994 yılında ortaya çıkan katma değer %36'sı (1.816 milyar TL) kamu tarafından, %74'ü (3.220 milyar TL) ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Tablo 36'da Sakarya ili imalat sanayiine ilişkin çeşitli göstergeler verilmektedir.

TABLO 36 : SAKARYA İMALAT SANAYİNDEKİ İŞYERİ SAYISI, ÇALIŞILAN İŞÇİ-SAAT TOPLAMI, ÇEVİRİCİ GÜÇ KAPASİTESİ, STOK DEĞİŞMELERİ, SABİT SERMAYEYE YAPILAN İLAVELER VE KATMA DEĞER (1994)

A: TOPLAM B: DEVLET SEKTÖRÜ C: ÖZEL SEKTÖR (10 +)

SEKTÖRLER		1993								1994								
		1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8	
Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	A	43	4.546	19.880	374	27	1.907	3.096	1.189	A	40	5.077	148.775	513	87	5.400	7.043	1.643
	B	4	476	2.430	13	-	180	303	124	B	4	1.544	136.474	268	14	2.258	3.411	1.153
	C	39	4.070	17.450	361	27	1.717	2.792	1.065	C	36	3.533	12.401	245	73	3.142	3.632	490
Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi	A	5	167	283	2		9	14	5	A	6	242	322	15	3	23	42	19
	B	5	-	-	-		-	-		B	-	-	-	-	-	-	-	-
	C	5	167	283	2		9	14		C	6	242	322	15	3	23	42	19
Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	A	19	1.424	2.453	72	2	164	205	42	A	17	1.304	2.543	161	65	298	550	252
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	B	-	-	-	-	-	-	-	-
	C	19	1.424	2.453	72	2	164	205	42	C	17	1.304	2.543	161	65	298	550	252
Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi	A	2								A	2							
	B	-								B	-							
	C	2								C	2							
Kimya-Petrol, Kömür, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sanayi	A	11	678	2.203	13	53	99	176	77	A	9	726	4.822	93	455	222	350	128
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	B	-	-	-	-	-	-	-	-
	C	11	678	2.203	13	53	99	176	77	C	9	726	4.822	93	455	222	350	128
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	A	2								A	5	220	752	4	20	129	273	144
	B	-								B	-	-	-	-	-	-	-	-
	C	2								C	5	220	752	4	20	129	273	144
Metal Ana Sanayi	A	1								A	1							
	B	-								B	-							
	C	1								C	1							
Metal Eşya-Makine Tehizat, Ulaşım Aracı, İlmi ve Mesleki Ölçme Aletleri Sanayi	A	20	10.054	40.234	260	118	2.155	4.319	2.164	A	19	10.137	46.596	1.380	6.862	5.644	8.411	2.766
	B	2	5.451	13.822	146	19	381	882	500	B	2	5.231	13.922	554	6	1.349	2.012	663
	C	18	4.603	26.412	114	99	1.774	3.437	1.664	C	17	4.906	32.674	826	6.856	4.295	6.399	2.103
TOPLAM	A	103	17.523	72.927	745	208	4.733	8.503	3.770	A	95	17.877	204.900	2.194	7.585	11.853	16.885	5.036
	B	6	5.926	16.252	158	19	561	1.185	624	B	6	8.775	150.296	822	20	3.608	5.424	1.816
	C	97	11.597	56.675	587	189	4.172	7.318	3.146	C	93	11.102	54.604	1.372	7.565	8.245	11.465	3.220

1 : İşyeri Sayısı

2 : Yılda Çalışılan İşçi Saat Toplamı (Bin Saat)

3 : Yıl Sonunda Kurulu Olan Toplam Çevirici Güç (Bg-Hp)

4 : Stok Değişmeleri (Milyar TL)

5 : Sabit Sermayeye Yıl İçinde Yapılan Gayri Safi İlaveler (Milyar TL)

6 : Girdi (Milyar TL)

7 : Çıktı (Milyar TL)

8 : Katma Değer (Milyar TL)

Tablodan da görüleceği gibi. 1993 yılında il imalat sanayiindeki işyeri sayısı 103 iken. Bu sayı 1994'de 99'a düşmüştür. Bununla birlikte yıl içerisinde çalışılan işçi-saat toplamı 1993 yılına göre %2 oranında artış göstererek 17.877.000 saat seviyesine; yıl sonunda kurulu olan toplam çevirici güç kapasitesi ise %181 oranında artarak 1994 yılında 204.900 Bg-Hp düzeyine yükselmiştir. Kurulu çevirici güç kapasitesindeki bu önemli artışın nedeni ise, 1994 yılının ikinci yarısında TOYOTA-SA Otomobil Üretim Tesisleri ve Toprak İlaç Sanayi A.Ş.'nin il imalat sanayiinde üretim faaliyetine geçmesidir.

Yine tablodan izleneceği üzere. Sakarya ili imalat sanayiinde, sabit sermayeye yıl içerisinde yapılan gayri safi ilave 1993 yılında 208 milyar TL iken, yukarıda bahsedilen nedenden ötürü. 1994 yılında, bir önceki yıla göre yaklaşık olarak 36 kat artarak 7.585 milyar TL düzeyine yükselmiştir. Sakarya ili imalat sanayiinde yaratılan katma değer ise, 1994 yılında bir önceki yıla göre %33.6 oranında artarak 5.036 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Sakarya ili sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı incelendiğinde; il GSYİH içinde sanayi sektörünün payının %24.8 olduğu ve sanayi sektörü içinde de en yüksek payın %23,9 ile imalat sanayiine ait olduğu dikkati çekmektedir. Sakarya ili sanayi sektörü hasılası ve Türkiye ve Marmara Bölgesi Sanayi sektörü hasılası içindeki yeri Tablo 37'de verilmektedir.

TABLO 37 : SAKARYA İLİ SANAYİ SEKTÖRÜ HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE TÜRKİYE ve MARMARA BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ (Cari Fiyatlarla) (MİLYAR TL)

	1987	1990	1992	1994	1995	1996
Madencilik ve Taşocakçılığı	-	-	-	8	15	92
İmalat Sanayii	111	641	1.936	7.181	22.522	42.548
Elektrik, Gaz ve Su	5	33	219	475	759	1.517
Sakarya Sanayi Hasılası (1)	116	674	2.155	7.664	23.296	44.157
Türkiye Sanayi Hasılası (2)	19.276	100.321	280.122	1.019.767	2.042.395	3.716.528
Marmara B. Sanayi Hasl. (3)	9.228	48.278	137.902	490.559	1.038.122	1.835.507
(1) / (2) (%)	0.6	0.7	0.8	0.8	1.1	1.2
(1) / (3) (%)	1.3	1.4	1.6	1.6	2.2	2.4

KAYNAK : DİE

Tablodan görüldüğü gibi, 1987 yılı itibariyle 116 Milyar TL. olan Sakarya ili sanayi sektörü hasılası, 1987-1996 döneminde yaklaşık olarak 381 kat artarak 1996 yılında 44.157 Milyar TL. düzeyinde gerçekleşmiştir. İl sanayi sektörü hasılası içinde en yüksek payı ise imalat sanayii oluşturmaktadır. 1996 yılı itibariyle sanayi sektörü hasılası içerisinde imalat sanayiinin payı %96; elektrik, gaz ve su sektörünün payı %3 ve madencilik ve taşocakçılığının payı ise %1 düzeyindedir.

Sakarya ili sanayi sektörü hasılasının Marmara Bölgesi ve Türkiye toplam sanayi hasılası içindeki payı incelendiğinde ise; 1987 yılında Marmara Bölgesi sanayi hasılası içinde %1,3 olan Sakarya'nın payının 1996 yılı itibariyle %2,4 düzeyine yükseldiği ve yine Türkiye toplam sanayi hasılası içinde %0,6 olan Sakarya'nın payının %1 düzeyine yükseldiği dikkati çekmektedir .

Sakarya ilindeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin yapısı incelendiğinde; 1992 yılı verilerine göre Sakarya'da KOS (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi) işletmelerinin sayısının 1.979 olduğu ve bu işletmelerde toplam olarak 8.351 kişinin istihdam edildiği ve yine bu işletmelerin yarattığı katma değer ise 351 milyar TL olduğu dikkati çekmektedir.

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından yapılan “Marmara Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili” adlı çalışmada Sakarya ilindeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri profili aşağıdaki gibidir:

a) Sakarya İlinde Ölçeksel Bazda İşyeri Sayısı ve istihdam

Ölçek aralıkları itibariyle değerlendirildiğinde; Sakarya ilinde küçük ölçekli sanayide (1-49 kişi çalıştıran işletmeler) 6.636, orta ölçekli sanayide (50-199 kişi

çalıştıran işletmeler) 1.715 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. İilde KOS işletmelerinin sayısı ve istihdamı ölçek bazında aşağıda verilmiştir.

		İşyeri Sayısı	İstihdam
1-9	Ölçeğinde	1.872	4.816
10-49	Ölçeğinde	90	1.820
50-99	Ölçeğinde	10	720
100-199	Ölçeğinde	7	995

İilde KOS işletmelerinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği sektörler aşağıdaki gibidir:

- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii	559	%28
- Metal Eşya Sanayii	506	%26
- Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii	365	%18
- Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	242	%12

KOS işletmeleri istihdamının ağırlıklı olduğu sektörler ise şunlardır:

- Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	2.239	%27
- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii	2.122	%25
- Metal Eşya Sanayii	1.767	%21
- Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii	671	%8

b) Sakarya İlinde Ölçeksel Bazda Yaratılan Katma Değer

Sakarya ilinde KOS işletmeleri tarafından yaratılan katma değer 351 milyar TL olup, ölçeksel bazda dağılımı aşağıdaki gibidir:

1-9	Ölçeğinde	0
10-49	Ölçeğinde	161
50-99	Ölçeğinde	69
100-199	Ölçeğinde	121

İlde yaratılan katma değer sektörler itibariyle değerlendirildiğinde ise en yüksek katma değer %45 pay ile gıda, içki ve tütün sanayiine ait olduğu görülmektedir. İlde yaratılan katma değer sektörlerine göre aşağıda verilmiştir.

- Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	157	%45
- Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii	6	%2
- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii	25	%7
- Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayii	3	%1
- Kimya Sanayii	67	%19
- Taş ve Torağa Dayalı Sanayi	28	%8
- Metal Eşya Sanayii	65	%18

Sakarya ilinde 1997 yılı sonu itibariyle 5' Merkez ilçe Adapazarı'nda, biri de Karasu ilçesinde olmak üzere toplam 6 adet faal durumda olan küçük sanayi sitesi bulunmaktadır. Bu sanayi sitelerinde 1.086 adet işyeri faaliyette bulunmakta ve toplam olarak 4.846 kişi istihdam edilmektedir.

İlde ayrıca, Geyve ve Hendek ilçelerinde, halihazırda inşaat safhasında bulunan, iki adet küçük sanayi sitesi de vardır.

Sanayinin sağlıklı ve çevreye zarar vermeksizin gelişmesi açısından, küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgeleri büyük önem arz etmektedir. Bunlardan özellikle organize sanayi bölgeleri işletmelere sağlamış oldukları dışsal faydalardan ötürü il sanayiinin gelişmesinde önemli işlevler yerine getirmektedir

Sakarya ilinde organize sanayi bölgesinin kurulmasına yönelik girişimler 1970'li yılların sonlarında başlamakla birlikte, organize sanayi bölgesinin yeri 1993 yılı başında belirlenmiştir. 150 hektarlık alan üzerinde kurulan bölgede 60 sanayi parseli mevcut olup tamamı tahsis edilmiştir. 1997 yılı sonu itibariyle organize sanayi bölgesinde üretime geçen işletme sayısı 6 olup (Toprak İlaç A.Ş., Toprak Sağlık Ürünleri A.Ş., Pilsa Plastik Sanayi, Kudos Tekstil A.Ş., Ada Nakış Desen

Dokuma Giyim San., Arma Filtre), 22 firma da inşaat safhasında bulunmaktadır. 32 firma ise halihazırda proje safhasındadır.

İlde ayrıca mevcut organize sanayi bölgesindeki parsellerin bitmiş olması ve düzenli bir sanayileşmenin sağlanması amacıyla ikinci organize sanayi bölgesinin kurulması için çalışmalar başlatılmış ve Kasım 1996 tarihinde Hendek İlçesi Uzuncaorman Köyü Mağara Mevkiinde 320 hektarlık bir alan seçilmiş ve 2. Organize Sanayi Bölgesi 1997 yılı yatırım programına alınmıştır. 1997 yılı sonuna kadar 2.OSB'den 195 firma yer talebinde bulunmuş olup, 87 firmaya yer tahsisi yapılmıştır.

4.8.Turizm

A. Mevcut Durum

Sakarya ili Anadolu'nun eski medeniyet izlerine rastlanan diğer bölgelerine oranla yerleşim tarihi açısından oldukça yeni sayılabilir. Tarihi desenler içinde bölgeden çeşitli kavimler geçmesine karşın, bu kavimlere ait köklü medeniyet izlerine rastlanamamıştır. İlde tespit edilen en eski yerleşim Roma dönemine aittir. Bu dönemin en önemli kalıntıları;

- a) Kaynarca ilçesindeki Nekrapol
- b) Akarca köyündeki Nekrapol
- c) İkizce Osmaniye köyündeki Nekrapol
- d) Geyve ilçesindeki Sarayköy kalıntıları
- e) Pamukova ilçesindeki Hayrettin Köyü kalıntıları
- f) Akçakaya köyündeki yerleşim birimleri, mezar anıtları ve yığma mezarlardır.

Roma döneminden sonra bölgeye hakim olan Bizans İmparatorluğu zamanında da büyük yerleşimlere rastlanmamaktadır. Jüstinyen Köprüsü, Sakarya Nehri boyunca yapıldığı rivayet edilen 21 adet kaleden bazı kısımları ayakta kalabilen Seyitler Kalesi, Haramtepe Kalesi, Adliye Kalesi bu dönemden günümüze gelebilen önemli kalıntılardır

Sağlık Turizmi ile ilgili sıcak su kaynaklarına gelince bunların en önemlisi Kuzuluk Kaplıcasıdır. Kuzuluk Kaplıcaları ülkemizin özel teşebbüs elinde en iyi teşkilatlandırılmış ve şifa itibariyle en kıymetli sularımızdandır. Adapazarı'na mesafesi 29 km.'dir. Bunun yanında Çökek Kaplıcası, Acı su, Ilıca içmecesesi diğer şifalı su kaynaklarıdır.

Sakarya ilinin en büyük gölü 42 km.'lik yüzölçümü ile Sapanca Gölü'dür. İlin içme suyu ihtiyacını karşılayan göl aynı zamanda turistik amaçlarla da kullanılmaktadır. Gölün güney sahilinde 154 yatak kapasiteli 4 yıldızlı Sapanca Oteli Taksim International tarafından %60 kapasite ile işletilmektedir. Ayrıca bu otelin oldukça yakınında Dedeman Otelinin bir inşaatı bulunmaktadır.

İlin diğer gölleri ise; Büyük Akgöl, Taşkısığı gölü, Poyrazlar gölü, Küçük Akgöl ve Acarlar gölüdür. Bunların arasında Adapazarı'na 10 km mesafede bulunan Poyrazlar Gölü, Orman Müdürlüğü tarafından piknik alanı olarak ayrılmış, özellikle hafta sonlarında il ve çevresinden gelen birçok kimse için dinlenme ve balık tutma yeri olmuştur.

Yaylalara gelince, bunlardan en önemlisi Sapanca'nın güney kesiminde yer alan Soğucak yaylasıdır. Kent merkezine yakınlığından dolayı yörenin rağbet ettiği yaylalardan biridir. Soğucak yaylasından başka Geyve'de Kışpiyan, Taraklı'da Karagöl ve çoğunluğu Akyazı'da olan 9 adet yayla daha il içinde yer almaktadır.

Yaşam Şekli

İlde nüfus yoğunluğu oldukça yüksektir. 1990 yılında km²'ye 142 kişi düşerken, ülke nüfus yoğunluğu 73 kişi/km²'dir.

XIX. YY.'dan sonra özellikle Rumeli ve Balkanlar'dan gelen göçmenlerle kültürel yapısı çeşitlenen Sakarya'da ilk göç 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Kafkasya'dan olmuştur. Buradan gelen Çerkez, Gürcü ve Abazalar göç akımının ilk öncüleridir. Bunu 1912 Balkan Savaşı göçmenleri; 1. Dünya Savaşı sonunda Karadeniz illerinden ayrılan insanlar, Lozan Antlaşması sonrasında Romanya ve Bulgaristan göçmenleri, 1951-1952 yıllarında da Bulgaristan'dan gelen toplu bir göç hareketi izlemiştir.

Yurtiçi ve yurtdışından ilin belirli bölgelerine yerleşen göçmenler, geldikleri yörelerin örf ve adetlerini devam ettirerek Adapazarı'na çok renklilik kazandırmışlardır. Çeşitli milletlere mensup bu göçmenler yerli halkı Manore olarak isimlendirmektedir.

B. TURİZM POTANSİYELİ

Sakarya ilinde turistik amaçlı mevcut tesis ve yatırımları başlıca iki grup halinde ele almak mümkündür. İl grupta, ilin sanayi ağırlıklı yapısı nedeniyle oluşan ticari faaliyetlerin sonucu olarak, kentsel merkezlerde yoğunlaşan konaklama türündeki yatırımlar yer almaktadır. İkinci grupta ise metropoliten bölge içinde yaşayan yöre nüfusunun yaz aylarında tatil ve hafta sonu konaklama taleplerinden kaynaklanan göl, dağ-orman ve termal su kaynakları gibi doğal çekim merkezleri çevresinde yoğunlaşan yatırım ve faaliyetler yer almaktadır.

1. Mevcut tesisler

Mevcut tesisleri Turizm İşletme Belgeli ve Belediye Belgeli tesisler olarak iki grupta inceleyebiliriz. Sakarya ilindeki turizm işletme belgeli tesislerin yatak kapasiteleri ve doluluk oranları aşağıdaki gibidir.

TABLO 38: SAKARYA İLİNDEKİ TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİSLER (1997)

Otel Adı	Türü	Yatak Adedi	Kapasite (Geceleme)	Konaklama Sayısı	Doluluk Oranı (%)
Elmas Oteli	4 Yıldız	165	60.225	26.340	43
Sapanca Oteli	4 Yıldız	154	56.210	34.061	60
Baltürk Oteli	2 Yıldız	106	38.690	15.778	40
Aykar Oteli	2 Yıldız	106	38.690	14.279	36
Karasu Oteli	2 Yıldız	120	40.200	1.674	4
TOPLAM		651	234.015	92.132	39

KAYNAK: T.C. Turizm Bakanlığı, Sakarya İl turizm Müdürlüğü

Tablo dan da görüldüğü gibi, ilde turizm işletme belgeli tesislerin yatak kapasitesi (adet olarak) 651 olup, toplam doluluk oranı ise %39'dur. İldeki belediye belgeli otellerde ise doluluk oranı ortalama olarak %30-35 civarındadır. Örnekleme yöntemiyle seçilen belediye belgeli tesislerdeki yatak kapasitesi ve doluluk oranları Tablo 39'da verilmiştir.

TABLO 39: SAKARYA İLİNDEKİ BELEDİYE BELGELİ TESİSLER

Otel Adı	Yatak Adedi	Kapasite (Geceleme)	Konaklama Sayısı	Doluluk Oranı (%)
Oba Oteli	80	29.200	14.175	48
Gün Oteli	38	13.870	10.372	74
Gar Oteli	47	17.155	2.955	17
Şehir Palas Oteli	38	13.870	6.278	45
Otağ Oteli	32	11.680	3.326	28
Lale Oteli (*)	52	12.480	1.368	10
Öz-Su Tesisleri (**)	120	10.800	253	2
Uysal Motel (***)	80	9.600	716	7
Pişkin Pansiyon (**)	32	2.880	88	3
Saray Pansiyon (**)	52	4.680	1.110	23
TOPLAM	571	126.215	40.641	32

(*) : Doluluk oranı 8 aylık göstereyi kapsamaktadır.

(**) : Doluluk oranı 3 aylık göstereyi kapsamaktadır.

(***) : Doluluk oranı 4 aylık göstereyi kapsamaktadır.

KAYNAK: T.C. Turizm Bakanlığı, Sakarya İl turizm Müdürlüğü

2. Yapılmakta Olan Tesisler

a) Sakarya Kùltür Merkezi:

İl merkezinde, Sait Faik Abasıyanık adına ailesinin Kùltür Bakanlığına bağışladığı arazi üzerinde Kùltür Merkezinin yatırım devam etmektedir. Bünyesinde 571 kişilik tiyatro salonu, 200 kişilik çok amaçlı salonu, misafirhanesi, kapalı ve açık teşhirin yapılabileceği müzesi, kùtùphanesi, sergi salonları, atölye ve idari büroları barındıracak merkezin temeli 1984 yılında atılmıştır.

b) Dedeman Turizm Tatil ve Rekreasyon Tesisi

Sakarya ilinin Sapanca ilçesi Kırkpınar Beldesinde 82.370 m² üzerine kurulmakta olan tesiste şu üniteler yer almaktadır.

- Dedeman Otel 4 yıldızlı 120 oda (12.000 m²)
- Dedeman Apart Otel 260 ünite (13.300 m²) 223 Adedi 1 salon, 1 yatak odası; 37 Adedi 1 salon, 2 yatak odası
- Country Club (2.150 m²)
- Center Park (6.000 m²)
- Kapalı alan içinde su havuzları ve oyunları, alışveriş merkezi, yeme üniteleri ve yan tesisleri
- İdari bina (950 m²)
- Kapalı garaj 189 araçlık (5050 m²)
- Açık yüzme havuzu
- 3 adet Tenis sahası
- Mini futbol sahası
- Basketbol ve Voleybol sahası

Bu tesisin temeli 16.04.1998 tarihinde atılacaktır. Yukarıdaki ünitelerden otel ve Center Park 2 yılda, apart otel 3 yılda bitirilmesi planlanmaktadır.

4.9. Ticaret, Bankacılık ve Gelir Durumu

4.9.1. Ticaret

Sakarya ili, coğrafi konumu, çeşitli türden tarım ürünlerinin yetişmesine elverişli arazisi, iklim yapısı, sanayileşmedeki gelişme hızı ve turizm alanındaki faaliyetleri açısından önemli bir ticaret merkezidir.

Sakarya'da ticaret ve ulaştırma alanındaki gelişmeler birlikte yaşanmıştır. Anadolu demiryolunun İstanbul-Adapazarı bölümünün 1890'da işletmeye açılmasıyla, o güne değin sınırlı ölçüde yapılan orman ürünleri pazarlaması önem kazanmış, bu ürünlerin ticareti yöre ekonomisinin en canlı kısmı olmuştur. Yine bu yıllarda İstanbul pazarına yönelik tarım yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde sağlanan birikimlerle birlikte çeşitli kuruluşlar (özellikle bankalar) Adapazarı'nda oluşmaya başlamıştır.

Sakarya, Cumhuriyetin ilk yıllarında da önemli bir tarım ve ticaret merkezi olma özelliğini korumuş ve 1950'lerin ikinci yarısından itibaren ticarete konu olan tarım ürünleri işlenmeye başlanmıştır. İlin sanayileşmesiyle beraber, il ticaretinde mübadele konusu olan malların çeşitliliği de artmış, tarım ürünlerine dayalı ticarete, sanayi ürünleri de katılmıştır.

İlin Kocaeli, İstanbul ve Ankara gibi sanayi ve ticaret merkezlerine yakınlığı, Sakarya'da ticaretin canlılığına temel etkindir. İlde imal edilen ve üretilen mal ve ürünlerin başta Bolu, Bilecik, Kocaeli ve İstanbul olmak üzere Türkiye'nin diğer bölgelerine de pazarlama ve satılma imkanı bulunmaktadır. Ancak, ilde pazarlama kanallarının yetersizliği ve rekabet yüzünden bu imkanlar yeterince değerlendirilememektedir. Tüccar ve sanayicilerin büyük bir bölümü hala bölgesel pazar mantığı ile hareket etmektedirler.

Sakarya'da ticaret hayatına etki eden kuruluşlar; Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, Ticaret Borsası, Adapazarı Sebze Hali, pazar ve panayırlar, bankalar şirketler, sigorta acenteleri ve esnaf dernekleridir.

İlde ticaret sektörü ile ilgili işyeri sayısı (sanayi sektörü hariç) 1985 yılında 9.989 iken bu rakam 1992 yılı itibariyle 11.120'ye ulaşmıştır. Tablo 40'da 1985 ve 1992 yılı Genel Sanayi ve İşyeri sayımı sonuçlarına göre Sakarya ilinde ticaret ve hizmetler sektöründe faaliyet gösteren işyeri sayıları Türkiye ile mukayeseli olarak verilmiştir.

TABLO 40 : SAKARYA'DA TİCARET VE HİZMETLER SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞYERİ SAYISI VE TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRMASI

İKTİSADİ FAALİYET KOLU	TÜRKİYE		SAKARYA	
	1985	1992	1985	1992
TİCARET, OTELCİLİK, LOKANTACILIK	508.325	634.471	7.145	8.150
- Toptan Ticaret	53.443	60.321	478	406
- Perakende Ticaret	370.471	457.014	5.270	6.038
- Lokanta ve Oteller	84.411	117.136	1.397	1.706
ULAŞTIRMA, HABERLEŞME VE DEPOLAMA	8.819	14.283	81	227
- Ulaştırma	8.819	14.113	81	227
MALİ KURUM, SİGORTA VE EMLAK İŞL., YARD. İŞ HİZMET.	31.506	43.679	395	438
- Mali Kuruluşlar	503	481	5	-
- Sigorta Kuruluşları	751	2.690	12	17
- Gayri Menkul ve İş Hizmetleri	30.252	40.508	378	421
TOPLUM HİZMETLERİ, SOSYAL VE KİŞİSEL HİZMETLER	137.508	165.918	2.368	2.305
- Çevre Sağlığı ve Hizmetler	-	258	-	-
- Eğitim, Sağlık ve Diğer Sosyal Hizmetler	16.037	19.061	227	184
- Kültür-Eğlence Hizmetleri	3.912	4.399	49	63
- Kişilere ve Ailelere Yapılan Hizmetler	117.559	142.200	2.092	2.058
TOPLAM	686.148	858.351	9.989	11.120

KAYNAK : DİE, 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı Sonuçları

Sakarya ilinde 1995 yılında toplam sermayesi 1,6 Trilyon TL. olan 511 yeni şirket faaliyete geçmiş iken; 1996 yılında kurulan yeni şirket sayısı %17,6 artarak 601 olmuştur. 1996 yılında kurulan bu şirketlerin sermayesi ise 1,2 Trilyon TL'dir.

Sakarya ilinde 1996 yılı içinde 533 limited şirket, 24 anonim şirket ve 44 kooperatif kurulmuştur. Kurulan şirket sayısı bakımından bir önceki yıla göre limited şirketlerde %34,6 oranında artış meydana gelirken, kooperatiflerde %43,6 oranında, anonim şirketlerde %35,1 oranında gerileme gerçekleşmiştir. 1996 yılında; Sakarya ilinde yeni kurulan şirketlerin Türkiye genelinde yeni kurulan şirketlere oranı %1,1 düzeyindedir.

Adapazarı Ticaret Borsası'nda 1996 yılında gerçekleşen işlem hacmi; cari fiyatlarla bir önceki yıla göre %86,6 oranında artarak 18 Trilyon TL'ye yükselmiştir. İşlem hacmi 1992 fiyatlarıyla incelendiğinde ise 1,7 Trilyon TL. olup, %09'luk bir reel büyüme yaşanmıştır.

Adapazarı Ticaret Borsası işlem hacminin, Türkiye'deki bütün borsaların işlem hacmindeki payı ise %2'dir. Bu oran 1995 yılında %2 düzeyinde iken, 1994'de %2,2, 1993'de %2,2 ve 1992 yılında ise %3,4 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Sakarya ilinde faaliyet gösteren firmalar ihracat olanakları açısından, Türkiye'nin diğer illeri ile mukayese edildiğinde, ilde direkt ya da dolaylı yoldan ihracat yapan firma sayısının yüksek olduğu dikkati çekmektedir. İlden yapılan ihracat içerisinde en önemli ürünü sanayi grubu ürünler oluşturmaktadır. Sakarya Gümrük Müdürlüğü'nce tutulan ihracat miktarları incelendiğinde 1994 yılında 43 milyon \$ olan ihracat miktarının 1996 yılı itibariyle 156 milyon \$ seviyesine çıktığı görülmektedir. 1994-1996 döneminde Sakarya ilinden yapılan ihracatın ana sektörlere göre dağılımı Tablo 41'de verilmektedir.

TABLO 41 : SAKARYA İLİNDEN YAPILAN İHRACATIN ANA SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (\$)

ANA SEKTÖRLER	1994		1995		1996	
	DEĞER	%	DEĞER	%	DEĞER	%
1. TARIM ÜRÜNLERİ	12.019.995	28.0	23.467.822	21.9	56.627.900	36.3
1.1. Bitkisel Ürünler	11.069.580	25.8	23.467.822	21.9	56.619.900	36.3
1.2. Hayvancılık Ürünleri	-		-		6.616	
1.3. Su Ürünleri	-		-		623	
1.4. Orman Ürünleri	950.415	2.2	-		-	
2. MADENCİLİK	-		5.432	0.1	158.454	0.1
2.1. Metalik Olmayan Taşocaklılığı	-		5.432	0.1	34.105	
2.2. Maden Cevherleri	-		-		123.549	0.1
2.3. Yakıt Maddeleri	-		-		800	
3. SANAYİ ÜRÜNLERİ	30.837.878	72.0	83.511.463	78.0	99.004.145	63.6
3.1. İşlenmiş Tarımsal. Ürünler	4.473.129	10.4	9.113.958	8.5	19.845.822	12.7
3.2. İşlenmiş Petrol Ürünleri	2.748	0.1	-		1.617	
3.3. Sanayi Mamülleri	26.362.001	61.5	74.397.505	69.5	79.156.706	50.9
GENEL TOPLAM	42.857.873	100.0	106.984.717	100.0	155.789.738	100.0

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, Sakarya ilinden yapılan ihracatın büyük bir bölümü sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. 1994 yılında ilden yapılan ihracatın %72'si sanayi ürünleri, %28'i ise tarımsal ürünlerden oluşmakta iken, 1995 yılında ihracatın %78'ini sanayi ürünleri, %22'sini ise tarım ürünleri oluşturmaktaydı. Ancak, 1996 yılında tarım ürünleri ihracatındaki artış sonucu, toplam ihracat içindeki sanayi ürünlerinin payı %63,6'ya gerilemiş, tarım ürünlerinin payı ise %36,3'e yükselmiştir.

Sakarya ilinin ithalatı incelendiğinde ise, 1994 yılında 7,3 milyon \$ düzeyinde olan ithalatın 1996 yılında 19 milyon \$ düzeyine çıktığı görülmektedir. İl ithalatının sektörlere göre dağılımı incelendiğinde, ithalatın ağırlıklı olarak (%92-95) sanayi sektörü ürünlerine ait olduğu dikkati çekmektedir. Tablo 42'de Sakarya ilinden yapılan ithalatın ana sektörlere göre dağılımı verilmiştir.

TABLO 42 : SAKARYA İLİNDEN YAPILAN İTHALATIN ANA SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (\$)

ANA SEKTÖRLER	1994		1995		1996	
	DEĞER	%	DEĞER	%	DEĞER	%
1. TARIM ÜRÜNLERİ	285.274	3.9	798.291	4.7	1.485.104	7.8
1.1. Bitkisel Ürünler	42.093	0.6	40.319	0.2	105.888	0.6
1.2. Hayvancılık Ürünleri	47.670	0.6	35.053	0.2	765.575	4.0
1.3. Su Ürünleri	-		-		-	
1.4. Orman Ürünleri	195.511	2.7	722.920	4.3	613.641	3.2
2. MADENCİLİK	-		-		-	
2.1. Metalik Olmayan Taşocaklığı	-		-		-	
2.2. Maden Cevherleri	-		-		-	
2.3. Yakıt Maddeleri	-		-		-	
3. SANAYİ ÜRÜNLERİ	6.983.660	96.1	16.118.488	95.3	17.542.520	92.2
3.1. İşlenmiş Tarımsal Ürünler	249.388	3.4	246.084	1.5	28.761	0.2
3.2. İşlenmiş Petrol Ürünleri	-		319		42	
3.3. Sanayi Mamülleri	6.734.272	92.7	15.872.084	93.8	17.513.717	92.0
GENEL TOPLAM	7.268.933	100.0	16.916.779	100.0	19.027.624	100.0

KAYNAK : DİE

Tablodan görüleceği gibi Sakarya ili ithalatının %95 gibi büyük bir kısmı sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. Sanayi ürünleri ithalatı içerisinde ise daha ziyade, kauçuk ve kauçuktan eşya; kazanlar, makineler, mekanik cihazlar; kara taşıtları;

demiryolu ve benzeri hatlara ilişkin taşıtlar ile elektrikli makine ve cihazlar ithalatı yer almaktadır.

Sakarya ili dış ticaret hacmi (ihracat+ithalat) incelendiğinde dış ticaret dengesinin fazla verdiği görülmektedir. Nitekim dış ticaret dengesi 1994 yılında 35,5 milyon \$, 1995'de 90 milyon \$ ve 1996 yılında ise 136,8 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Tablo 43'de Sakarya ili dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranları verilmektedir.

TABLO 43 :SAKARYA İLİ DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ (\$)

	1993	1994	1995	1996
İhracat	27.425.000	42.857.873	106.984.717	155.789.738
İthalat	9.040.000	7.268.933	16.916.779	19.027.624
Dış Ticaret Hacmi	36.465.000	50.126.806	123.901.496	174.817.362
Dış Ticaret Dengesi	18.385.000	35.588.940	90.067.938	136.762.114
İhracat / İthalat	3.03	5.90	6.32	8.19

KAYNAK :DİE

Tablodan görüldüğü gibi, 1993 yılında 36 milyon \$ olan dış ticaret hacmi, 1996 yılında 175 milyon \$ düzeyine yükselmiştir. İlin dış ticaret dengesi incelendiğinde ise; dış ticaret hacminin ağırlıklı olarak ihracattan meydana geldiği ve dolayısıyla dış ticaret dengesinin Sakarya lehine fazla verdiği dikkati çekmektedir. 1993 yılında ihracat/ithalat (ihracatın ithalatı karşılama oranı) 3,03 iken, yıllar itibariyle ihracatın gelişme hızının ithalatın gelişme hızına göre daha yüksek olması sonucunda, bu oran 1994'de, 5,90'a, 1995'de 6,32'ye ve 1996 yılında ise 8,19'a yükselmiştir.

4.9.2. Bankacılık

Sakarya ilinde 1997 yılı sonu itibariyle toplam 20 ayrı banka faaliyet göstermektedir. Bu bankalara ait şube sayısı ise 62'dir. İlde bankacılık daha ziyade

Merkez ilçe Adapazarı'nda gelişmiş olup, diğer ilçelerde genelde üç veya dört banka şubesi ile hizmet verilmektedir. Merkez ilçenin dışındaki ilçelerde (özellikle Taraklı, Söğütlü, Ferizli ve Kaynarca ilçelerinde) bankacılık sektörü henüz gelişmemiş durumda olup, yöre halkının bankacılık hizmetlerinden yararlanma düzeyi oldukça düşük seviyededir.

İlin 1990 yılı itibariyle 563,1 milyar TL. düzeyinde olan mevduat toplamı, 1990-1996 döneminde 55 kat artarak 1996 yılı itibariyle 31.051 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. 1995-1996 döneminde il mevduatının gelişimi, Türkiye ve Marmara Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 44'de verilmektedir.

TABLO 44 : SAKARYA İLİ TOPLAM BANKA MEVDUATININ TÜRKİYE VE MARMARA BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ (Milyar TL)

MEVDUAT TÜRÜ	TÜRKİYE (1)		MARMARA BÖLGESİ (2)		SAKARYA (3)	
	1995	1996	1995	1996	1995	1996
Tasarruf Mevduatı	684.909	1.733.118	319.173	866.676	4.566	11.413
Mevduat Sertifikası	6.917	11.207	4.483	7.884	171	11
Resmi Kuruluşlar	36.841	165.742	13.809	59.902	181	765
Ticari Kuruluşlar	202.144	474.632	76.240	213.660	903	1.772
Bankalar Mevduatı	178.516	485.497	87.345	251.853	0	1
Döviz Tevdiatı	1.367.625	2.851.132	597.613	1.294.492	8.815	16.468
Diğer Mevduat	187.985	424.188	43.244	128.041	281	621
TOPLAM	2.664.936	6.145.516	1.141.907	2.822.508	14.918	31.051

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

1996 yılı itibariyle Sakarya ili için gerçekleşen 31.051 milyar TL.'lik mevduat, Türkiye toplam mevduatının (6.145.516 milyar TL.) yaklaşık olarak %0,6 (binde altı) gibi oldukça düşük bir kısmını teşkil etmektedir. Yine aynı yıl il mevduat toplamı Marmara Bölgesi toplam mevduatının %1,1'ini oluşturmaktadır.

1996 yılı itibariyle ilde 40.003.865 TL. (494 \$) olarak gerçekleşen kişi başına düşen banka mevduatı, Türkiye geneli (1.187 \$) ile karşılaştırıldığında düşük seviyededir. İlde kişi başına düşen banka mevduatının Türkiye geneli, Marmara Bölgesi toplamı ve diğer iller ile karşılaştırması Tablo 45'de verilmektedir.

TABLO 45 : SAKARYA İLİNDE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BANKA MEVDUATININ TÜRKİYE VE DİĞER İLLER İLE KARŞILAŞTIRMASI (TL) (*)

İLLER	1995		1996		GELİŞME HIZI (%)
	TL	\$	TL	\$	
Ankara	125.801.526	2.752	303.793.830	3.749	141
İstanbul	104.490.984	2.286	252.008.504	3.110	141
İzmir	56.954.154	1.246	120.012.192	1.481	111
Denizli	33.281.659	728	65.281.854	806	96
Eskişehir	28.812.965	630	64.281.600	793	123
Antalya	34.040.782	745	71.444.040	882	110
Gaziantep	15.112.963	331	28.230.468	348	87
Adana	23.158.921	507	41.826.927	516	81
Kocaeli	27.112.295	593	69.280.676	855	155
Trabzon	25.380.124	555	51.869.888	640	104
Sakarya	19.654.809	430	40.003.865	494	103
Marmara Bölgesi	72.209.526	1.580	171.922.789	2.122	138
Türkiye	42.621.246	933	96.176.970	1.187	126

(*) : Yıl ortası nüfus tahminlerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablodan görüldüğü gibi, ilde 1995 yılı itibariyle 19,7 milyon TL. (430 \$) olarak gerçekleşen kişi başına düşen banka mevduatı, %103'lük bir gelişme hızı kaydederek 1996 yılında 40 milyon TL. (494 \$) düzeyine yükselmiştir. Gelişme hızı açısından incelendiğinde ise Sakarya ili kişi başına düşen banka mevduatının Türkiye ve Marmara Bölgesinin gelişme hızının altında bir seyir izlediği dikkati çekmektedir.

Banka kredileri açısından Sakarya ilinin mevcut durumu incelendiğinde ise; ilde 1995 yılında 3.825 milyar TL. olarak gerçekleşen banka kredilerinin, %105 oranında bir gelişme kaydederek 1996 yılında 7.853 milyar TL. olarak gerçekleştiği görülmektedir.

1995-1996 döneminde il kredi dağılımı, Türkiye ve Marmara Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 46'da verilmiştir.

TABLO 46 : SAKARYA İLİ TOPLAM BANKA KREDİLERİNİN TÜRKİYE VE MARMARA BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ (Milyar TL)

KREDİ TÜRÜ	TÜRKİYE (1)		MARMARA BÖL. (2)		SAKARYA (3)	
	1995	1996	1995	1996	1995	1996
İHTİSAS KREDİLERİ	441.901	913.079	71.373	111.590	2.060	4.177
- Tarım	326.982	668.826	35.401	43.151	1.113	2.140
- Gayri Menkul	56.339	77.380	21.811	28.999	526	735
- Mesleki	47.254	72.522	10.374	16.977	422	836
- Denizcilik	1.574	4.731	1.574	4.731	0	0
- Turizm	7.903	11.770	1.458	652	0	0
- Diğer	1.849	77.850	755	17.080	0	466
DİĞER KREDİLER	1.301.784	2.946.989	614.732	1.489.770	1.765	3.676
TOPLAM KREDİLER	1.743.685	3.860.068	686.105	1.601.360	3.825	7.853

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Tablodan görüldüğü gibi, 1996 yılı itibariyle Sakarya ilinde bankalar tarafından 7.853 milyar TL. kredi verilmiştir. Verilen kredilerin %53'ü ihtisas kredilerinden (tarım, gayrimenkul, mesleki ve diğer kredilerden), %47'si de ihtisas dışı diğer kredilerden oluşmaktadır.

1996 yılı itibariyle ilde verilen banka kredileri toplamı, Türkiye toplam banka kredilerininin %0.2 (binde iki) gibi oldukça düşük bir bölümünü oluştururken, Marmara Bölgesi banka kredileri toplamının ise %0,5 (binde beş)'ini teşkil etmektedir.

1996 yılında Sakarya'da 10.117.238 TL (125 \$) olarak gerçekleşen kişi başına düşen kredi miktarı, Marmara Bölgesi ve Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında oldukça düşük bir düzeyde kalmaktadır.

Tablo 47'de kişi başına düşen banka kredisi miktarı, Marmara Bölgesi, Türkiye geneli ve diğer iller ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

TABLO 47 : SAKARYA İLİNDE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BANKA KREDİLERİNİN TÜRKİYE VE DİĞER İLLER İLE KARŞILAŞTIRMASI (TL) (*)

İLLER	1995		1996		GELİŞME HIZI (%)
	TL	\$	TL	\$	
Ankara	103.332.215	2.261	247.773.520	3.058	140
İstanbul	63.558.010	1.391	144.438.730	1.782	127
İzmir	43.814.878	959	80.642.408	995	84
Denizli	25.335.082	554	57.909.387	715	129
Eskişehir	13.864.798	303	35.665.131	440	143
Antalya	20.844.564	456	38.037.396	469	82
Gaziantep	9.498.611	208	19.392.245	239	104
Adana	35.126.050	769	33.878.930	418	(4)
Kocaeli	8.216.342	180	21.067.093	260	156
Trabzon	6.544.100	143	15.853.779	196	142
Sakarya	5.039.525	110	10.117.238	125	101
Marmara Bölgesi	43.386.473	949	97.541.000	1.204	125
Türkiye	27.887.359	610	60.409.840	745	117

(*) : Yıl ortası nüfus tahminlerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablodan görüleceği gibi, Sakarya'da 1995 yılında 5.039.525 TL. (110 \$) olarak gerçekleşen kişi başına düşen banka kredisi miktarı, %101'lik bir gelişme hızı kaydederek 1996'da 10.117.238 TL (125 \$). olmuştur. Ancak 1996 yılı itibariyle gerçekleşen gelişme hızı Marmara Bölgesi ve Türkiye gelişme hızının altında bir seyir izlemiştir (kişi başına düşen banka kredisi miktarı dolar bazında değerlendirildiği zaman, 1996 yılında %13.6 oranında bir artış olduğu görülmektedir).

Sakarya ili banka mevduatı ve kredi ilişkisi incelendiğinde; ilde ticari bankaların açtıkları kredilerin, toplam mevduata (TL. Mevduatı+Döviz Tevdiatı) oranı 1995 yılında %25,6 iken, bu oran 1996 yılında %25,3 olarak gerçekleşmiştir. Kredi/Mevduat oranı açısından Sakarya ili diğer iller ile karşılaştırıldığında; Sakarya'nın gerek Marmara Bölgesi, gerek Türkiye geneli ve gerekse diğer bir çok ilin gerisinde kaldığı dikkati çekmektedir. Söz konusu bu durum ise, Sakarya ilindeki gerek işletmelerin gerekse bireylerin, nakit ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, bankacılık kesiminden kredi imkanını yeterince kullanmadıklarını ortaya çıkarmaktadır (ilde özellikle firmaların finansman ihtiyaçlarını kendi özkaynaklarıyla, diğer bir deyişle oto finansman yoluyla karşıladıkları

söylenbilir). Başka bir ifadeyle ilde bankacılık kesimince toplanan mevduatlardan başka iller faydalanmakta ve Sakarya'dan diğer illere yönelik bir kaynak transferi olmaktadır. Nitekim, Türkiye açısından kredi/mevduat oranı incelendiğinde, kredi/mevduat oranının 1995 yılında %65, 1996'da ise %62 seviyesinde olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 48'de il kredi/mevduat oranının Marmara Bölgesi, Türkiye geneli ve diğer iller ile karşılaştırması verilmektedir.

TABLO 48 : KREDİ/MEVDUAT ORANI AÇISINDAN İLİN BÖLGE, TÜRKİYE VE DİĞER İLLER İLE KARŞILAŞTIRMASI (%)

İLLER	1991	1993	1995	1996
Ankara	80.6	81.7	82.1	81.6
İstanbul	70.4	74.4	58.4	57.3
İzmir	80.1	106.6	76.9	67.2
Denizli	55.4	65.8	76.1	88.7
Eskişehir	65.6	65.9	48.1	55.5
Antalya	124.2	96.3	61.2	53.3
Gaziantep	87.5	86.3	62.9	68.7
Adana	230.3	214.9	151.7	81.0
Kocaeli	51.1	49.4	23.6	30.4
Trabzon	31.0	36.9	25.8	30.6
Sakarya	34.1	42.5	25.6	25.3
Marmara Bölgesi	69.3	74.6	60.1	56.7
Türkiye	72.9	76.5	65.4	62.8

4.9.3. Gelir

Sakarya ili Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) rakamları incelendiğinde; 1987 yılında 729.663 milyon TL. olan sabit fiyatlarla (1987 yılı üretici fiyatlarına göre) GSYİH, 1987-1996 döneminde %64,2 oranında artış göstererek 1996 yılı itibariyle 1.197.979 milyon TL. düzeyinde gerçekleşmiştir. Sakarya ili GSYİH'sının yıllar itibariyle gelişimi (sabit ve cari fiyatlarla) Tablo 49'da verilmektedir.

TABLO 49 : SAKARYA İLİ GSYİH'SININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ

YILLAR	CARİ FİYATLARLA		SABİT FİYATLARLA	
	DEĞER (Milyon TL)	GELİŞME HIZI (%)	DEĞER (Milyon TL)	GELİŞME HIZI (%)
1987	729.663	-	729.663	-
1988	1.332.152	82.6	771.025	5.7
1989	2.327.680	74.7	780.869	1.3
1990	4.026.388	73.0	856.483	9.7
1991	6.464.174	60.5	862.164	0.7
1992	11.432.204	76.9	924.336	7.2
1993	19.777.859	73.0	952.086	3.0
1994	40.299.251	103.8	943.518	-0.9
1995	89.343.477	121.7	1.100.508	16.6
1996	178.156.243	99.4	1.197.979	8.9

KAYNAK : DİE

Sakarya ili GSYİH'sının faaliyet kollarına göre dağılımı incelendiğinde ise; 1987 yılı itibariyle en yüksek payın %29,4 ile tarım sektörüne ait olduğu ve bunu %18,2 pay ile ticaret, %16 ile sanayi ve %6,7 pay ile de inşaat sektörünün izlediği görülmektedir. Ancak, özellikle 1989 yılından itibaren sanayi sektörü üretimindeki gelişme hızının devamlı olarak artması ve tarım sektörünün 1989, 1990 ve 1993 yıllarında negatif bir büyüme hızı kaydetmesi sonucunda, 1995 yılından sonra il GSYİH'sının faaliyet kollarına göre dağılımında önemli değişiklikler olmuştur. Nitekim 1996 yılı itibariyle Sakarya GSYİH'sı sektörler itibariyle incelendiğinde; sabit fiyatlarla 1,2 Trilyon TL. olarak gerçekleşen il GSYİH'sında en yüksek payın %27,2 (326 milyar TL.) ile sanayi sektörüne ait olduğu ve sanayi sektörünü %21,7 (260 Milyar TL.) ile tarım, %19,3 (231 Milyar TL) ile de ticaret sektörünün izlediği dikkati çekmektedir. Tablo 50'de Sakarya ili GSYİH'sının faaliyet kollarına göre dağılımı, 1996 yılı itibariyle verilmektedir.

TABLO 50 : SAKARYA İLİ GSYİH'SİNİN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI (1996)

SEKTÖRLER	CARİ FİYATLARLA			SABİT FİYATLARLA		
	DEĞER (Milyon TL)	SEKTÖR PAYI (%)	GELİŞME HIZI (%)	DEĞER ,(Milyon TL)	SEKTÖR PAYI (%)	GELİŞME HIZI (%)
1. TARIM	50.763.581	28.5	140.0	259.559	21.7	14.1
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	49.203.105	27.6	142.4	247.676	20.7	16.0
b)Ormancılık	1.142.304	0.6	105.1	9.809	0.8	-15.8
c)Bahıçılık	418.172	0.2	43.5	2.074	0.2	-13.5
2. SANAYİ	44.157.615	24.8	89.6	326.298	27.2	14.5
a)Madencilik ve Taşocaklığı	92.365	0.1	539.6	529	0.0	138.3
b)İmalat Sanayii	42.548.061	23.9	88.9	312.029	26.0	14.0
c)Elektrik, Gaz ve Su	1.517.189	0.9	99.8	13.740	1.1	24.4
3. İNŞAAT	10.253.833	5.8	78.2	72.774	6.1	1.5
4. TİCARET	32.852.654	18.4	79.3	231.365	19.3	0.7
a)Toptan ve Perakende Ticaret	29.237.505	16.4	78.7	207.287	17.3	0.2
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	3.615.149	2.0	84.3	24.078	2.0	4.4
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	15.760.471	8.8	93.4	115.652	9.7	5.0
6. MALİ KURULUŞLAR	1.974.493	1.1	74.5	11.303	0.9	-4.0
7. KONUT SAHİPLİĞİ	2.646.746	1.5	68.7	69.508	5.8	1.9
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	4.502.842	2.5	97.7	20.121	1.7	7.0
9. (EKSİ) İZAFİ BANKA HİZMETLERİ	1.348.500	0.8	66.4	8.269	0.7	-5.9
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	161.563.735	90.7	99.9	1.098.311	91.7	8.3
11. DEVLET HİZMETLERİ	11.945.298	6.7	97.2	52.850	4.4	-0.8
12. KAR AMACI OLMAYAN ÖZEL HİZMET KURULUŞLARI	52.295	0.0	94.7	358	0.0	5.9
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	173.561.328	97.4	99.7	1.151.519	96.1	7.8
14. İTHALAT VERGİSİ	4.594.915	2.6	89.7	46.460	3.9	42.6
15. GAYRİ SAFİ YURTIÇI HASILA (13 + 14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	178.156.243	100.0	99.4	1.197.979	100.0	8.9

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüldüğü gibi il GSYİH'sı (sabit fiyatlarla) içinde en yüksek pay sanayi sektörüne aittir. Sanayi sektörü içerisinde ise en yüksek payı imalat sanayii oluşturmaktadır. 1996 yılı itibariyle sabit fiyatlarla 326,3 milyar TL. olarak gerçekleşen il sanayi sektörü üretimi içinde, imalat sanayiinin payı 312 milyar TL. üretim değeri ile %95,6'dır. Sanayi sektörü içerisinde elektrik, gaz ve su üretiminin payı %4,2, madencilik ve taşocakçılığının payı ise %0,2'dir.

Sakarya ili GSYİH içinde ikinci büyük payı tarım sektörü oluşturmaktadır. 1996 yılında sabit fiyatlarla 259,6 milyar TL. olarak gerçekleşen tarım sektörü üretim değeri il GSYİH'nın %21,7'sini teşkil etmektedir. Tarım sektörü üretimi içerisinde en yüksek pay ise çiftçilik ve hayvancılık grubuna aittir. 1996 yılı itibariyle sabit fiyatlarla 247,7 milyar TL. üretim değeri ile çiftçilik ve hayvancılık sektörü tarım sektörü üretim değerinin %95,4'ünü oluşturmaktadır. Tarım sektörü içinde ormancılık sektörünün payı %3,8, balıkçılığın payı ise %0,8 gibi oldukça düşük bir düzeydedir.

GSYİH cari fiyatlara göre incelendiğinde ise; 1996 yılı itibariyle en yüksek payın %26.5 ile tarım sektörüne ait olduğu ve bunu %24.8 ile sanayi, %18.4 pay ile de ticaret sektörünün izlediği dikkati çekmektedir.

Sakarya ili GSYİH'sı ilçeler itibariyle incelendiğinde ise; GSYİH'ya en büyük katkıyı Merkez ilçe Adapazarı'nın yaptığı görülmektedir. 1996 yılı itibariyle 178.2 Trilyon TL. olarak gerçekleşen il GSYİH'sının (cari fiyatlarla); %57'sini (101.6 Trilyon TL) Merkez ilçe oluşturmaktadır. Merkez ilçe Adapazarı'nın GSYİH'sı içinde ise en yüksek pay %36,2 ile sanayi sektörüne ait olup, bunu %24,7 ile ticaret, %8,8 ile tarım ve %6,0 pay ile de inşaat sektörü izlemektedir.

Sakarya ili GSYİH'sı içinde, Merkez ilçeden sonra ikinci sırayı Sapanca ilçesi almaktadır. 1996 yılı itibariyle 16,6 Trilyon TL. olarak gerçekleşen Sapanca'nın GSYİH'sı, il genelinin %9,3'ünü oluşturmaktadır. Sapanca ilçesinin GSYİH yapısı

incelendiğinde ise , en yüksek payın %56,1 ile tarım sektörüne ait olduğu ve bunu %19,3 ile sanayi, %10,4 ile ticaret ve %4.5 pay ile de inşaat sektörünün izlediği görülmektedir.

İl GSYİH'sı içinde en düşük pay ise %0,6 ile Söğütlü, %0,7 ile Ferizli, %0,8 ile Taraklı ve %0,9 ile de Karapürçek ilçelerine ait bulunmaktadır. Bu ilçelerde GSYİH'nın büyük bir bölümünü tarım sektörü oluşturmakta olup, sanayi sektörünün payı %2-3 gibi oldukça düşük düzeydedir.

Sakarya ili GSYİH'sının ilçeler itibariyle dağılımı Tablo 51'de verilmektedir.

Sakarya ili GSYİH'sının Türkiye ve Marmara Bölgesi içinde yeri incelendiğinde ise; ilde yaratılan hasıla, bölge hasılasının (sabit fiyatlarla) %3.1'ini, Türkiye hasılasının ise %1,1'ini teşkil ettiği görülmektedir.

Tablo 52'de Sakarya ili GSYİH'sının Türkiye ve Marmara Bölgesi içindeki yeri verilmektedir.

TABLO 52 : SAKARYA İLİ GSYİH'SININ TÜRKİYE VE MARMARA BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ (1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (Milyar TL)

YILLAR	TÜRKİYE (1)		MARMARA BÖLGESİ (2)		SAKARYA (3)		%	
	GSYİH	Gelişme Hızı %	GSYİH	Gelişme Hızı %	GSYİH	Gelişme Hızı %	(3) / (1)	(3) / (2)
1987	74.722	-	26.347	-	730	-	1.0	2.8
1988	76.306	2.1	26.704	1.4	771	5.7	1.0	2.9
1989	76.498	0.3	27.522	3.1	781	1.3	1.0	2.8
1990	83.578	9.3	29.969	8.9	856	9.7	1.0	2.9
1991	84.353	0.9	30.478	1.7	862	0.7	1.0	2.8
1992	89.401	6.0	32.500	6.6	924	7.2	1.0	2.8
1993	96.590	8.0	35.683	9.8	952	3.0	1.0	2.7
1994	91.321	-5.5	32.534	-8.8	944	-0.9	1.0	2.9
1995	97.888	7.2	36.424	12.0	1.100	16.6	1.1	3.0
1996	104.745	7.0	39.155	7.5	1.198	8.9	1.1	3.1

KAYNAK : DİE

TABLO 51: SAKARYA İLİ GYİH'SININ İLÇELER İTİBARIYLA DAĞILIMI (1996)

İLÇE ADI	TARIM		SANAYİ		İNŞAAT		TİCARET		TOPLAM GSYİH Değer (Milyon TL)	İL İÇİNDEKİ YERİ (%)
	Değer (Milyon TL)	Sektör Payı (%)	Değer (Milyon TL)	Sektör Payı (%)	Değer (Milyon TL)	Sektör Payı (%)	Değer (Milyon TL)	Sektör Payı (%)		
Merkez	8.924.245	8.78	36.829.286	36.22	6.107.305	6.01	25.131.214	24.71	101.587.979	57.0
Akyazı	4.976.502	51.91	239.852	2.50	703.410	7.34	1.112.551	11.60	9.587.664	5.4
Ferizli	175.711	14.72	147.302	12.34	148.223	12.42	29.994	2.51	1.193.429	0.7
Geyve	9.443.620	77.37	345.223	2.83	281.405	2.31	409.009	3.35	12.206.562	6.9
Hendek	4.728.671	52.90	444.075	4.97	658.164	7.36	830.322	9.29	8.938.834	5.0
Karapürçek	1.062.166	64.18	25.528	1.54	48.478	2.93	6.841	0.41	1.654.994	0.9
Karasu	871.415	19.54	185.481	4.17	974.615	21.85	621.001	13.92	4.460.266	2.5
Kaynarca	1.868.346	28.34	2.568.011	38.95	90.667	1.38	859.675	13.04	6.593.774	3.7
Kocaeli	1.854.733	43.16	66.759	1.55	273.593	6.37	1.123.335	26.14	4.297.352	2.4
Pamukova	6.535.376	76.04	51.267	0.60	136.887	1.59	983.080	11.44	8.594.263	4.8
Sapanca	9.288.832	56.11	3.198.024	19.32	747.420	4.52	1.719.675	10.39	16.554.052	9.3
Söğütü	236.352	24.17	28.770	2.94	55.023	5.63	13.510	1.38	977.822	0.6
Taraklı	797.614	56.80	27.680	1.96	28.642	2.03	12.447	0.88	1.409.251	0.8
TOPLAM	50.763.581	28.49	44.157.815	24.79	10.253.833	5.76	32.852.654	18.44	178.156.243	100.0

KAYNAK : DİE

Kişi başına düşen gelir düzeyi açısından Sakarya ili değerlendirildiğinde, 1987 yılı itibariyle 1.318 dolar olarak gerçekleşen kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın devamlı olarak artış göstererek (1994 yılı hariç) 1996 yılında 2.865 \$ düzeyine çıktığı dikkati çekmektedir. Tablo 53'de Sakarya ilinde kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın yıllar itibariyle gelişimi verilmektedir.

TABLO 53 : SAKARYA İLİ KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH'SININ TÜRKİYE VE MARMARA BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ

YILLAR	TÜRKİYE			MARMARA BÖLGESİ			SAKARYA		
	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$
1987	1.422	-	1.629	2.233	-	2.559	1.150	-	1.318
1988	2.406	69.2	1.685	3.843	72.1	2.691	2.052	78.5	1.437
1989	4.141	72.1	1.933	6.620	72.3	3.090	3.507	70.9	1.637
1990	6.994	68.9	2.655	10.888	64.5	4.133	5.924	68.9	2.249
1991	10.996	57.2	2.603	16.954	55.7	4.013	9.321	57.3	2.206
1992	18.722	70.3	2.682	28.100	65.7	4.026	16.163	73.4	2.316
1993	33.314	77.9	2.981	49.118	74.8	4.395	27.430	69.7	2.454
1994	63.861	91.7	2.173	91.946	87.2	3.129	54.849	100.0	1.866
1995	124.148	94.4	2.688	180.863	96.7	3.916	119.405	117.7	2.585
1996	231.182	86.2	2.833	329.632	82.3	4.040	233.766	95.8	2.865

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüleceği gibi 1987 yılında 1.318 \$ olan kişi başına GSYİH, yıllar itibariyle devamlı olarak artarak 1996 yılı itibariyle en yüksek değeri olan 2.865 \$ düzeyine yükselmiştir. Ancak, 1994 yılında TL./\$ kurunun \$ lehine aşırı şekilde yükselmesi sonucunda, 1994 yılı itibariyle TL. bazında kişi başına GSYİH rakamında %100 gibi oldukça yüksek bir oranda artış gerçekleşmesine rağmen, dolar bazında kişi başına gelir, bir önceki yıla göre %24 oranında azalış kaydederek, 1.866 \$ olarak gerçekleşmiştir.

Sakarya ili için gerçekleşen kişi başına GSYİH rakamları Türkiye ve Marmara Bölgesi bazında değerlendirildiğinde, il kişi başına GSYİH rakamlarının Türkiye ve Marmara Bölgesi kişi başına GSYİH rakamlarının altında olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim 1987 yılında Türkiye kişi başına GSYİH'sı 1.335 \$ iken, bu rakam 1996 yılı itibariyle 2.833 \$ olarak gerçekleşirken; 1987 yılında 2.559 \$ olan Marmara Bölgesi kişi başına GSYİH'sı 1996 yılında 4.040 \$ olmuştur.

Sakarya ili kişi başına gayri safi yurtiçi hasılası ilçeler itibariyle incelendiğinde ise; 1996 yılı itibariyle en yüksek değerin 6.796 \$ ile Sapanca ilçesine ait olduğu, bunu 4.524 \$ ile Pamukova, 3.411 \$ ile Merkez ilçe, 3.363 \$ ile Geyve ve 3.342 \$ ile de Kaynarca ilçesinin izlediği görölmektedir. İlde kişi başına GSYİH'nın en düşük olduğu ilçe ise 673 \$ ile Ferizli'dir.

4.10. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Durumu

Bilindiği gibi, Ekonomik Kalkınma; bir ölkede toplumun sosyo-ekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artıştır, refah seviyesinde beliren yükseliştir. Refah seviyesinin dar anlamı ile yükselişinin en iyi ölçüsü, üretimden nüfus başına düşen pay (başka bir ifadeyle kişi başına gelir) da meydana gelen artıştır. Ancak kişi başına gelir düzeyindeki artışlar, tek başına olarak, ekonomik kalkınmayı tam anlamı ile ifade edememektedir. Dolayısıyla, refah seviyesini geniş anlamda tanımlayarak (kişi başına düşen reel gelirin önemli ölçüde artması, adaletli gelir dağılımı, beslenme ve sağlık koşullarının artması, eğitim-öğretim olanaklarının artması, vs.); toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişmeyi bu parametrelerdeki değişmeyi de gözönüne alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu amaçla bu bölümde Sakarya ilinin sosyo-ekonomik yapısı, kişi başına gelir düzeyinin yanısıra, diğer göstergeler (ekonomik, sosyal, kültürel) açısından ele alınığ değerlendirilecektir. Sakarya ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi incelenirken; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nce 1996 yılında yapılmış olan "**İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)**"ndan yararlanılmıştır.

DPT tarafından yapılan bu çalışmanın esasları kısa bir şekilde aşağıda özetlenmiştir:

Araştırmada, Aralık-1993'teki idari yapı esas alınmış ve 76 il kapsanmıştır. Kullanılan göstergeler 1990-1993 yıllarına ait olduğundan, bu tarihten sonra il olan, Karabük, Kilis, Yalova ve Osmaniye, 1993 idari yapısında bağlı buldukları iller içinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada, gelişmişliğin mümkün olduğu kadar çok boyutunu hesaba katabilmek için, değişken sayısının güvenilir ve tutarlı veri bulunabildiği ölçüde geniş tutulmasına çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan *Temel Bileşenler Analizi* yöntemi, birbiriyle bağımlı olan çok sayıda değişkenin kullanılmasına imkan verdiğinden, belirli bir boyutu açıklayan birden fazla değişken kullanılmıştır.

Değişkenler; belirli bir dönem içindeki gelişmeleri değil, belirli bir yıldıki mevcut durumu yansıtılmaktadır. Dolayısıyla, yapılmış olan analiz bir kesit çalışması niteliğindedir.

Araştırmaya, lke genelinde 76 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini yansıtığı varsayılan ve gelişmişliğin neden ve/veya sonucu olarak ortaya çıkan 100'e yakın göstergenin çeşitli kurum ve kuruluşlardan temin edilmesi ile başlanmıştır. Bu aşamada göstergelerin tutarlılığı ve güvenirliği konusunda yapılan ön inceleme ve değerlendirmeler sonunda, il ölçeğinde ancak 58 göstergenin kullanılabilir nitelikte olduğu grlmştir.

Daha sonra, seçilmiş göstergeler, yardımcı veriler aracılığıyla oranlanarak, değişken haline getirilmiştir. Bu işlem yapılırken, illerin nüfus büyüklüğü etkisini ortadan kaldırmak için, verilerin tamamına yakın bir kısmı il nüfuslarıyla veya bu etkiyi ortadan kaldıracak çeşitli büyüklüklere bölünerek oransal hale getirilmiştir: Böylece, illerin gelişmişliğinin, yüzölçümleri ya da nüfuslarıyla orantılı olarak değil, büyük ölçüde fert başına düşen refah payı olarak değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Gelişmişlik, kişiler üzerindeki etkileriyle beraber, ilin sosyo-ekonomik yapısını bir bütün olarak da ilgilendirmektedir. İl genelinde bir birikimi ve gelişme potansiyelini yansıtan toplam büyüklüğü gösteren değerlerin, ortalama ya da fert başına düşen değerlere göre daha iyi bir gösterge olduğu ileri sürülebilir.

Diğer taraftan, illerin sahip oldukları nüfusun, sosyo ekonomik gelişmeden etkilenen önemli bir unsur olduğu da gözardı edilemez. Gelişme sürecinde, az gelişmiş yerleşim birimlerinden, ekonomik ve sosyal açıdan daha cazip durumda olan yerleşim birimlerine doğru nüfus hareketleri olmaktadır. Gelişmişlik farklılıklarından kaynaklanan nüfus hareketleri sonucu, az gelişmiş illerin nüfusu azalırken, ya da düşük oranlarda artarken, gelişmiş illerin nüfusunda önemli oranda artışlar olmaktadır. Kullanılan tüm değişkenlerin nüfusa oranlanıp, fert başına düşen değerler ölçeğinde kullanılması halinde, nüfusu oldukça fazla olan iller aleyhinde bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle göstergelerin duyarlılığını artırdığı durumlarda değişkenler, orantılı ya da fert başına düşen değerler olarak, bunun dışında ise iller itibariyle toplam mutlak büyüklükler olarak kullanılmış ve denge sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece, bir taraftan nüfusu fazla olan illerin sırf bu nedenle üst sıralarda yer almaları önlenirken, diğer taraftan bu illerin aynı nedenle daha alt sıralarda yer almaları sakıncası giderilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen illerin sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamaları incelenirken, bu husus önemle dikkate alınması gerekmektedir.

Araştırmada kullanılan sosyal göstergeler (demografik, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı ve diğer refah göstergeleri) ve ekonomik göstergelere (imalat sanayii, inşaat, tarım ve mali göstergeler) ilişkin değişkenler ile Sakarya, Marmara Bölgesi ve Türkiye'nin sahip olduğu değerler Tablo 54'de verilmektedir.

TABLO 54 : SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK ARAŞTIRMASINDA KULLANILAN DEĞİŞKENLER VE SAKARYA MARMARA BÖLGESİ VE TÜRKİYE'NİN DEĞERLERİ

YIL	No.	DEĞİŞKENLER	BİRİM	Türkiye	Marmara B.	Sakarya
		DEMOGRAFİK GÖSTERGELER				
1994	1.	Toplam Nüfus	Kişi	60.576.000	14.996.435	735.137
1990	2.	Şehirleşme Oranı	Yüzde	59.01	76.26	43.59
1985-90	3.	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	Binde	21.71	23.60	22.46
1990	4.	Nüfus Yoğunluğu	Kişi/Km ²	73	183	142
1985-90	5.	Yıllık Net Göç Oranı	Binde	0.00	28.83	9.82
1990	6.	Doğurganlık Oranı	Binde	2.65	2.07	2.35
1990	7.	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	Kişi	4.97	4.24	5.03
		İSTİHDAM GÖSTERGELERİ				
1990	8.	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	53.66	28.89	62.07
1990	9.	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	12.80	24.34	9.86
1990	10.	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	7.93	13.07	6.93
1990	11.	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama O.	Yüzde	2.32	4.32	1.31
1990	12.	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	38.45	57.17	29.51
1990	13.	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	6.37	10.35	3.09
1990	14.	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	1.34	2.96	0.82
		EĞİTİM GÖSTERGELERİ				
1990	15.	Okur-Yazar Nüfus Oranı	Yüzde	80.46	88.16	84.76
1990	16.	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusa Oranı	Yüzde	71.95	82.43	77.38
1990	17.	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	Yüzde	4.72	5.66	3.07
1994-95	18.	İlkokullar Okullaşma Oranı	Yüzde	97.10	98.76	97.20
1994-95	19.	Ortaokullar Okullaşma Oranı	Yüzde	68.65	85.60	70.64
1994-95	20.	Liseler Okullaşma Oranı	Yüzde	46.52	60.43	48.10
		SAĞLIK GÖSTERGELERİ				
1990	21.	Bebek Ölüm Oranı	Binde	67	61	63
1994	22.	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Adet	10.87	14.20	6.18
1994	23.	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Adet	1.89	3.22	1.52
1994	24.	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Adet	2.36	3.15	1.85
1994	25.	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	H. Yatağı	21.9	19.8	14.0
		SANAYİ GÖSTERGELERİ				
1995	26.	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	Parsel	5.893	985	0
1993	27.	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	Adet	10.541	5.616	103
1993	28.	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	Adet	978.983	489.629	10.184
1993	29.	İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	Beygir Gücü	13.203.135	5.150.955	72.927
1993	30.	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	Kws	426	721	141
1993	31.	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	TL	7.596.132	17.611.998	5.226.601
		TARIM GÖSTERGELERİ				
1993	32.	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	TL	18.206.054	20.255.637	15.329.965
1993	33.	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	Yüzde	100.00	15.59	1.42
		İNŞAAT GÖSTERGELERİ				
1991-95	34.	Daire Sayısı	Adet	1.257.838	317.232	16.082
1991-95	35.	Şehirsel Nüfus Başına Konut Alanı	M ²	1.8470	1.6113	2.8597
		MALİ GÖSTERGELER				
1993	36.	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı	Yüzde	100.00	36.017	0.998
1993	37.	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	TL	33.313.730	49.117.600	27.416.612
1993	38.	Banka Şube Sayısı	Adet	6.242	2.157	66
1993	39.	Fert Başına Banka Mevduatı	TL	8.680.341	16.682.257	2.706.950
1993	40.	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	Yüzde	100	46.95	0.565
1993	41.	Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	Yüzde	100	45.16	0.31
1993	42.	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	TL	2.458.512	2.172.550	546.149
1993	43.	Fert Başına Sınai, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	TL	4.928.894	10.807.147	979.320
1992	44.	Fert Başına Belediye Giderleri	TL	451.613	672.690	332.677
1993	45.	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	TL	4.538.987	10.027.311	1.910.298
1993	46.	Fert Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	TL	2.387.023	4.417.601	1.568.101
1990-94	47.	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	TL	2.232.243	2.055.253	733.983
1991-94	48.	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	TL	2.214.445	4.267.761	1.874.773
1993-94	49.	Fert Başına İhracat Miktarı	\$	273.12	752.04	17.09
1993-94	50.	Fert Başına İthalat Miktarı	\$	323.97	999.09	163.92
		ALTYAPI GÖSTERGELERİ				
1994	51.	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	Yüzde	22.89	34.64	31.31
1994	52.	Yeterli İçmesuyu Götürülen Nüfus Oranı	Yüzde	74.79	86.06	75.35
1994	53.	TCK Asfalt Yol Oranı	Yüzde	83.41	95.44	92.28
		DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ				
1994	54.	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	Adet	472	674	372
1994	55.	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	Adet	628	859	563
1994	56.	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	Kws	999	1.696	996
1994	57.	Fert Başına Telefon Kontör Değeri	Adet	864	1.434	750
1994	58.	Onbin Kişiye Düşen Faks Sayısı	Adet	14.52	27.04	9.82

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, ekonomik ve sosyal yapıları temsil eden 58 değişkenin ortak bileşkesi olarak ve temel bileşenler çözümlemesiyle ortaya çıkarılan temel bileşen değerleri esas alınarak oluşturulmuştur. Bu oluşum sonucunda, Tablo 55'de yer alan, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması ve sıralamaya esas teşkil eden endeks değerleri elde edilmiştir.

Tablo analiz edilmeden önce, en çok gelişme gösteren ilden, en az gelişmiş ile göre yapılan sıralamayı belirleyen bazı önemli unsurlara değinilmesi, yapılacak değerlendirmelerin daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

DPT tarafından yapılan araştırmanın genel çerçevesini, kullanılan 58 adet sosyo-ekonomik değişken oluşturmaktadır. Doğal olarak, söz konusu değişkenler ve kullanılış biçimleri, sonuçlar üzerinde büyük ölçüde etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle, nihai sıralamalarda, değişkenlerin kullanılış tarzına ve ağırlıklarına göre, çok küçük boyutlarda esnemeler olabilmektedir. Bu kapsamda, sonuçlar üzerinde "esneklik etkisi" olan değişkenlerin değerlendirilmesi ve yorumlanması açısından başlıca unsurların belirtilmesi yararlı olacaktır.

Araştırma kullanılan değişkenlerin büyük bir çoğunluğu, " fert başına düşen" değerleri yansıtmaktadır. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal göstergelerin il toplam nüfusuna oranını ifade eden "fert başına düşen" değerler, illerin sıralamadaki konumlarını belirleyen temel etken niteliğindedir.

Diğer taraftan, söz konusu belirleyicilik faktörü, il toplam nüfusunun ya da sosyo-ekonomik göstergelerin mutlak büyüklüğü ile ilgili değildir. Toplam nüfus büyüklükleri birbirine yakın olan illerin sıralamadaki konumları çok farklı olabilmektedir. Bunun yanında, nüfus büyüklükleri düşük düzeyde bulunan bazı illerin sıralamada oldukça üst sıralarda yer aldıkları da görülebilmektedir.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını ve endeks değerlerini belirleyen temel faktörler, illerin sahip oldukları nüfus büyüklüğü, yüzölçümü, ya da şehirleşme oranı gibi birtakım yüzeysel büyüklükler değildir. Sıralamayı belirleyen başlıca faktörler, illerdeki demografi yapının, işgücü talebinin, eğitim ve sağlık hizmetlerinin, fiziki ve sosyal altyapı olanaklarının, üretim seviyesinin ve her şeyden önemlisi gelir düzeyinin, il nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamada sağladıkları başarı olmaktadır. Başka bir anlatımla, illerin sahip olduğu nüfus büyüklüğü, iktisadi ve sosyal faaliyetlerin dinamizmi ile birebir orantılı değildir. Nitekim, ilk bakışta sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında üst sıralarda yer alan illerin, sıralamadaki yeri ile nüfusu arasında doğru orantı gözlense de, bu durumun genelleştirilmesi mümkün değildir. Buradan bir sonuç çıkarılması gerekirse, denilebilir ki, nüfusu büyük olduğu halde alt sıralarda yer alan illerde, iktisadi yaşama katılım düzeyi düşüktür.

Sıralama değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken diğer bir unsur ise, ülke idari bölünüşündeki temel yönetim birimi olan "il" tanımıyla ilgilidir. Zira iller genellikle il merkezleriyle özdeşleştirilmektedir. Araştırmada analiz konusu olan "il" ülke merkezi idare bölümlerinin en büyüğü olan ve ilin merkez ve diğer ilçelerini kapsayan yerleşim birimidir.

İlçeler ise, genellikle bağlı buldukları il merkezinin etki alanında bulunmaktadır. İl merkezinde meydana gelen gelişme, kademeli bir etki alanı hiyerarşisi içinde, belirli oranlarda ilçelere de yansımaktadır. Nitekim, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi itibariyle, il idari sınırları içerisindeki ilçelerden, kademeli bir şekilde artan değerlerle il merkezi düzeyine gelmesi genel bir durumdur. Ancak, bu genellemenin de tüm iller için yapılması mümkün değildir.

Araştırma sonucunda elde edilen, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, ülke genelinde tüm kesimlerce kabul edilen ancak arzu edilmeyen bir durum olan,

mekansal düzeyde sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarını analitik ve sayısal olarak ortaya koymaktadır.

Tablo 55’de DPT tarafından yapılan çalışma sonucunda ortaya çıkan, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması ve endeks değerleri verilmektedir.

TABLO 55 : İLLERİN SOSYO – EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

SIRA No	İL ADI	ENDEKS	SIRA No	İL ADI	ENDEKS
1.	İSTANBUL	4.879015	39.	AMASYA	-0.193947
2.	ANKARA	3.324472	40.	KARAMAN	-0.225250
3.	İZMİR	2.707983	41.	AFYON	-0.228109
4.	KOCAELİ	1.745641	42.	NİĞDE	-0.280378
5.	BURSA	1.561681	43.	KASTAMONU	-0.331970
6.	ESKİŞEHİR	1.010243	44.	ÇORUM	-0.338263
7.	ANTALYA	0.979019	45.	GİRESUN	-0.342129
8.	TEKİRDAĞ	0.912105	46.	ARTVİN	-0.361540
9.	ADANA	0.825002	47.	ERZİNCAN	-0.369077
10.	İÇEL	0.692054	48.	SİVAS	-0.408015
11.	MUĞLA	0.625896	49.	AKSARAY	-0.449240
12.	AYDIN	0.572214	50.	KAHRAMANMARAŞ	-0.450686
13.	BALIKESİR	0.566499	51.	BARTIN	-0.472164
14.	KIRKLARELİ	0.554468	52.	TOKAT	-0.481332
15.	KAYSERİ	0.530593	53.	ÇANKIRI	-0.506919
16.	DENİZLİ	0.501473	54.	SİNOP	-0.512526
17.	BİLECİK	0.474944	55.	ORDU	-0.535689
18.	EDİRNE	0.408019	56.	ERZURUM	-0.550649
19.	ZONGULDAK	0.362269	57.	DİYARBAKIR	-0.614462
20.	ÇANAKKALE	0.351583	58.	YOZGAT	-0.639394
21.	ISPARTA	0.337425	59.	ŞANLIURFA	-0.657586
22.	MANİSA	0.308470	60.	TUNCELİ	-0.694920
23.	UŞAK	0.249609	61.	ADIYAMAN	-0.752853
24.	KONYA	0.220072	62.	KARS	-0.754675
25.	GAZİANTEP	0.199953	63.	GÜMÜŞHANE	-0.783385
26.	HATAY	0.189559	64.	BAYBURT	-0.798578
27.	SAKARYA	0.154779	65.	BATMAN	-0.869404
28.	BOLU	0.147192	66.	MARDİN	-0.916083
29.	BURDUR	0.144998	67.	VAN	-0.955459
30.	KIRIKKALE	0.141061	68.	SİİRT	-0.970848
31.	KÜTAHYA	0.093397	69.	İĞDIR	-0.980015
32.	NEVŞEHİR	0.006389	70.	HAKKARİ	-1.053626
33.	ELAZIĞ	-0.024586	71.	BİTLİS	-1.056951
34.	TRABZON	-0.034803	72.	ARDAĞAN	-1.057505
35.	SAMSUN	-0.042239	73.	BİNGÖL	-1.060746
36.	KIRŞEHİR	-0.116527	74.	AĞRI	-1.134534
37.	RİZE	-0.122267	75.	ŞIRNAK	-1.224524
38.	MALATYA	-0.179552	76.	MUŞ	-1.244671

Tablodan da görüleceği gibi, Sakarya ili sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasında 0.154779 endeks değeri ile 76 il içerisinde 27. sırada yer almaktadır.

DPT tarafından yapılan "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması" nda iller ayrıca, kademeli gruplar halinde belirlenerek (eşdeğer gelişmişlik seviyesine sahip iller belirlenerek ülke genelinde homojen alanlar saptanarak) analizi yapılmıştır.

Araştırmada; çözümlenmeler ve değerlendirmeler sonucunda ülke; farklı gelişmişlik düzeylerinde 5 ayrı gruba ayrılmıştır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik kriterine göre ayrımı yapılan il gruplarının analizinde; değişkenlerin ait oldukları yıl ve parasal büyüklüklerin cari değerleri gözönüne alınarak, genellikle ülke ortalamasına göre aldıkları değerler ve oransal büyüklükler, karşılaştırmalar yoluyla değerlendirilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda,Sakarya ili sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değerleri, diğer iller ile karşılaştırıldığında, Sakarya üçüncü derecede gelişmiş iller grubu içerisinde yer almıştır.

Tablo 56'dan da görüleceği üzere, homojen il grupları içerisinde en fazla ili ve alanı kapsayan üçüncü derecede gelişmişlik grubu, orta derecede gelişmişlik seviyesine sahip 26 ilden oluşmaktadır.

TABLE 56 : GELİŞMİŞLİK ENDEKSİNE GÖRE KADEMELİ İL GRUPLARI

1.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	2.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	3.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	4.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	5.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER
1. İstanbul	1. Eskişehir	1. Bilecik	1. Kastamonu	1. Tunceli
2. Ankara	2. Antalya	2. Edirne	2. Çorum	2. Adıyaman
3. İzmir	3. Tekirdağ	3. Zonguldak	3. Giresun	3. Kars
4. Kocaeli	4. Adana	4. Çanakkale	4. Artvin	4. Gümüşhane
5. Bursa	5. İçel	5. Isparta	5. Erzincan	5. Bayburt
	6. Muğla	6. Manisa	6. Sivas	6. Batman
	7. Aydın	7. Uşak	7. Aksaray	7. Mardin
	8. Balıkesir	8. Konya	8. Kahramanmaraş	8. Van
	9. Kırklareli	9. Gaziantep	9. Bartın	9. Siirt
	10. Kayseri	10. Hatay	10. Tokat	10. Iğdır
	11. Denizli	11. Sakarya	11. Çankırı	11. Hakkari
		12. Bolu	12. Sinop	12. Bitlis
		13. Burdur	13. Ordu	13. Ardahan
		14. Kırıkkale	14. Erzurum	14. Bingöl
		15. Kütahya	15. Diyarbakır	15. Ağrı
		16. Nevşehir	16. Yozgat	16. Şırnak
		17. Elazığ	17. Şanlıurfa	17. Muş
		18. Trabzon		
		19. Samsun		
		20. Kırşehir		
		21. Rize		
		22. Malatya		
		23. Amasya		
		24. Karaman		
		25. Afyon		
		26. Niğde		

Üçüncü derecede gelişmiş iller grubu içerisinde yer alan illerin sahip oldukları tipik özellikler şöyle sıralanmaktadır:

- *Kentlerde yaşayan nüfus oranı, nüfus artış hızı ve nüfus yoğunluğu değişkenleri ülke ortalamasının altında değerlere sahiptir(Sakarya ilinde nüfusun %43.6'sı kentlerde yaşamakta iken Türkiye genelinde bu oran %59'dur. Yine Nüfus artış hızının binde 22.46 olduğu ile nüfus yoğunluğu ise 142 kişi/km²'dir. Türkiye genelinde ise nüfus artış hızı binde 21.71, nüfus yoğunluğu da 73 kişi/km²'dir*
- *İstihdam tarım sektöründe yoğunluk kazanmıştır. (Sakarya için bu oran %62'dir)*

- *İmalat sanayii tarıma dayalı bir gelişme göstermiştir,*
- *Genel olarak yüksek bir gelişme potansiyeli vardır,*
- *Ekonomik faaliyetlerde tarım sektörü ön plandadır,*
- *Genellikle il ve bölge ölçeğinde üretim yapan sanayi kuruluşları bulunmaktadır,*
- *Küçük ve orta ölçekli tesisler yaygın olarak bulunur ve sosyo-ekonomik gösterge değerleri ülke ortalamalarına yakındır.*

Sakarya ilinin gelişmişlik düzeyi ilçeler itibariyle değerlendirildiğinde ise; Merkez ilçenin, Türkiye genelinde incelenen 858 ilçe içerisinde 34. sırada, il içerisinde ise birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Karapürçek ilçesi ise il içinde son sırada yer alırken, Türkiye genelinde 639. sırada bulunmaktadır. Sakarya'nın ilçeler itibariyle gelişmişlik sıralaması Tablo 57'de verilmiştir.

TABLO 57 : İLÇELER İTİBARIYLA GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

İlçe Adı	858 İlçe İçinde Gelişmişlik Sırası	İl İçinde Gelişmişlik Sırası
Merkez	34	1
Akyazı	357	5
Ferizli	593	11
Geyve	363	6
Hendek	231	3
Karapürçek	639	13
Karasu	409	7
Kaynarca	597	12
Kocaeli	528	9
Pamukova	267	4
Sapanca	136	2
Söğütü	555	10
Taraklı	459	8

5. YÖRENİN EKONOMİK GELİŞME YÖNÜNDEN ANALİZİ

5.1. Mevcut Durum

Bu bölümde, yatırım ortamının unsurları olan coğrafik ve demografik yapıdan tarım ve sanayiye, altyapıdan gelir seviyesine kadar, yatırımları doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen bütün faktörler, olumlu ve/veya olumsuz yanlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

5.1.1. Coğrafik Durum

Sakarya, coğrafi konum itibariyle, ülkenin en önemli iki merkezi, İstanbul ve Ankara'yı birbirine bağlayan kara ve demiryolu üzerinde yer alan önemli bir kavşak noktasıdır. İstanbul'un Ankara ve tüm Anadolu ile bağlantısını sağlayan demiryolunun da Sakarya'dan geçmesi il açısından önemli bir avantaj teşkil etmektedir. İlde deniz yolu ulaşımı için liman ve havayolu ulaşımı içinse havaalanı bulunmaması bir dezavantaj taşımakla birlikte; deniz ulaşımı için Sakarya'ya 42 km. uzaklıktaki İzmit Limanından, hava ulaşımı açısından da 148 km. uzaklıkta bulunan İstanbul Atatürk Havaalanı'ndan yararlanılması il açısından olumsuz olan söz konusu durumu, olumlu hale çevirmektedir.

Sakarya ili arazisinin yarıya yakın bir bölümü (%49'u) tarım arazisinden, %43'ü ormanlık alan %35'i çayır ve mera %4,5'i de tarım dışı araziden oluşmaktadır. İl toprakları denizden genel olarak 30-60 m. yükseklikte ve ova görünümündedir. Mikro klima iklim şartlarının hüküm sürdüğü derin ve verimli bu ova topraklarında her türlü ürünün yetiştirilmesi mümkün olup, verim düzeyi ise Türkiye ortalamasının üstündedir. Bu durum ilde tarım ve hayvancılığın ekonomik yönden önemli bir sektör olmasını da beraberinde getirmektedir. Yine ayrıca hava koşullarının uygunluğu ve tarım arazilerinin veraset ve intikallerle birlikte

küçülmesinin sonucunda seracılık il tarımı açısından bir alternatif olarak ortaya çıkmış ve bugün ilde yoğun olarak uygulanan bir faaliyet olmuştur.

İlde yerüstü ve yeraltı sularının bol olması ve sulanabilir arazi miktarının da yüksek olmasının yanı sıra, ilin bol yağış alması sulu tarım için bir avantaj teşkil etmektedir.

İl topraklarının büyük bir kısmının tarıma elverişli olması ve iklim özelliklerinin tarımsal üretime uygunluğu, il ekonomisinde tarım ve hayvancılık sektörünün ağırlıklı konumda olmasını doğurmakla birlikte; gerek coğrafi konum itibarıyla (ilin ticaret ve sanayi açısından gelişmiş illere yakınlığı ve ulaşım açısından bir kavşak noktası konumunda bulunması), gerekse ilin sanayi altyapısının gelişmişliği ve özellikle İstanbul sanayisinin yer darlığı nedeniyle Kocaeli ve Sakarya'ya doğru ilerlemesi nedeniyle, ilde sanayi sektörü (özellikle imalat sanayii) de gelişmiş bir konumdadır.

5.1.2. Demografik Durum

Sakarya ilinde nüfusun %56,4'ü kırsal kesimde, %43,6'sı da kentte yaşamaktadır. Ayrıca, kentlerde yaşayan nüfus, daha ziyade Merkez ilçe Adapazarı'nda yoğunlaşmıştır. Bu durum ise, il ekonomisinde (özellikle merkez ilçenin dışındaki bütün ilçelerde) tarımsal faaliyetlerin önemli bir uğraşı olmasını doğurmaktadır. Nitekim, faal nüfusun sektörler itibarıyla dağılımında tarım ve hayvancılık sektörü %62 pay ile birinci sırada yer almaktadır.

ilde faal nüfusun büyük bir bölümü tarım sektöründe istihdam edilmekle birlikte, sanayi sektörüne yönelik istihdamda herhangi bir darboğaz bulunmamaktadır. il imalat sanayiinde faaliyet gösteren tesisler, ihtiyaç duyduğu işgücünün tamamını (işin niteliğine bağlı olarak kalifiye eleman ve üst düzey yöneticisi hariç olmak

üzere) Sakarya'dan temin etmektedir. İlde okuma-yazma oranının yüksek olması, çalışabilir nüfusun sanayi üretimine uyumunu daha kısa sürede sağlamaktadır.

5.1.3. Altyapı İmkanları

Sakarya ili gerek teknik altyapı (ulaşım, haberleşme, enerji ve sulama) açısından gerekse sosyal altyapı (eğitim, sağlık ve kültür) açısından incelendiğinde, ilin çok önemli bir altyapı sorununun olmadığı dikkati çekmektedir.

Daha öncede belirtildiği gibi, Sakarya ili gerek karayolu gerekse demiryolu ağı açısından bir kavşak noktası konumundadır. İlde deniz ve havayolu ulaşım imkanları, komşu illerden (İzmit Limanı, Atatürk Havaalanı) sağlanmaktadır. İlin gerek kendi ilçeleriyle olan karayolu ulaşımında, gerekse önemli ticaret merkezi konumunda bulunan iller ve diğer iller ile olan ulaşımında herhangi bir sorun bulunmamaktadır.

Yine haberleşme açısından da, ilin haberleşme imkanları son yıllarda Türkiye genelinde bu alanda yapılan yatırımlar paralelinde gelişmiştir. 1993 yılı itibariyle telefon santral kapasitesi 142.531 hat iken bu rakam 1996 yılında 179.222'ye, telefon abone sayısı ise 123.955'ten 167.763'e yükselmiştir.

Sakarya ili, ihtiyaç duyduğu elektrik enerjisini ulusal enterkonekte sisteminden sağlamaktadır. İl genelinde 544.240 Mwh elektrik enerjisinin tüketildiği Sakarya'da elektriksiz köy bulunmamaktadır.

Sosyal altyapı bakımından Sakarya ili incelendiğinde ise; eğitim açısından Sakarya'nın Türkiye'nin birçok iline kıyasla daha yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. 6 yaş ve üzeri nüfus içinde okuma yazma bilenlerin oranının %85 olduğu Sakarya ilinde okullaşma oranı da Türkiye ortalamasının üstündedir. İlde

ayrıca yüksek öğretim alanında hizmet veren bir üniversite (Sakarya Üniversitesi) de bulunmaktadır. Temelini 1970 yılında kurulan Sakarya Mühendislik ve Mimarlık Yüksekokulu'nun oluşturduğu Sakarya Üniversitesi, hem il sanayisinin ihtiyaç duyduğu kalifiye işgücünün yetiştirilmesinde etkin olmakta, hem de ilin mevcut sosyal ve kültürel yapısının gelişiminde olumlu etki de bulunmaktadır.

İlin sağlık hizmetleri açısından mevcut durumu incelenecek olursa, ilde verilen sağlık hizmetlerinin gerek nitelik gerekse nicelik açısından yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda yapılan yatırımlarla birlikte ilin sağlık hizmetlerinin kalitesi daha da artmıştır. Ayrıca, Sakarya'nın İstanbul ve Ankara'ya mesafe olarak yakın olması, kişilerin özellikle İstanbul ve Ankara'daki sağlık hizmetlerinden yararlanmasını sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, ulaşım imkanları açısından Sakarya ilinin sahip olduğu bu avantaj, diğer alanlarda (ticaret, sanayi, turizm) olduğu gibi sağlık hizmetlerinden yararlanmada da kendini göstermektedir.

5.1.4. Tarımsal Yapı ve Hayvancılık

Sakarya ili topraklarının yarıya yakın bir bölümü tarıma elverişli durumdadır. İlin 483.500 hektarlık toplam alanı içinde %49'luk bölümünde tarım yapılmaktadır. İl tarımında, modern tarım teknikleri etkin olarak kullanılmakta, ovalık kesimlerde de sulamaya ihtiyaç hissedilmeden çoğu ikinci ürün bitkisinin tarımı kolaylıkla yapılmaktadır. İl tarımsal ürünler üretiminde tarla ürünleri, sebze ve meyve ürünleri dışında, ayrıca son iki üç yıl içerisinde gelişmeye başlayan ve bugün yoğun bir faaliyet alanı olarak görülen seracılık ürünleri (hıyar, marul, domates biber v.b.) de üretilmektedir.

İl hayvancılığının mevcut durumu incelendiğinde ise; Sakarya ilinde veraset ve intikal yasaları çerçevesinde yıldan yıla küçülme eğilimindeki tarım arazilerinde bitkisel tarım faaliyetleri sınırlandığı gibi, hayvancılıkta da orta ve büyük ölçekli

işletmelerin sayısı azdır. İlde hayvancılık, meraya dayalı ve küçük çapta sürdürülen koyunculuk faaliyetleri bir tarafa bırakılacak olursa; büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde besi ve süt sığırcılığına yönelik olarak kapalı sistem hayvancılık faaliyetleri tercih edilmektedir.

Sakarya ilinde hayvansal üretime bağlı olarak et, süt ve yumurta tesislerinde, son yıllarda kayda değer atılımlar olmuştur. İlde sığırcılık sektörü yanında tavukçuluk sektöründe de önemli gelişmeler yaşanmış; modern beyaz et ve yumurta tesisleri faaliyete geçirilmiş ve bunlara bağlı kesimhaneler kurulmuştur.

Teknik, sağlık ve hijyenik şartları taşıyan il hayvancılık alt yapısının oluşmasında 1986 yılından beri sürdürülen kaynak kullanımını destekleme fonu uygulamasının etkisi büyük olmuştur.

İl GSYİH içinde tarım sektörünün payı incelendiğinde, cari fiyatlara göre, 1988 yılı itibariyle %31,3 olan tarımın payının, yıldan yıla devamlı olarak düşmesine rağmen halen GSYİH içinde ilk sırada yer aldığı görölmektedir. 1996 yılı itibariyle il GSYİH'sı içinde tarım sektörünün payı %28,5 olarak gerçekleşmiştir.

5.1.5. Sanayi

Sakarya ili imalat sanayii, 1950'lerde kamu kesimi önderliğinde girişilen yatırımlarla gelişmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda kamu yatırımları sanayileşmede bir sıçrama yaratmış, ayrıca ticaretten sağlanan birikimlerle özel kesim yatırımları yapılmaya başlamıştır. Başlangıçta özel kesim yatırımları tarıma dayalı olarak yapılmış ve 1960 ve 1970'lerde ise tarıma dayalı sanayinin yanında, bütün sanayi dallarında çeşitli yatırımlar yapılmıştır.

Sakarya, coğrafi konumu itibariyle sanayi, tarım ve turizm yatırımlarına uygun bir nitelik taşımaktadır. Özellikle İstanbul, İzmit ve Bursa üçgeninde sanayinin yoğunlaşması, müteşebbisleri yeni yatırım alanlarına yönlendirmiş, dolayısıyla da Sakarya ili, alternatif bir yatırım alanı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

1994 yılında üretime geçen TOYOTO-SA Otomobil Üretim Tesisleri ve Toprak İlaç ilin sanayi gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Halen yatırım aşamasında olan Sakarya Organize Sanayi Bölgesi'nin de hizmete tam olarak girmesiyle birlikte, söz konusu bu gelişme süreci daha da hızlanacaktır. Ancak gelecek yıllardaki gelişmeler dikkate alınarak, ildeki sanayinin gelişimi, çeşitli plan ve uygulamalarla kontrol altına alınarak yönlendirilmelidir. Bunun için de gerek sanayi, tarım ve turizm gibi, gerekse şehirleşme ve diğer alanlarda kısa, orta ve uzun vadeli projeler hazırlanarak, hedefler belirlenmeli ve uygulanmasına geçilmelidir.

Devletin, makro ekonomik kararları çerçevesinde yatırımların geliştirilmesi, bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi ve belirli sektörlerin geliştirilmesi amacına uygun olarak uygulamakta olduğu teşvik politikası araçlarından ve özellikle 1970'lerin sonlarında uygulanan düşük faizli, orta vadeli kredi uygulaması, genellikle Anadolu'nun belirli illerinin (Eskişehir, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kocaeli v.s.) sanayileşmesine yol açarken, Sakarya ilinde gıda ve ormancılık sektöründe, teşvik uygulamasından yararlanan küçük ve orta ölçekli bazı işletmeler olmakla birlikte, genel olarak değerlendirildiğinde, ilin makro ekonomik kararlardan yararlanamadığı ortaya çıkmaktadır.

5.1.6. Turizm

Sakarya ili sahip olduğu zengin kültürel ve doğal değerleri (deniz ve göl kıyıları, dağlar ve yaylaları, termal kaynakları) ile turistik açıdan önemli cazibelere sahiptir.

Kıyıları, doğal güzellikleri, Şifalı suları ve iklim özellikleri açısından, özellikle Karasu, Kocaali, Sapanca ve Akyazı ilçelerinin Sakarya ili turizminde önemli bir yeri bulunmaktadır.

Turizm sektöründeki gelişmenin yeterli düzeyde olmadığı ilde, turizm ve rekreasyon tesisleri de nitelik ve nicelik olarak istenilen düzeyde geliŐmemiŐtir. İl genelinde yer alan tarihi eserler, doğal güzellikler, zengin bitki örtüsü ve turistik olarak görmeye değer diğer yerler, yeterli altyapı bulunmaması ve turistik yatırımların yeterli olmaması nedeniyle gerektiği gibi değerlendirilememektedir.

Sakarya ilinin sosyo-ekonomik yapısının değerlendirilmesi sonucunda, ilde ileriye dönük gelişme perspektifleri içerisinde turizm sektörünün önemli bir potansiyele sahip olduğu ve bu potansiyelin iyi bir Şekilde değerlendirilmesi sonucunda il turizm gelirlerinin önemli boyutlara ulaŐabileceęi rahatlıkla söylenebilir.

5.1.7. Bankacılık Durumu

Sakarya ilinde bankacılık daha ziyade Merkez ilçe Adapazarı'nda gelişmiş olup, diğer ilçelerde genelde üç veya dört banka Şubesi ile hizmet verilmektedir. Merkez ilçenin dışındaki ilçelerde, halkın bankacılık hizmetlerinden yararlanma düzeyi oldukça düşük düzeydedir.

1996 yılı itibariyle, Sakarya ilinde kişi başına düşen banka mevduatı 494 \$ iken, kişi başına düşen banka kredisi 125 \$'dır. Kişi başına düşen banka mevduatı ve kredi miktarı Marmara bölgesi ve Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında, il rakamlarının çok düşük düzeylerde olduğu görülmektedir.

5.1.8. Teşvik Durumu

Bir ülkede yatırımların özendirilmesinde uygulanan teşviklerden en önemlisi yatırım teşvik tedbirleridir. Devlet bölgeler ve/veya iller arasındaki gelişmişlik farkını gidermek amacıyla illere farklı yatırım teşvikleri (başka bir ifadeyle Devlet Yardımları) sağlamaktadır. Yine, Devlet belirli sektörlerin ülke içinde gelişmesini sağlamak amacıyla, gelişmesini istediği sektörlerle (özel önem taşıyan sektörlerle) farklı teşvik tedbirlerini (destek unsurlarını) uygulamaktadır.

Yatırımların özendirilmesinde uygulanabilecek Devlet Yardımları açısından Sakarya ili Normal Yöre kapsamındadır. Ancak, 1997 yılı itibariyle Normal Yörelere yer alan tüm iller Sanayi Kuşağı olarak ilan edilmiştir. Böylelikle Normal Yörelere yer alan tüm yatırımların (Sakarya ili de dahil olmak üzere) devlet yardımlarından azami ölçüde yararlanması sağlanmıştır.

Sakarya ilinde yatırım teşvik ve izin belgesi almış yatırım projeleri, diğer iller ile karşılaştırıldığında, sayıca fazla olmakla beraber; Sakarya'nın sahip olduğu potansiyel göz önüne alındığında istenilen düzeyde olmadığı dikkati çekmektedir.. 1988-1997 döneminde Sakarya iline verilen yatırım teşvik belgelerinin sayısı, toplam yatırım tutarı ve istihdam durumu Türkiye ve Marmara Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 58'de verilmiştir.

TABLO 58 : SAKARYA İLİNE VERİLEN TEŞVİK BELGELERİNİN TÜRKİYE VE MARMARA BÖLGESİ İLE MUKAYESESİ (Milyar TL)

Yıllar	TÜRKİYE			MARMARA BÖLGESİ			SAKARYA		
	Belge Sayısı	Top.Yatırım Tutarı	İstihdam	Belge Sayısı	Top.Yatırım Tutarı	İstihdam	Belge Sayısı	Top.Yatırım Tutarı	İstihdam
1988	2.742	11.653	268.297	1.005	5.019	83.338	21	120	2.697
1989	3.256	19.376	205.338	928	7.982	68.665	24	135	3.808
1990	3.141	22.684	181.414	427	7.649	58.722	4	84	392
1991	1.775	38.131	172.186	541	11.913	55.201	12	1.087	2.698
1992	1.554	51.230	116.025	750	28.334	57.592	9	449	832
1993	3.052	228.812	197.877	1.400	100.481	91.474	16	3.293	919
1994	1.393	208.861	97.516	642	97.435	40.445	9	3.485	673
1995	4.594	2.187.011	376.113	2.155	885.876	153.961	41	33.386	3.285
1996	5.023	1.997.992	271.541	1.950	982.256	105.943	53	18.926	4.865
1997	5.144	3.302.618	335.480	1.824	1.452.780	111.511	68	54.171	5.816

KAYNAK: T.C. Hazine Müsteşarlığı

Tablodan da görüldüğü gibi, 1988 yılında Sakarya’da teşvik belgesi alınmış 21 yatırım projesi bulunurken, bu sayı 1995 yılında 41’e, 1996’da 53’e ve 1997 yılında da 68’e yükselmiştir. Sakarya ilinde, 1987 yılında alınan 68 adet yatırım teşvik belgesinin 3’ü tarım ve hayvancılık sektörüne, 55’i imalat sanayiine, 10’u da hizmetler sektörüne aittir. 1997 yılı itibariyle ilde alınan belge sayısı Marmara Bölgesi’nin %3.7’sini, Türkiye’nin ise %1.3’ünü oluştururken; toplam yatırım tutarı açısından Marmara Bölgesi’nin %3.7’sini, Türkiye’nin ise %1.6’sını oluşturmaktadır.

5.1.9. Sosyo-Ekonomik Durum

Sakarya, yaratmış olduğu GSYİH ile Türkiye ekonomisi içerisinde %1,1, Marmara Bölgesi hasılası içerisinde ise %3,1 ağırlığa sahip bir ildir. 1996 yılı itibariyle ilin GSYİH’sı (cari fiyatlarla) 178,2 Trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

Yıllar itibariyle Sakarya’nın milli gelirden aldığı paylar incelendiğinde, %1 olan oranın değişmediği görülmektedir. Bu durum ise, Sakarya’nın ekonomik olarak ülke gelişmesine paralel olarak geliştiği, ancak bu gelişmenin ilin sahip olduğu potansiyeller dikkate alındığında yeterli düzeyde bir gelişmeyi yansıtmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Sakarya ili GSYİH’sı içinde (cari fiyatlarla) en fazla payı %28,5 ile tarım sektörü alırken, %24,8 ile sanayi sektörü ikinci, %18,4 ile ticaret sektörü üçüncü ve %8,8 ile de ulaştırma ve haberleşme sektörü dördüncü sırada yer almaktadır.

GSYİH’nın il içinde dağılımına göz atıldığında, Merkez ilçe Adapazarı’nın, il GSYİH’sının %57’sini gerçekleştirdiği görülür. GSYİH içinde diğer ilçelerin payları oldukça düşük oranlarda bulunmaktadır.

Kişi başına düşen gelir düzeyi açısından bakıldığında, 1987 yılı itibariyle 1.318 \$ düzeyinde olan gelirin, devamlı artış göstererek 1996 yılında 2.865 \$ düzeyine yükseldiği dikkati çekmektedir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Sakarya ili 76 il içerisinde 27. sırada yer almaktadır. İlçeler itibariyle incelendiğinde ise; Merkez ilçenin 858 ilçe arasında 34. sırada, Hendek ilçesinin 231. sırada, Kocaali ilçesinin 528. sırada ve Karapürçek ilçesinin ise 639. sırada yer aldığı görülmektedir.

5.2. İlde Hayvansal Üretimi Geliştirmeye Etkili Faktörler ve Önlemler

Sakarya'da hayvancılık sektöründe üretimi geliştirmeye etkili olan faktörler beş ana başlık altında incelenmiştir. Bu faktörler ile kısa ve orta dönemde alınması gerekli önlemler ve çözüm önerileri de aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır.

a) İşletme Yapıları ve Alınması Gerekli Önlemler

Sakarya'da hayvan varlığını ıslah yoluyla geliştirmek, üstün verimli, saf damızlık materyal elde etmek ve hayvansal üretimi miktar ve kalite olarak yükseltmek için yurt dışında Holştayn, Montofon, Simental gibi damızlık gebe düveler ithal edilmekte, sözleşmeli çiftçi modeli kapsamında T.C. Ziraat Bankası tarafından kredilendirilmek suretiyle üreticilere dağıtılmaktadır.

Bugüne kadar Sakarya'da Bakanlık ve özel sektörde ithal edilip, dağıtılan düve sayısı toplam 3.131 baş olup, kurulan işletme sayısı ise 857'dir. Anlaşılacağı gibi işletme başına isabet eden ortalama düve sayısı 4 baştır. Küçük ölçekli ancak sınırlı sayıda entansif olan bu işletmeler dışında yapılan hayvansal üretim geleneksel ve küçük ölçekli işletmelerde yürütülmektedir.

Sakarya'da toprak alanının küçük ve parçalı oluşu da bunu olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin ilde tarımsal işletmelerin yarıya yakın bölümü 0-50 dekar arası büyüklüğe sahiptir.

Ekonomik bilinç ve bilimselliğin girmediği bu ünitelerde, pazarın talep ürün, fiyat ve kalite eğilimleri hakkında yeterli bir bilgi de bulanmamaktadır. Bu işletmelerde maliyet-fiyat ilişkisini kurmak hemen hemen mümkün olmadığı gibi, gerçek anlamda maliyetleri aşağıya çekmek de pek mümkün değildir.

İşletme ölçeğinin küçük olmasından kaynaklanan bu sorun aynı zamanda hayvansal ürünlerde pazarlama produktivitesinin de düşüklüğüne neden olmaktadır. Pazarlama produktivitesinin düşüklüğü pazarlama maliyetlerinin yüksekliği şeklinde ortaya çıkmakta, dolayısıyla pazarlama marjını üretici aleyhine büyütmektedir.

Hem bitkisel ve hem de hayvancılık işletmelerinde işletme ölçeklerinin küçüklüğü ilde polikültür bir üretim yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çağdaş gelişmenin gereği, ihtisaslaşma ve yığın halinde üretim yapmaya imkan vermeyen bu geleneksel yapı, sektörlerarası etkileşimi ve rasyonelleşmeyi engelleyen ciddi bir sorundur.

O nedenle işletme yapılarında alınması gereken ilk çözüm; ilde ve bölgede bitkisel ve hayvansal üretimde ihtisaslaşmayı ve yığın halinde üretimi ön plana alan yeni politikalar uygulamaya koymak olmalıdır.

Böyle bir yeniden yapılanma sektörlerarası etkileşimi de sağlayacak, kırsal alanda ekonomik kalkınmayı hızlandıracaktır.

b) Yem, Kredi ve Finansman Temini İle Alınması Gerekli Önlemler

Türkiye'de olduğu gibi Sakarya'da da sektörün en önemli sorunu yeterli ve kaliteli yem teminidir.

Beş yıllık kalkınma planlarında hayvansal üretimde plan hedeflerinin gerisinde kalmanın en önemli nedeni de yem yetersizliğidir. Bu sorun Sakarya ili ve içinde bulunduğu bölge için de geçerlidir.

Köy orta malı meralarda bilinçsizce, aşırı ve fırsatçı bir yaklaşımla otlatma, meralar da verimin ve ot kalitesinin düşmesine neden olmuştur. İlde kaba ve kesif yem, kalite ve miktar olarak, çoğu ile göre iyi düzeyde olmakla beraber yetersiz durumdadır.

Yıllardır bilinçsizce mera tahribi ve yeni tarla alanlarının tarıma açılması, bugün hayvansal ürün-yem fiyat ilişkisinin hayvancılığın aleyhine bozulması sonucunu doğurmuştur.

Sakarya'da hayvansal üretimde istikrarlı bir gelişmenin sağlanabilmesi ancak, bozulan bu sektörel ve ekolojik dengelerin yeniden kurulmasına ve sektörün ihtiyacına uygun miktar ve kalitede yem üretiminin teşvik edilmesine bağlıdır.

İlde yem bitkileri üretimine tahsis edilen alan oran itibariyle düşük olup, yem bitkileri üretimi son derece yetersiz bulunmaktadır.

Sakarya'da hayvancılığın geliştirilebilmesi ve plan hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için ilk etapta yem bitkileri üretimine ayrılan alanın yükseltilmesi gerekmektedir.

İşletmelerde üretim maliyetleri içinde yüzde 70 dolayında önemli bir paya sahip olan yemin ucuz, bol ve kaliteli olarak temini gereklidir. Çünkü işletme maliyetlerinin aşağıya çekilmemesi, işletmelerin karlı ve verimli çalışmalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Sakarya'da sektörün rasyonelleşmesinde önemli ve çözülmesi gereken ikinci bir sorun da kredi ve finansmandır. İşletmelerde otofinansman imkanlarının yetersizliği, sektörde kredi ve finansman ihtiyacını ve önemini daha da artırmaktadır.

İşletmelerin önümüzdeki dönemde gerek yatırım gerekse işletme sermayesi yetersizliklerini gidermek, yeni yatırımları teşvik etmek ve kredi maliyetlerinde iyileştirme yapmak gerekmektedir. Aksi takdirde ilde sektörlerarası dengeli bir kalkınmayı ve gelişmeyi sağlamak zor görülmektedir.

c) Hayvansal Üretim ve Verimliliği Artırmada Islah Tedbirleri

Sakarya'da hayvansal üretimde atılımı sağlamanın diğer bir önemli koşulu da verimliliği artırmaya yönelik ıslah çalışmalarıdır. Islah çalışmalarında başarıyı sınırlayan nedenleri; ekonomik politika yanında teknik ve eleman yetersizlikleri olarak sıralamak mümkündür.

Sakarya'da İl Tarım Müdürlüğü'nün 1992-1995 arası dönemi kapsayan suni tohumlama verilerine göre; 1992 yılında suni tohumlama yöntemi ile tohumlanan inek sayısı 18.983 baştır. Tohumlanan inek sayısı 1995'de % 17'lik bir artışla 22.269 başa ulaşmıştır. 1995 yılında suni ve tabii olarak tohumlanan inek sayısı ise 23.413 baş dolayındadır.

İlde sağılan ve boğa altı 150.000 baş dolayında inek olduğu varsayımına göre yapılan suni ve tabi tohumlama faaliyetlerinin daha da yoğunlaştırılması gerekmektedir.

Sakarya'da suni tohumlama çalışmaları yanında ırk ıslahını gerçekleştirmek amacıyla kültür ırkı sığırların ithalatına da gidilmiş ve bugüne kadar Bakanlık ve özel sektörce toplam 3.131 baş gebe dve ithal edilmiştir.

Hemen belirtmek gerekir ki; ıslah politikalarının başarıya ulaştırılmasında, tohumlama ve inek ithalatı tek başına çözüm değildir. Başarının kalıcı olmasını sağlayacak alt yapı, beslenme, sağlık hizmetleri yanında işletmelerde karlı ve verimli çalışmaya imkan verecek fiyat ve destekleme politikalarının uygulamaya konulması gerekir.

İlde erken kuzu ve genç dana kesimlerini önleyecek ekonomik içerikli proje ve teşviklere yönelmek hayvansal üretimi artırmaya önemli katkılar sağlayabilecektir.

Diğer taraftan Sakarya'da koyun ve keide et ve yn kalitesini artıracak ıslah çalışmalarına süratle başlanmalıdır. Koyun ve keçi yetiştiriciliğinde büyük ölçüde ekonomik nedenlere bağlı gerilemeleri gidermek için devletçe özel teşvik ve destekleme politikalarının uygulanmasında sayısız yarar görülmektedir.

d) Hayvansal retim-Sanayi İlişkileri ve Alınması Gerekli nlemler

Hayvansal retimde ekonomik büyüme ve gelişmede dikkate alınması gereken bir faktör de üretim-sanayi ilişkileridir.

Sakarya'da hayvansal üretim-sanayi arasında yapılacak akılcı bir entegrasyon sektörlerarası etkileşimi artıracak, işletmelerarası içsel ve dışsal ekonomik fayda sağlayacaktır.

Çünkü üretime dayalı sanayi, hayvansal ürünler için devamlı ve güvenli bir pazar oluşturmakta, üretim sektörünün bir tür lokomotif görevini üstlenmektedir. Hayvancılığa dayalı sanayi işletmelerinin uygulayacağı istikrarlı fiyat politikaları üretimi rasyonelleştirirken aynı zamanda ilde et ve süt sanayinin de gelişmesine önemli katkılar sağlayabilecektir.

Sakarya'da hayvansal üretime dayalı sanayinin başında Et ve Süt sanayi işletmeleri gelmektedir.

Önümüzdeki dönemde öncelikle mevcutları devamlı ve tam kapasitede çalıştırmak koşulu ile ilde ve bölgede kırsal ekonomik kalkınmada etkin rol oynayacak, aynı zamanda il sanayileşme ve gelişmesine önemli katkıda bulunacak yeni bir süt sanayi işletmesinin planlama ve yatırım çalışmalarına başlanılmalıdır.

İlde özel ve kamu kesimine ait hayvancılığa dayalı sanayi işletmelerinin sektörel etkileşimi sağlayabilmeleri, ancak devamlı ve tam kapasite ile çalışmaları ve üreticinin alın teri ve emeğini karşılayacak uygun alım fiyat politikaları uygulaması ile mümkün görülmektedir.

e) Ekonomik Örgütlenme ve Alınması Gerekli Önlemler

Örgütlenme konusu, her dönemde sosyal ve kültürel yapıyı geliştirmenin ekonomik kalkınma ve gelişmeyi sağlamanın bir aracı olarak daima önem kazanmıştır.

Kırsal alanda kurulacak başarılı örgüt modelleri ile ekonomik kalkınmayı tabana yaymak ve yaşanan kalkınma sorunlarını çözmek mümkündür. Bugün, Sakarya'da kırsal alanda kurulması önerilen örgüt modeli; pazar ekonomisi koşullarında rekabet ederek mensuplarının hak ve menfaatlerini koruyan, iyi işleyen, kaynak yaratan bir model olmalıdır.

Ekonomik örgütlenmenin geniş bir konu olması nedeniyle, burada kırsal kalkınmada daha çok başvurulan kooperatif modeli üzerinde durulacaktır.

İlde kooperatiflerle ilgili sayısal değerlendirmeler yerine, bölgede tespit edilen genel sorunlar çerçevesinde, kooperatifleşme sorunları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sakarya ili ve içinde bulunduğu bölgenin kooperatifleşme sorunlarını aşağıdaki başlıklar altında sıralamak mümkündür. Bunlar, **eğitim, yönetim, finansman ve kooperatif modeli** sorunlarıdır.

İlde kooperatifleşmenin yeterli bir ekonomik güç oluşturamamasının temelinde eğitim sorunu yatmaktadır. Kırsal kesimde hayvan üretici ve yetiştiricilerinin eğitim düzeyi diğer kesim üreticilerine göre yetersizdir. O nedenle kırsal kesimde üreticinin teknik konularda olduğu gibi ekonomik örgütlenme ve kooperatifleşme konusunda da eğitimine gereken önem verilmelidir.

İlde ve bölgede kooperatifleşmeyi yetersiz ve başarısız kılan nedenlerden ikincisi üreticilerin bizzat kooperatif yöneticisi olmalarıdır. Bugün başlı başına uzmanlık isteyen ve ekonomik bir işletme olan hayvancılık kooperatiflerinin teknik, ekonomik, mali ve idari yönetiminin ortaklar dışında konunun profesyonellerine verilmesi başarı şansını yükseltebilecektir.

İlde ve bölgede kooperatiflerin başarısını sınırlayan bir diğer faktör de finansman yetersizliğidir. Örneğin T.C. Ziraat Bankası'nın kooperatif kesimine sağladığı finansman özellikle hayvancılık kooperatiflerinde toplam kredi tutarının yüzde 5'ini geçmemektedir. Finansman ihtiyacının yeterli ve zamanında karşılanması kooperatifleşmeden beklenen sosyal ve ekonomik faydayı artıracaktır.

Sakarya'da kooperatiflerden beklenen yararın azamileştirilmesinde kooperatif modelinin de önemi ortaya çıkmıştır. Zira bugüne kadar kırsal alanda kurulmuş çok amaçlı kırsal kalkınma kooperatif modeli sektörel etkileşimi sağlayamamış kooperatifçiliğe bağlanan umudu ve güveni de azaltmıştır. O nedenle çok amaçlı kırsal kalkınma kooperatif modeli yerine, üretim alt sektörlerine göre kurulmuş (besi, süt, tavukçuluk, arıcılık vb.) üretimi sanayi ve pazarlama ile entegre eden ihtisas kooperatiflerine yönelmek gerekmektedir.

Sonuç itibariyle;

Sakarya'da doğal coğrafi koşullar her türlü hayvansal üretime uygun bulunmaktadır. Sektörün il ekonomisinde kırsal ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için büyük bir potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sektörü oluşturan işletmelerdeki yapısal bozukluk üretimin kısa dönemde artırılmasını engellemektedir.

Ekstansif yapıda ve genellikle küçük ölçekli bu işletmelerin il ve bölge düzeyinde büyütülmesini hedef alan ekonomik politikalar uygulanmalıdır.

Sektörde verimi ve üretimi artırmaya yönelik ıslah çalışmalarının, üretimi iktisadi kılan fiyat politikaları ile desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde sektörde yıllardır yaşanan ekonomik kısır döngüyü kırmak mümkün görülmemektedir.

Sektörün ve onu meydana getiren hayvancılık işletmelerinin Sakarya'nın da içinde bulunduğu bölgede rasyonel bir yapıya kavuşması için yeterli miktar ve kalitede yem üretimi teşvik edilmelidir.

Yapılan belirlemelere göre ilde et sanayi alanında yeterli kapasitede ve sayıda hayvansal üretime dayalı sanayi işletmeleri bulunmaktadır. Ancak hayvansal üretimin sanayi ve entegrasyonunu temin etmek ve bunu hızlandırmak gerekmektedir. Diğer taraftan ilde yeni süt sanayi işletmelerine gereksinim vardır.

Araştırma konusunun oldukça kapsamlı olması nedeniyle; sektörün önemli bir alt sektörü olan deri sanayiine, başlı başına endüstriyel bir yapı kazanmış, tavukçuluk sektörü ile ilgili konulara etraflı olarak değinmek mümkün olmamıştır.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki; et sanayinin bir yan ürünü olan derinin, ilde işlenmesi, bölgede sektörün rasyonelleşmesini, aynı zamanda istihdam yaratması ve katma değerinin Sakarya'da kalması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Önemli su kaynaklarına sahip Sakarya'nın iç sular balıkçılığında önümüzdeki dönemde önemli ekonomik gelişmeler kaydedeceği anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede ilde kırsal ve kentsel, dengeli bir gelişmenin sağlanması aynı zamanda sektörlerarası dengeli bir kalkınmanın başarılmasıyla mümkün görülmektedir.

Sakarya bunu başardığı ölçüde Marmara Bölgesinde ekonomik gelişmenin kutuplarından biri olacaktır.

5.3. İLde Sanayi Üretimini Geliştirmeye Etkili Faktörler ve Öneriler

Sakarya'nın önemli ulaşım aksları üzerinde yer alması ve bölgesel gelişme dinamiklerinin çevre illerden Sakarya doğrultusunda yayılma etkisi, bu ilimizde son dönemlerde gerçekleşen iktisadi canlılığın başlıca nedenlerindedir.

Bunların yanında; çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan sosyal ve fiziki altyapı yatırımlarının yıllar itibariyle artan oranlarda hizmete girmesi, tarımda mekanizasyona gidilmesi, kredi kooperatifleri ve bankaların açılması, üniversite yatırımları ve benzer alanlarda yaşanan gelişmeler ekonomik ve sosyal yönden kalkınmayı hızlandırmıştır.

Öngörülen gelişmenin hızı, yönü ve sürekliliğinin tayininde, kamu (merkezi-yerel) ve özel sektörün; ayrı ayrı, ya da, birlikte gerçekleştirecekleri çalışmaların önemi büyüktür.

Gelişme sürecinde kamu sektörü; eğitim, sağlık, ulaşım, tarımsal sulama, Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri gibi sosyal ve fiziki altyapı projelerinin gerçekleştirilmesinde önemli işlevler üstlenecektir. Özel sektörün ise; kamu sektörünce gerçekleştirilecek yatırımlara, uyumlu bir işbirliği çerçevesinde azami düzeyde ekonomik ve sosyal katılımı sağlaması bu kapsamda önem arz etmektedir.

Ayrıca yerel ekonomik ve sosyal faaliyetleri geliştirme doğrultusunda; özel sektörce yapılacak ortaklaşa girişimler, dayanışma tarzları ve üniversite-sanayi işbirliği gibi faaliyetler Sakarya'nın ekonomik ve sosyal gelişmesinde önemli adımlar olacaktır.

Kamu ve özel sektör olarak; Sakarya'nın ekonomik ve sosyal yapısının geliştirilmesi konusunda yapılacak projeksiyonlarda, şu hususlar dikkate alınması gereken temel kabuller olarak belirlenmektedir.

- a) Çevre illerden sanayinin Sakarya doğrultusunda yayılma dinamiği hızlanacaktır. Bunda belirleyici etmenler; sanayinin gelişmesinde maliyetleri azaltan üstünlüklerin marjinal sınırlara dayanması (kalifiye işgücü ve sanayi arsası bulma güçlüğü, çevresel maliyetler) gibi negatif dışsallıklardır.
- b) Sakarya elverişli ulaşım altyapısı ile sanayi işletmeleri için uygun kuruluş yeri olma özelliğini sürdürecektir.
- c) Sakarya'nın nüfus, tarım, turizm potansiyeli ve maden rezervleri gibi, toplam büyüklükler olarak, önemli bir potansiyele sahip olması ve yerel kaynakların daha etkin bir şekilde ekonomiye kazandırılması ile gelişme süreci hızlanacaktır.
- d) Türkiye'de ve dolayısıyla Sakarya'da 1970'lerin ikinci yarısından sonra büyük bir dinamizm kazanan KOBİ'lerin gelişimi hızla devam edecektir.

1996 yılı KOBİ'lerin tanıtımı ve teşviki amacıyla KOBİ yılı olarak ilan edilmiş olup, bu alandaki çalışmalar yaygınlaştırılmıştır. 1997 yılında Devlet Destekleri ağırlıkla KOBİ'lere yönelmiştir.

AT ile gümrük birliği sonrasında rekabet güçlüğü çekebilecek KOBİ'lerin desteklenmesi, ürün kalitesinin artırılması ve yeni ürün geliştirilmesi amacıyla, 96/8615 sayılı Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar yürürlüğe girmiştir (Bu konuda ayrıntılı bilgi devlet yardımları bölümünde verilmiştir).

Sonuç ve öneriler olarak;

İl dışından gelecek büyük sermaye en kısa sürede en çok kar etmeyi hedeflemekte ve istemektedir. Oysa yerel sermaye için hedef hemen kara geçmek

olmamaktadır. Bu bakımdan Sakarya'da yerel sermayenin sanayi yatırımlarına girişmesi özendirilmeli kuruluşlar birbirlerine destek olmalıdır.

İlin ve yörenin karşılaştırmalı üstünlükleri yatırım kararlarında dikkatlice değerlendirilmelidir. Tarımsal sanayi ürünlerinin dışında diğer sektörlerde de yatırımlar artırılmalıdır.

Sakarya yöresinde hizmet sektörü gittikçe gelişmektedir. Bu sektördeki gelişme, turizm gelişmesiyle yeni istihdam alanları yaratacaktır.

Aynı alana yapılan ve yeterli piyasa araştırmasına dayanmayan yatırımlar, toplam arzı toplam talebin üzerine çıkarırlar. Bu tür işletmeler yöredeki diğer işletmeleri de olumsuz yönde etkileyebilir. Böylece atıl duruma düşen tesisler ekonomiye yük olur. Bu husus yatırım kararlarında önemle göz önünde bulundurulmalıdır.

Gelişmekte olan yörelerde şirketleşmelerin artmasına ihtiyaç vardır. Bu şirketleşmeler aile, arkadaşlık veya hemşehrlik ilişkilerinden çok, ekonomik fayda unsuruna öncelik verilerek oluşturulmalıdır.

Sanayileşme ürün pazarlarına sahip olmayı gerektirir. Yapılabilirlik incelemelerinde pazar araştırmaları gerçekçi verilere dayandırılmalıdır.

Müteşebbisler öncelikle ve özellikle yöre halkından çıkmalı, bu girişimler kamu desteklerinden zamanında ve yeterince yararlanmalıdır.

Sakarya'nın kalkınması sadece imalat sanayiinde tesisler kurulması değildir. Bir plan dahilinde tüm sektörlerde gelişme kısa, orta ve uzun dönemli olarak planlanmalıdır.

İnsan gücüne yatırımın önemi bilinmeli, gelecek kuşakların bilgi birikimini işletmelere yeni ufuklar açacağı unutulmamalıdır. Bilgi ve eğitime, araştırma geliştirme faaliyetlerine önem verilmelidir.

Sakarya'da kazanılan gelirlerin Sakarya'da yeni yatırımlara kaynak olması teşvik edilmeli ve sağlanmalıdır.

İhracatın önemi dikkate alınarak dış pazarlara açılmada olabildiğince çaba harcanmalıdır.

Sakarya'da yerel kaynaklara dayalı işletmelerin en çok katma değer yaratacak şekilde gelişmeleri sağlanmalı, ayrıca ürün çeşitliliğine yönelinmelidir.

Genel anlamda ülkelerin, dar anlamda bölgelerin ekonomik gelişmelerini belirleyen temel öge, sahip olunan ekonomik kaynaklardır. Sakarya ekonomik kaynaklara yeterince sahiptir.

Yatırımcılar kendilerini piyasa güçlerinin serbest işleyişine alıştırmalıdır. Özellikle gümrük birliği sürecinde, kamu desteklerinin sınırlı kalacağını göz önünde bulundurmak, Devletin rolünün fiziki ve sosyal altyapının tamamlanması olacağını bilmek gerekmektedir.

Sakarya'da teşebbüs gücü ile bilgi ve sermayenin bir araya geldiğini gösteren oluşumlar başlamıştır.

Sakarya ve çevre illerde ortaya çıkan önemli miktardaki taşıma potansiyelinden, demiryollarının daha etkin bir şekilde yararlanabilmesi ve ulaşımda kara ve demiryolları arasında dengenin sağlanabilmesi gerekmektedir.

5.4. Yatırım Ortamını İyileştirmek İçin Alınması Gereken Diğer Önlemler

Bir ülkede yatırımların özendirilmesinde uygulanan teşviklerden en önemlisi yatırım teşvik tedbirleridir. Devlet bölgeler ve/veya iller arasındaki kalkınmışlık farkını gidermek amacıyla farklı illere farklı yatırım teşvikleri sağladığı gibi, aynı zamanda belirli sektörlerin gelişmesini teşvik etmek amacıyla da o sektörlerle yönelik olarak farklı destek unsurlarını uygulamaktadır. Yatırım projelerinde uygulanabilecek teşvik tedbirleri daha sonraki bölümde **“Yatırımlarda Devlet Yardımları”** başlığı altında incelenmiştir.

Yatırımların özendirilmesinde yatırım teşvik tedbirlerinin yanısıra önemli sayılabilecek diğer teşvik unsurları arasında Organize Sanayi Bölgesinin kurulması; Serbest Bölgenin oluşturulması; kara, hava ve deniz yolu ulaşımının sağlanması; altyapı yatırımlarının yeterli düzeye getirilmesi gibi uygulamalarda yer almaktadır.

Organize Sanayi Bölgesi (OSB), birbiriyle işbirliği halinde üretim yapan orta ve küçük ölçekli işletmelere planlı bir alanda ve ortak altyapı hizmetlerinden yararlanarak daha kolay ve ucuz üretim yapma olanağı veren bir sistemdir. Bu nedenle, bu bölgeler sınai yatırımların teşvik edilmesinde, planlı sanayi yerleşiminin sağlanmasında, düzenli şehirleşme ve istihdamın geliştirilmesinde etkili bir kalkınma aracı olarak kullanılmaktadır. Başlı başına bir teşvik unsuru olan Organize Sanayi Bölgelerinde yapılan (ve/veya yapılacak) yatırımlara bazı ek teşvikler de sağlanmaktadır.

Altyapı tesislerinin genellikle yüksek yatırım harcamaları gerektirmesi nedeniyle, bu yatırımların bizzat teşebbüs tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla belirli bir bölgede (örneğin Organize Sanayi Bölgesinde) altyapı tesislerinin yeterli derecede mevcut olması önemli bir kuruluş

yeri avantajıdır. Ayrıca belirli bir konuda altyapı tesislerinden faydalanabilme düzeyi buraya yerleştirilecek ölçek büyüklüğünün -özellikle üst kapasite sınırı olarak- belirlenmesinde önemli bir faktör olarak değerlendirmeye dahil edilmelidir.

Organize Sanayi Bölgelerinde aynı veya farklı sektörlerdeki birçok işletmelerin toplanması sonucunda yatay ve dikey uzmanlaşmaya gitmek ve işletmelerarası işbölümü derecesini artırmak için uygun şartlar ortaya çıkmaktadır. Aynı bölgede toplanmış aynı sektöre dahil işletmeler arasında işbirliğine giderek tek tek işletmelerin ürün programlarını daraltmaları yanında (yatay uzmanlaşma), artan girdi ve hizmet talebini karşılamak üzere uygun ölçekli birçok yan sanayi ve hizmet işletmelerinin bu bölgede faaliyet göstermeleri mümkün olur. Ayrıca aynı veya farklı sektörlerdeki işletmelerarası işbölümü derecesini artırarak işletmelerin üretim derinliklerinin azaltılması yoluna gidilebilir (dikey uzmanlaşma).

Sakarya ilinde organize sanayi bölgesinin kurulmasına yönelik girişimler 1970'li yılların sonlarında başlamakla birlikte, organize sanayi bölgesinin yeri 1993 yılı başında belirlenmiştir. 150 hektarlık alan üzerinde kurulan bölgede 60 sanayi parseli mevcut olup tamamı tahsis edilmiştir. 1997 yılı sonu itibarıyla organize sanayi bölgesinde üretime geçen işletme sayısı 6 olup, 22 firma da inşaat safhasında bulunmaktadır. Organize sanayi bölgesinde yer tahsisi yapılan 32 firma ise halihazırda proje safhasındadır.

İlde organize sanayi bölgesinin alan itibarıyla yatırımcıların ihtiyaçlarına cevap verememesi nedeniyle yeni bir organize sanayi bölgesinin kurulmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu amaçla yapılan çalışmalar neticesinde Kasım 1996 tarihinde Hendek İlçesi Uzuncaorman Köyü Mağara Mevkiinde 320 hektarlık bir alan seçilmiş ve 2. Organize Sanayi Bölgesi 1997 yılı yatırım programına alınmıştır. 1997 yılı sonuna kadar 2.OSB'den 195 firma yer talebinde bulunmuş olup, 87 firmaya yer tahsisi yapılmıştır.

Sakarya ilinde gerek 1. Organize Sanayi Bölgesinin gerekse 2. Organize Sanayi Bölgesinin tam olarak devreye girmesiyle birlikte il sanayisinin mevcut durumunun çok daha üst düzeylere yükselebileceği ve il GSYİH'sı içinde %24.8 olan payının %30 ve üzerine çıkabileceği rahatlıkla söylenebilir.

Bir ülkede yatırımların artması ve özellikle ihracatın artırılması amacına yönelik üzerinde durulması gereken konulardan birisi de serbest bölgelerdir. Serbest Bölgeler, bir ülkenin toprakları veya siyasal sınırları içinde kurulan, fakat gümrük sınırları dışında tutulan, yani o ülkenin dış ticaret ve kambiyo düzenlemelerinin tamamen veya kısmen uygulanmadığı ve seçilmiş sınai ve ticari faaliyetlerin ülkenin diğer kesimlerine göre daha çok teşvik edildiği, bürokrasinin en aza indirilmeye çalışıldığı bölgeler olarak tanımlanmaktadır. Gerçekleştirilen faaliyetlerin tür ve niteliklerine göre serbest bölgeler birkaç gruba ayrılmaktadır. Bunları aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkündür.

i) Serbest Ticaret Bölgesi

ii) Serbest Üretim Bölgesi

iii) Serbest Limanlar

iv) Kıyı Bankacılığı

Bir ülkede serbest bölge kurulmasındaki temel iktisadi mantık; özellikle sanayi malları üretim ve ihracatının artırılmasına yönelik olarak, söz konusu ülkenin ihtiyaç duyduğu **yabancı sermaye girişini teşvik etmektir**. Bunun yanı sıra, ekonominin yapısına ve özelliklerine bağlı olarak, **istihdam imkanları, ödemeler bilançosuna katkı ve teknoloji transferi, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını giderme** konusundaki etkiler de serbest bölgelerin kuruluş nedenleri arasında gösterilmektedir.

Kurulacak bir serbest bölgeden etkin olarak yararlanılabilmesi için, o serbest bölgenin kurulacağı yerin rasyonel bir biçimde tespit edilmesi kritik önem taşımaktadır.

Serbest bölgeler uluslararası ticari ilişkilere konu olduğundan; kuruluş yeri, ulaşım ve haberleşme hizmetleri ile direkt bağlantılı olmak durumundadır. Dış pazarlarla hızlı ve düzenli olarak temasta bulunabilmek için, uluslararası ulaştırma kolaylıklarının yanı sıra telefon, faks ve posta hizmetleri alt yapısının gelişmiş ve aksamadan sürdürülebiliyor olması zorunludur.

Öte yandan, hangi tür ulaştırma kolaylıklarının gerekli olduğu, işçi sayısı ve niteliğinin belirlenmesi, fiziki ve ekonomik çevrenin özellikleri, serbest bölgenin kuruluş yeri seçimini ve hangi malların faaliyet konusu olabileceğini etkilemektedir. Yabancı sermaye kuruluşlarında, gerek idari gerekse teknik açıdan istihdam edilen kalifiye insan gücüne serbest bölgelerde ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü, böylece yerli idari ve teknik personelin eğitime katkıda bulunmuş olacaktır. Ancak, yabancı kalifiye elemanın serbest bölgede çalışabilmesi için uygun eğitim, sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetler tesislerinin kullanıma sunulması beklenmektedir.

Serbest bölgelerin kuruluş yeri seçiminde benimsenen kriterler; yer seçimi, liman ya da havaalanına giriş koşulları, serbest bölge sınırları, alt yapı özellikleri, bölgenin tanıtım kolaylıkları, sınırlamalar ve firma yönetimlerinin bağımsız hareket edebilme özgürlükleri olarak sıralanabilir.

Serbest bölgeyi besleyen hinterlandın da göz önünde bulundurulması ile, ihracatın artırılması yönünde gelişme sağlanabilmektedir. Bu karşılaştırma, üretilen mallar, sağlanan hammadde ve diğer girdiler ve istihdam özellikleri yönünden yapılmalıdır.

Serbest bölgede altyapının hazırlanmış olması, her zaman tercih edilen önemli bir husustur. Örneğin destek hizmetleri, ulaştırma, lojman ve benzeri kolaylıklar, su, elektrik, sabit tesisler, bankalar, konutlar, mağazalar, okullar ile günlük ve sosyal yaşam için gerekli diğer hususların da hizmete hazır olması gerekmektedir.

Türk serbest bölgelerinde faaliyette bulunan ve bulunacak olan firmalara sağlanan **avantajlar** ve **teşvikler** şöyle sıralanabilir.

- 1- Bölgede yapılan faaliyetler sonucunda elde edilen gelirler; gelir vergisi, kurumlar vergisi ve katma değer vergisi dahil olmak üzere, her türlü vergiden muaftır.*
- 2- Faaliyet Ruhsatı'nın geçerlilik süresi, kiracılar için maksimum 10 yıl; ofislerini serbest bölgede kurmak isteyen kullanıcılar için ise 20 yıldır. Talep edilen faaliyet ruhsat süresi 20 yılı aşıyor ise, bu süre 99 yıla kadar uzatılabilir.*
- 3- Bölgede elde kazanç ve iratlar, Türkiye de dahil olmak üzere, arzu edilen ülkeye herhangi bir vergi, gümrük veya ücrete tabi olmaksızın serbestçe transfer edilebilmektedir.*
- 4- Serbest bölgelerdeki yatırımların yabancı sermaye ortaklığına dair herhangi bir oran sınırlaması yoktur. Bölgede faaliyet gösterecek firmalar, yüzde yüz yerli firmalar olabilecekleri gibi, aynı oranda yabancı ve joint venture firma olabilirler.*
- 5- Dünyadaki pek çok serbest bölgenin aksine, Türk serbest bölgelerinde yurtiçi piyasaya mal satışı ve takas yapma izni verilmiştir.*
- 6- Bölgede kullanılan paralar, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nca kabul edilen konvertibl yabancı paralar olup, her türlü ödeme döviz ile yapıldığından, kur farkı söz konusu olmamaktadır.*
- 7- Türk serbest bölgelerindeki alt ve üstyapı, uluslararası standartlarla rekabet edebilir niteliktedir.*

- 8- *Uygulama ve işlemler esnasında; kırtasiyecilik ve bürokrasi, bu işlemlerle ilgili tek bir yetkili ajans görevlendirildiğinden, minimum seviyeye indirilmiştir.*
- 9- *Türk serbest bölgeleri Akdeniz, Ege Denizi ve Karadeniz’de yer alan büyük Türk limanlarına yakın mesafelerdedir. Buna ilaveten, bu bölgeler, uluslararası havaalanlarına ve otoyol ağlarına kolay erişilebilecek mesafelere kurulmuşlardır.*
- 10-*Türkiye’nin coğrafi konumu, Türk serbest bölgelerine önemli avantajlar sağlamaktadır.*
- 11-*Serbest bölgelerde fiyat, standartlar ya da mal kalitesine yönelik prosedürel sınırlamalar yoktur.*
- 12-*Bölgenin açılışından itibaren, on yıl süreyle grev ve lokavt uygulamaları yasaklanmıştır.*
- 13-*Serbest bölgede üretilen bir malda kullanılan üçüncü ülke menşeli girdi için telafi edici vergi ödenerek, yeni ürün Avrupa Birliği ülkelerine gidebilmektedir.*
- 14-*Serbest bölgede 6224 no’lu Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu uygulanmamaktadır.*
- 15-*Serbest bölgedeki mal partiler halinde çekilebildiğinden, vergiler bir defada ödenmemektedir.*
- 16-*Serbest bölge ile Türkiye arasında Dış Ticaret Rejimi uygulanmaktadır. Serbest bölgeler arası ve diğer ülkelerle ticaret serbesttir.*
- 17-*İşletici ve kullanıcılar, yatırım ve üretim safhalarında Bakanlar Kurulu’na verilen teşviklerden yararlanmaktadırlar. Türk ve yabancı kullanıcılar eşit statüyü haizdir.*

Sakarya ilinin ticari yönden gelişmiş bir yapıya sahip olması ve ilde tarım ve sanayi sektörünün mevcut durumunun ve gelişme potansiyelinin yüksek olduğu gözönüne alındığında; ilde Serbest Bölge kurulması konusunda ekonomik olarak bir engelin bulunmadığı söylenebilir. Sakarya’da Serbest Bölgenin kurulmasıyla

birlikte, il sanayi sektörünün bugünkü duruma göre, çok daha hızlı bir şekilde gelişeceği ve il ve bölge ekonomisiyle birlikte Türkiye ekonomisinin de olumlu yönden etkileneceği tahmin edilmektedir.

Yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik olarak, özellikle Pazar ortamının geliştirilmesi yönünde uygulanacak tedbirler de ildeki sanayi yatırımlarının artırılması açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla, ilde imalat sanayiinde faaliyet gösteren firmalar için, ihracat imkanını azami derecede kullanmalarına olanak sağlayacak ve pazarlama maliyetlerini düşürecek olan **“Sektörel Dış Ticaret Şirketleri”** modelinin altyapısının araştırılmasında büyük yarar vardır. Konunun öneminden dolayı Sektörel Dış Ticaret Şirketlerine (SDŞ) ilişkin uygulama aşağıda özetlenmiştir;

Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ihracat sektörü içinde bir organizasyon altında toplanarak dünya pazarlarına yönlendirilmesi amacıyla; ihracat ve ilgili konularda (finansman tedarik, nakliye sigorta, gümrükleme vb.) hizmet sağlayarak, dış ticarete uzmanlaşmalarını ve bu suretle daha etkin faaliyet göstermelerini teminen SDŞ modeli geliştirilmiş olup, hukuksal çerçevesi ile bunlara yönelik teşvik ve yardımlar ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve 26.12.1996 tarih ve 22859 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

Normal yörelerde, yalnızca aynı sektörde faaliyet gösteren firmalardan oluşan Sektörel Dış Ticaret Şirketlerinin ;

- 1-200 arasında işçi istihdam eden,
- aynı üretim dalında faaliyette bulunan,
- asgari 10 küçük ve orta büyüklükteki şirketin bir araya gelmesiyle,
- en az 10 (on) milyar TL. ödenmiş sermayeli anonim şirketler olarak kurulması gerekmektedir.

Sektörel Dış Ticaret Şirketlerinin hiçbir ortağının sermaye payı, toplam şirket sermayesinin, Normal Yörelerde %10'undan fazla olamaz.

Hisse senetlerinin tamamının nama yazılı olması ve nakit karşılığı çıkartılması gerekmektedir.

Sektörel Dış Ticaret Şirketleri;

- Normal Yörelerde ve yurtdışında, sadece hizmet sektöründe faaliyette bulunmak üzere kurulan şirketlere,
- Kalkınmada Öncelikli Yörelerde ise, üretim ve hizmet sektöründe faaliyette bulunmak üzere kurulan şirketlere iştirak edebilirler.

Sektörel Dış Ticaret Şirketleri, ortakların faaliyet gösterdiği üretim dalına ait hammadde tedarikinde imalatçı olarak değerlendirilirler.

Sektörel Dış Ticaret Şirketleri; aynı sektörde faaliyette bulunmak kaydıyla, SDŞ ortağının ait olduğu grubun diğer şirketleri ile bunların kurduğu ortaklıkların ihracatına aracılık edebilirler. Ayrıca, bu şirketler gerek SDŞ statüsünü aldıkları yılda ve gerekse takip eden yıl içinde, aynı sektörde faaliyette bulunan ve KOBİ niteliğini taşıyan ve fakat ortak olmayan firmaların ihracatına da aracılık edebilirler.

Sektörel Dış Ticaret Şirketlerinde; ortaklıktan ayrılmak isteyen ortakların payları, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın onayı alınmak ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde %20'lik azami oran aşılmamak kaydıyla, bu Tebliğ'de belirtilen tanıma uyan yeni veya mevcut ortaklara devredilebilir.

Sektörel Dış Ticaret Şirketlerinin kuruldukları yıl hariç, müteakip her yıl içinde, Normal Yörelerde en az 5 (beş) milyon ABD Doları ihracatı gerçekleştirememeleri halinde SDŞ statüsünün geri alınabileceği hükmü getirilmiştir.

Sektörel Dış Ticaret Şirketleri, ihracatta devlet yardımlarının hedef grubunu oluşturmakta olup, bu yardımlardan öncelikle yararlanırlar.

SDŞ çatısı altında örgütlenmenin, firmalara ölçek ekonomilerinden kaynaklanan maliyet avantajları ve KDV tahsilatında daha kısa sürede sonuç alınması gibi faydalar sağladığı, bununla birlikte Para Kredi Koordinasyon Kurulu'nda bekleyen devlet yardımlarının işlerlik kazanmasıyla sağlanan avantajların daha da artacağı düşünülmektedir.

SDŞ'de yer alacak firmaların sorunlarının çözümünde ortak hareket kabiliyeti açısından aynı sektörde faaliyet göstermeleri, üye firmaların halihazırda ihracat yapıyor ya da en azından ihracat yapabilecek potansiyele ve kaliteye sahip olması, ürün homojenliği ve teknoloji açığının bulunmaması, talep artışına bağlı olarak üretim artışını sağlayacak kapasiteye sahip olmaları ve tercihen herhangi bir meslek grubu ya da derneğin üyelerinden seçilerek oluşturulması gibi faktörler SDŞ modelinin şansını artıracak önemli hususlardır.

Gerek sanayi sektöründe gerekse hizmetler sektöründeki yatırımların ivme kazanmasında bir diğer teşvik tedbiri olarak ulaşım imkanlarının çeşit ve nitelik açısından yeterli düzeyde olması gelmektedir. Ulaşım şebekesinin ve burada kullanılabilen taşıma araçlarının nitelikleri de taşıma maliyetini belirleyen önemli bir faktördür. Ulaştırma teknolojisindeki gelişmelerin bir neticesi olarak gerek taşıma maliyetinin düşürülmesi ve gerekse taşıma süresinin kısaltılması sonucunda, önceleri en önemli kuruluş yeri faktörü olan taşıma maliyetinin kuruluş yeri seçimi üzerindeki ağırlığı azalmakla birlikte yine de önemli faktördür.

İlin ulaşım imkanları açısından değerlendirmesi daha önceki bölümlerde yapıldığı için ayrıca burada incelenmeyecektir.

5.5. İlin Altyapısını ve Ekonomisini Geliştirmeye Yönelik Projeler

Bu bölümde Sakarya ilinin ekonomik ve sosyal altyapısının (yol, kanalizasyon, sulama, enerji v.b.) oluşturulması ve geliştirilmesine yönelik yürütülmekte olan projeler ve çalışmalar incelenerek aşağıda verilmektedir.

5.5.1. Sakarya Organize Sanayi Bölgesi

1993 yılı başında yer seçimi kesinleşen, Organize Sanayi Bölgesi Müteşebbis teşekkülüne arsa talebinde bulunan firmalardan 61 tanesine 1.185.543 m² yer tahsisi yapılmıştır. Arazinin istimlaki bitirilmiş altyapı çalışmaları devam etmektedir.

1997 yılı sonu itibariyle organize sanayi bölgesinde üretime geçen işletme sayısı 6 olup, 22 firma da inşaat safhasında bulunmaktadır. Organize sanayi bölgesinde yer tahsisi yapılan 32 firma ise halihazırda proje safhasındadır.

Organize Sanayi Bölgesinde planlanan ve parsel tahsisi yapılan firmaların inşaat faaliyetlerine özendirilmesi için bölgenin altyapısının bir an önce tamamlanması gerekmektedir. Organize Sanayi Bölgesinin altyapısının planlanan sürede tamamlanabilmesi için gerekli olan 1.2 trilyon TL.'nin Bakanlık kredisi ve diğer kamu kaynaklarından 1997-199 yılları içerisinde 3 dilim halinde verilmesine ihtiyaç vardır.

5.5.2. II. Organize Sanayi Bölgesi

Sakarya ili, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının 16 Kasım 1994 tarih ve 22113 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan tebliğine göre, "Sanayi Kuşağı" olarak belirlenen iller listesindedir.

Sanayi Kuşağının getirdiği avantajlar nedeniyle özellikle İstanbul ve civarı illerde bulunan sanayicilerin ilimizde yatırım yapmak üzere arsa talepleri artmıştır.

Mevcut Organize Sanayi Bölgesi'ndeki yerlerin bitmiş olması ve meydana gelebilecek çarpık sanayileşmeyi ve çevre bozulmasını önleyici yatırım yapmak isteyen sanayicileri belli bir bölgede yatırım yapmaya sevk etmek için II. Organize Sanayi Bölgesi kurulması yönünde 1996 yılı içerisinde yapılan yoğun çalışmalar sonucunda Hendek İlçesi Uzuncaorman köyü Mağara mevkiinde 320 hektarlık bir alan seçilmiştir.

Organize Sanayi Bölgesi iz bedeliyle 1997 yılı ek yatırım programına alınmış olmakla birlikte, henüz altyapı çalışmalarına başlanamamıştır. İl sanayisinin gelişmesi açısından 2. Organize Sanayi Bölgesinin kısa bir zamanda bitirilmesi önem arz etmektedir.

5.5.3. Dericiler Organize Sanayi Bölgesi

İl merkez belediye hudutları dahilinde yaklaşık 25 adet değişik büyüklükte deri işletmesi bulunmakta olup, büyük oranda çevre ve su kirliliğinden dolayı önemli çevre sorunları yaşanmaktadır.

Çevre ve insan sağlığı açısından önem taşıyan ve özellikle çözülmesi gereken sorunlar arasında yer alan Çark Deresi kıyısında faaliyetlerini sürdüren deri işletmelerinin kurulacak " Dericiler Organize Sanayi Bölgesi" ne taşınmaları hem bu işletmeler açısından hem de çevre açısından olumlu olacaktır.

5.5.4. Kanalizasyon

İlin içmesuyu kaynağı olan Sapanca Gölünün ve ayağı olan Çark deresinin kirlenmesinin önlenmesi ve hızla büyüyen kent merkezinin ve çevre beldelerin atık

sularını toplayacak olan kanalizasyon inşaatına başlanmış olup, arıtma tesislerin Karaman Köyü'nde tespit edilen sahada kurulması planlanmıştır. İlin kanalizasyon sorunlarının çözülmesi altyapı açısından gerek sanayi sektörünün gerekse turizm sektörünün gelişmesinde önemli bir faktördür.

İlde kanalizasyon altyapısının iyileştirilmesine yönelik yürütülmekte olan projeler aşağıda verilmiştir.

a) Adapazarı-Erenler-Serdivan Şebekesi ve Arıtma Projesi:

İl için önem arz eden projelerden biri olan Kanalizasyon inşaatının 1987 yılında İller Bankası'nca ihalesi yapılmıştır. Toplayıcı hatlar uzunluğu 102 km, şebeke hatları uzunluğu 436 km olan projenin 10.875 metrelik toplayıcı hat ve kollektörleri döşenmiştir. Ayrıca Adapazarı Belediye'sinin bu projeye bağlantılı olarak hazırladıkları kollektör ve arıtma sistemleri projesi de 1997 yılı yatırım programına girmiş bulunmaktadır. Ödeneklerinin zamanında gönderilmesi durumunda projenin 2000 yılında bitirilmesi hedeflenmektedir.

b) Sapanca Kanalizasyon Şebekesi ve Arıtma Kollektörü Projesi:

Toplam 11 km'lik kollektörün 6,2 km'lik kısmı bitirilmiş olup, ayrıca 40 km'lik şebeke uzunluğunun 15 km'si tamamlanmıştır. 2000 yılında bitirilmesi hedeflenen projenin zamanında bitirilmesi için ödenekleri serbest bırakılmıştır. Ödeneklerinin zamanında gönderilmesi durumunda proje planlanan zamanda bitirilerek, içmesuyu kaynağı olan Sapanca Gölü'nün kirlenmesi de belirli bir oranda önlenmiş olacaktır.

5.5.5. Yol Durumu

İlin gerek kendi ilçeleri ile olan ulaşımının gerekse diğer iller ile olan ulaşımının düzenli ve sorunsuz olarak yerine getirilmesi açısından mevcut ulaşım ağının (kara, deniz, havayolu ve demiryolu) yeterli düzeyde olması gerekmektedir. Yatırım projelerinde “Kuruluş Yeri Faktörleri” içerisinde önemli bir yer teşkil eden ulaşım imkanlarının durumu, il açısından değerlendirildiği zaman, ilde ulaşım sorunlarının pek fazla olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte özellikle il merkezinin ilçeleri ile olan karayolu ulaşımında bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların çözülmesi, ilin sanayi, ticaret ve turizm potansiyelini artıracaktır.

Sakarya ilinde ulaşım ve yol durumu ile ilgili olarak yürütülen projeler aşağıda verilmiştir.

a) Adapazarı-Karasu Yolu:

Adapazarı-Karasu-Akçakoca yolu Karayollarının yatırım programında olup, toplam proje tutarı 5 trilyon 638 milyar TL.'dir. 1997 Yılı ödeneği 480 milyar TL. olup, 07.10.1996 tarihinde temeli atılarak işe başlanmış ve 1999 yılında bitirilmesi hedeflenmiştir. Yolun 0-7 km. arası istimlak işlemleri tamamlanmıştır. 7-35 km. arası kıymet takdiri çalışmaları devam etmektedir. İnşaatına başlanılan 35-51 km'de istimlak işlemleri tamamlanmıştır.

Karasu İlçesinin kıyı boyunca turistik potansiyelinin yüksek oluşu, ticari amaçla yapımı devam eden Balıkçı Barınağı inşaatının tamamlanmasını müteakip ileride ticaret hacminin daha da gelişmesi ve genişlemesi durumunda liman haline dönüştürüleceği düşüncesinden hareketle söz konusu güzergah üzerindeki istimlak işlemlerinin ve altyapı çalışmalarının tamamlanması ; ilin sanayi, turizm ve ticaret potansiyeli açısından önemlidir.

b) Geyve Çevre Yolunun Yapılması:

İl Merkezinin Geyve ve Taraklı ilçelerine bağlantısını sağlayan yolun Alifuatpaşa beldesinde yer alan ve 1495 tarihinde Sultan II. Beyazıt tarafından yaptırılan tarihi köprü azami 7 ton dingil yüküne cevap verebilmektedir.

38 km'lik Alifuatpaşa-Geyve-Taraklı Karayolu projesinin 6 km.lik kısmının temeli Mart 1997 tarihinde atılmıştır.

c) Adapazarı-Kaynarca Yolu:

İl merkezini Kaynarca ilçesine bağlayan ve standardı çok düşük bulunan yol 39 km'dir. Yolun, yapım programına alınarak bir an önce tamamlanması ile ilin yol problemleri halledilmiş olacaktır.

d) Sakarya-Pamukova-Bilecik Yolunun Ayrımlı Yol Haline Getirilmesi:

Akdeniz, İç Anadolu ve Ege Bölgesinin Afyon, Eskişehir, Bilecik üzerinden Kocaeli-İstanbul ve Trakya'ya bağlayan K.K:N. 650-02 yolu ilden geçmektedir. Çok yoğun trafik yüküne sahip olan bu yolun standardı düşüktür.

Merkez ilçenin Dörtyol'dan itibaren yerleşim birimlerinin içerisinde geçen ve dar olan bu yolda sık sık kazalar meydana gelmekte bu da mal ve can kaybına sebep olmaktadır.

Adapazarı-Pamukova arasındaki 48 km.lik bu yolun duble yol haline getirilmesi il turizmi ve ticari hayatı açısından önemli bir projedir.

e) Hendek-Kocaaali Yolu:

Hendek ilçe merkezinden Kocaaali ilçesine ulaşmak için halen 100 km.'lik yol kat etmek gerekmektedir. Sakarya'yı ikinci bir noktadan Karadeniz'e bağlamak ve 100 km.'lik yolu 50 km.'ye düşürmek için Köy Hizmetleri Müdürlüğünce 1980'li yıllarda 46 km. tesviye olarak yapılan Hendek-Kocaaali yolu 1996 yılı sonunda Karayolları yol ağına alınmıştır. Kocaaali ilçesindeki turizm potansiyelini canlandıracak ve Hendek ilçesini denize ulaştıracak bu yolun öncelikle projelendirilip yapılması sağlanmalıdır.

f) Kaynarca-Karasu Yolu:

İstanbul Şile üzerinden gelen ve Kocaeli Kandıra ilçesinden Kaynarca'ya geçen sahil yolu Sakarya şehir merkezinden Karasu ve Akçakoca'ya ulaşmaktadır. 1996 yılı sonunda Kaynarca-Karasu arasındaki 39 km.'lik köy yolları karayolları yol ağına alınmıştır.

Turizm potansiyeli yüksek olan Kaynarca, Karasu ve Kocaaali ilçelerinin sahillerinin canlandırılması için söz konusu yolun projelendirilip yapılması bu potansiyellerin kullanılması açısından önem arz etmektedir.

g) Sakarya Nehri'nin Ulaşımına Açılması:

Son 30 yılda dünyada iç su yolu taşımacılığı yeniden önem kazandığı için, pek çok ülkede bu tür taşımacılık, teknolojiye ve günün icaplarına uygun olarak geliştirilmektedir.

Dünyada ve özellikle Avrupa'da Tuna ve emsali nehirlerin taşımacılıkta kullanıldığı, ülkemizde de Sakarya Nehrinin uygunluğu dikkate alınarak, Sakarya Nehri'nin ulaşımına açılması önem arz etmektedir.

Sakarya ilinin tarım, madencilik, turizm ve hizmet sektörüne ilişkin potansiyelin değerlendirilmesi, sanayi sektörünün ham ve malul madde girdi ve çıktılarının nakli; Karasu Limanının işlerlik kazanması; hatta Bilecik, Eskişehir gibi diğer illerin de aynı konudaki ihtiyaçlarının karşılanması dikkate alındığında Sakarya'da nehir taşımacılığının gerçekleştirilmesinin hem ülkemiz, hem de Sakarya ili için büyük bir öneme sahip olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Bu amaç doğrultusunda bu işe başlamanın ilk adımı olarak, işin fizibil olup olmadığının tespit çalışmaları Sakarya Valiliği'nce Sakarya Üniversitesi'ne yaptırılmaktadır.

5.5.6. Karasu Balıkçı Barınağı'nın Limana Dönüştürülmesi

Karasu Balıkçı Barınağı 28.09.1994 tarihinde ihale edilmiş, 19.12.1995 tarihinde yer teslimi yapılmış; ancak taş ocağı geç temin edildiği için dalgakıran inşasına yeni başlanmıştır.

Karasu Balıkçı Barınağı bu proje ile inşaa edildiği takdirde sadece balıkçı motorlarına sığınak olabilecek, bu haliyle istenilen ekonomik katkıyı sağlayamayacağı gibi, bir kere yapıldıktan sonra ileride değiştirilmesi mümkün olmayacağından, gelişmeyi engelleyen bir fiziki yapı olacaktır.

Oysa ki;

- *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatının işlerlik kazanmasıyla, yük taşımacılığı artacaktır. Her liman ve barınağın küçük ve orta boy tonajlı gemilerin indirip bindirmesine müsait hale getirilmesi lazımdır.*
- *Karasu, Sakarya ve yöresinin denize açıldığı noktadır. Diğer bir ifadeyle limanıdır. Yüksek tarım potansiyeli yanında suni üretimi de hızla artan Sakarya'nın deniz taşımacılığına ihtiyacı vardır.*
- *Esasen Karayollarınca inşasına başlanılan Adapazarı- Karasu devlet yolu, Anadolu'yu Karadeniz'e açmak amacına da yöneliktir. Bu yol Karasu'da yük taşımacılığına imkan veren limanla işlevini daha iyi bir şekilde yerine getirebilecektir.*
- *Karasu'da küçük yük gemilerinin yararlanacağı limanın inşası, İstanbul ve Derince limanlarının yükünü de hafifletecektir.*
- *Büyüyen liman, yat turizmine de hizmet vererek, turizme katkı sağlar.*

Yukarıda sayılan yararları elde etmek için dalgakıran boynun belirli bir miktar uzatılması gerekmektedir. Konu ile ilgili olarak teknik insanlarla görüşülmüş ve dalgakıran boyunun uzatılmasının mümkün olduğu, hatta bunun liman girişinin kumlanmasını azaltarak, daha yararlı olacağı saptanmıştır.

Balıkçı Barınağının yapımı için 25 km. yerine 7 km. mesafeden taş ocağı temin edilerek maliyet ucuzluğu sağlanmıştır. Bu olumlu şart ve yukarıda arz edilen hususlar muvacehesinde Karasu Balıkçı Barınağının dalgakıran boylarının uzatılarak, küçük yük gemilerinin yararlanacağı hale dönüştürülmesi sağlanmalıdır.

5.5.7. Gölet Yapımı

İlde tarım yapılan 229.665 dekarlık alanın 18.267 dekarlık kısmında sulu tarım yapılmaktadır. Yeraltı ve yerüstü su kaynakları bakımından zengin olan ilde sulu

tarıma geçilmemesi yüzünden ürün kayıpları olmaktadır. Halihazır su kaynakları bulunmayan yörede şartların uygun olması durumunda gölet yapımlarına başlanmıştır.

Bu amaçla yapılan Merkez Salmanlı, Kaynarca Reisler-Okçular, Söğütlü İmamlar-Aslanlar göletlerinden toplam 968 hektarlık alan sulanmaktadır. Yapımı devam eden Söğütlü İlçesi Hasanfakı Göleti 368 hektar, Kaynarca İlçesi Kulaklı Göleti 263 hektar alanı sulayacaktır.

Ferizli-Nalköy, Söğütlü-Kantar, Geyve-Akdoğan, Pamukova-Kemaliye, Kaynarca-Karapınar köylerinde sulama göletleri yapılması için etüd proje çalışmaları Köy Hizmetleri ve DSİ tarafından yapılmaktadır.

5.5.8. Aşağı Sakarya Projesinin Tamamlanması

Proje, bölgede 12 bin hektarlık alanın kurutulmasını (Deşarjını), 68 bin hektarlık arazinin de sulanmasını öngörmektedir. Çok verimli topraklara sahip Sakarya Ovası'nda yeraltı sularının yüze çok yakın olması, kış mevsiminde ovayı kullanılmaz hale getirmektedir. Yaz mevsiminde ise; Sakarya Nehri gibi bir akarsuya sahip olmasına rağmen yeterli miktarda sulu tarıma geçilmemiş olması verim düşüklüğüne yol açmıştır.

Önceki yıllarda DSİ Bölge Müdürlüğü'nce yatırım programına alınan projenin Devlet Yatırım Programına alınarak tamamlanması durumunda ikinci, üçüncü ürün elde edilmesiyle birlikte rekolte artışı da sağlanacaktır.

5.5.9. Doğançay Hidroelektrik Santrali:

İlde Geyve İlçesi Doğançay mevkiinde Sakarya Nehri'nden yılda 19 megawat elektrik üretecek santralin etüd-proje alışmaları DSİ'nce yapılmıştır. Yatırım programına alınarak yapımının sağlanması Sakarya Ovası sulaması içinde son derece önem arz etmektedir.

5.5.10. Doğalgaz

İl sınırları içinden geçen "İzmit-K.Ereğli Doğalgaz Boru Hattı" doğalgazdan yararlanma alışmaları Sakarya Valiliği, Adapazarı Belediyesi, Belpaş, Esnaf ve Sanatkarlar Odası Birliği, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığının ortaklığında kurulan AGDAş şirketi tarafından yürütülmektedir.

AGDAş Adapazarı Gaz Dağıtım A.ř.'ne 12.9.1996 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile Doğalgaz Dağıtım Tesisleri kurması, işletmesi ve gazın satışını yapma izni verilmiştir.

şehrin özellikle kış mevsiminde artan hava kirliliğinin önlenmesi ve ağdaş bir enerji kaynağı olan doğalgazı halkın istifadesine sunmak üzere AGDAş tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda gazın dağıtım tesislerinin yapılması ve işletilmesi YİD (Yap-İşlet-Devret) modeli tercih edilerek ihalesi yapılmıştır. 2 sene içerisinde yaklaşık 15.000 konuta doğalgaz bağlantısı yapılmış olacaktır.

Doğalgaz yatırımı aynı zamanda il sanayisinin enerji ihtiyacının karşılanması açısından da önemli bir yatırım projesidir.

5.5.11. Sapanca Gölünün Kirlenmesi ve Korunması

Sapanca Gölü'nün kıyı uzunluğu 39 km. olup, 26 km'si Sakarya ili dahilindedir. Çevresinde 15 kadar yerleşim alanı ve 20 adet sosyal, turistik endüstriyel tesis vardır. Gölün Sakarya kesiminde 6 Belediye ve 10 köyün kıyısı bulunmaktadır. Kuzeyinden E-5 karayolu, güneyinden demiryolu ve otoyol geçmektedir.

Gölden Adapazarı, Serdivan, Erenler, Arifiye Belediyeleri saniyede 1.900 litre içme suyu, İpraş, Petkim, Seka 2.000 litre kullanma suyu almaktadır. Dolayısıyla böyle bir tablodaki göl ciddi bir kirlenme tehdidi altındadır. İskanlı yerlerin atık suları, endüstri artıkları, yağmurla inen zirai mücadele ilaçları, kara ve demiryolundan gelen kirlilik, yan derelerin taşıdığı atıklar gölün başlıca kirlilik nedenlerini teşkil etmektedir.

Sapanca Gölü henüz içmesuyu, kullanma suyu ve su ürünleri gibi kullanımlar için özelliklerini kaybetmiş değildir. Ancak kirlilik tehdidi altında bulunduğu ise bir gerçektir. Kirlenmenin önüne geçmek ve daha ileri seviyelere ulaşmasını engellemek için havza boyutunda tüm sosyal ve ekonomik kullanımları dikkate alınarak bir planlama yapılmalıdır.

5.5.12. Poyrazlar Gölü Turizm Master Planı Yapılması

Poyrazlar Gölü ve yakın çevresi Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 16.11.1993 gün ve 2816 sayılı kararı ile 1. derece doğal sit alanı olarak tescil edilmiştir.

Tescil edilen alan 619 hektar olup, bunun 377 hektarı ormanlık, 182 hektarı kültür arazisi, 60 hektarı da göl yatağıdır. Poyrazlar Gölü arazi yapısı, ormanı, gölü ve coğrafik yapısı ile Abant'a benzeyen bir turizm mekanıdır.

Poyrazlar Gölü Turizm Master Planı yapılabilmesi için Turizm Bakanlığı'nca Sakarya Valiliği'ne gönderilen 11.07.1996 gün ve 20497 sayılı yazıda I. Derece doğal sit alanı ilan edilen sahanın 2. derece doğal sit alanı olarak ilan edilmesi gerekmektedir.

2. Derece doğal sit alanı ilan edildikten sonra Turizm Bakanlığı'nca Turizm Master Planı yapılarak, bölge Sapanca gölü çevresinde olduğu gibi çirkin ve istenmeyen yapılaşmaya bulaşmadan doğal görünümüyle birlikte değerlendirilerek koruma altına alınmış olacak, turizm mekanı olarak tesislendirilerek yöre halkı ve il ekonomisi için yararlı hale getirilebilecektir.

1997 yılı itibariyle Sakarya ili yatırımlarının dağılımı, proje tutarları ve 1997 yılı ödenekleri tablo 59'da verilmiştir.

TABLO 59 : 1997 YILI İTİBARIYLA SAKARYA İLİNİN YATIRIMLARI (MİLYON TL)

Proje Adı	Proje Tutarı	Önceki Yıllar Harcaması	1997 Yılı Ödenği
Adapazarı Belediyesi Kanalizasyon Projesi (Kollektör+Şebeke+Arıtma)	11.000.000	-	4.000.000
Adapazarı-Erenler-Serdivan Kanalizasyonu (Şebeke+Arıtma)	6.570.000	785.124	243.500
Adapazarı-Karasu-Kocaali Yolu	5.638.000	540.000	480.000
Ormanköy-Akyazı-Dokurcun Yolu	2.295.000	913.000	280.000
Geyve Ayrımı-Taraklı Yolu	1.200.000	-	50.000
Sakarya Üniversitesi İnşaatları (23 Adet Kampus Alanında)	32.960.500	1.198.900	652.000
Sakarya Kültür Merkezi	560.000	88.532	40.000
Pamukova Devlet Hastanesi (50 Yatak)	109.900	52.900	57.000
Akyazı Devlet Hastanesi (50 Yatak)	81.800	600	2.000
Hendek Devlet Hastanesi (30 Yatak)	52.700	32.700	5.000
Karasu Devlet Hastanesi (30 Yatak)	30.000	10.000	20.000
Taraklı Devlet Hastanesi (30 Yatak)	88.200	19.400	35.000
Kaynarca Devlet Hastanesi (25 Yatak)	48.000	-	500
Karasu Balıkçı Barınağı	1.197.900	153.608	30.000
1.Organize Sanayi Bölgesi (150 ha.) (İstımlak+Altyapı+Sınai Yatırım)	36.600.000	5.700.000	40.000

5.6. Yatırımlarda Devlet Yardımları

Ulusal ekonomilerin ayakta durabilmesi, yeni nesillere istihdam yaratılabilmesi, üretim, ihracat ve refah düzeyinin artırılabilmesi için yatırım yapılması zorunlu olurken özellikle Devletin ekonomideki payının azaltılmasının her kesim tarafından kabul gördüğü bir dönemde, ihtiyaç duyulan sanayi yatırımlarının Özel Sektör tarafından gerçekleştirilmesi bir mecburiyet haline gelmektedir.

Yatırım; getirisi uzun vadede oluşan ve değişen ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik şartlar nedeniyle yüksek risk taşıyan bir faaliyettir. Söz konusu yüksek riski azaltmak ve müteşebbisleri ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlara yönlendirebilmek için, gelişmiş ülkeler dahil tüm ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de yatırımların Devlet tarafından desteklenmesi kaçınılmaz bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümrük Birliği, Dünya Ekonomisine Entegrasyon ve yabancı sermayenin Ülkemize çekilmesi gibi hususlar dikkate alındığında Yatırımlarda Devlet Desteklerinin önemi daha da artmaktadır.

Esasen, Avrupa Birliği üyesi ülkeler dahi, tüm ülkelerde bölgesel ve sektörel amaçlara yönelik olarak mali kaynaklar nispetinde;

- Nakit destek ve hibeler,
  - Vergisel destekler,
  - Kredi destekleri,
  - Sermayeye iştirak,
  - Arazi-Arsa tahsisi,
  - Eğitim, pazar araştırması ve AR-GE yardımları
- gibi Devlet Destekleri yaygın bir biçimde uygulanmaktadır.

Ülkemizde yatırımlara uygulanan Devlet Yardımlarını;

a) Yatırımlarda Devlet Yardımları,

b) KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletmeler) Yatırımlarında Devlet Yardımları

olmak üzere iki farklı sistemde ele almak mümkündür. KOBİ Yatırımları ile ilgili Devlet Yardımları belli büyüklüğe kadar olan İmalat Sektörü yatırımlarını hedef alırken, Teşvik Belgeli Sistem çerçevesinde yürütülen ve genel anlamda Yatırımlarda Devlet Yardımları adı altında ifade edilen destekler, belli bir büyüklüğün üzerindeki her tür sektör yatırımını kapsamaktadır.

A. Yatırımlarda Devlet Yardımları

Yatırımlarda Devlet Yardımları ile ilgili Mevzuat, 13 Ocak 1995 tarih ve 22170 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 26 Aralık 1994 tarih ve 94/6411 sayılı "**Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar**" 10 Mart 1995 tarih ve 22223 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 95/6569 sayılı "**Ek Karar**" ve 4 Nisan 1995 tarih ve 22248 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 95/2 sayılı **Hazine Müsteşarlığı Tebliği** ile düzenlenmiştir. Ayrıca, söz konusu Mevzuatta 8 Aralık 1996 tarih ve 22841 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 96/8639 sayılı "**Ek Karar**" ve 19 Mart 1997 tarih ve 22938 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 97/2 sayılı **Hazine Müsteşarlığı Tebliği** ve YPK'nun 22 Temmuz 1997 tarih ve 97/41 sayılı kararı, 6 Ağustos 1997 tarih ve 97/45 sayılı kararı ve 16 Ekim 1997 tarih ve 97/88 sayılı kararı ile ihtiyaçtan doğan bazı değişiklikler yapılmıştır. Son olarak ta, 23 Ocak 1998 tarih ve 23239 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 4325 No'lu kanunla Olağanüstü Hal Bölgesinde ve KÖY'lerde istihdam yaratılması ve yatırımların teşvik edilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Halen yürürlükte olan Mevzuat çerçevesinde;

- *Kalkınmada Öncelikli Yörelerdeki yatırımlar,*
- *Normal Yörelerdeki yatırımlar,*
- *Sanayi Kuşaklarındaki yatırımlar,*
- *Olağanüstü Hal Bölgesindeki yatırımlar ve*
- *Gelişmiş yörelerdeki özel önem taşıyan sektör yatırımları*

devlet yardımlarından yararlanmaktadır. Gelişmiş, Normal, Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Olağanüstü Hal Bölgesi ile Sanayi Kuşakları aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Bölgesel Sınıflandırma

Gelişmiş Yörelere: İstanbul ve Kocaeli illeri ile Ankara, İzmir, Adana ve Bursa Büyükşehir Belediye sınırları içi Gelişmiş Yörelere olarak tanımlanmıştır. Gelişmiş yörelerde Özel Önem Taşıyan Sektörler dışındaki yatırımların Devlet Desteklerinden yararlanması mümkün değildir. Gelişmiş yörelerdeki Organize Sanayi Bölgeleri Sanayi Kuşağı olarak belirlenmiş, böylelikle bu organize sanayi bölgelerinde gerçekleştirilecek yatırımların devlet desteklerinden yararlanması sağlanmıştır.

Kalkınmada Öncelikli Yörelere: 1998 yılı itibariyle, ülke genelinde 50 il Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamında yer almaktadır. Daha önce, Kalkınmada Birinci ve İkinci Derecede Öncelikli iller olarak iki grup halinde sınıflanmış olmasına karşın, 1997 yılı başı itibariyle bu sınıflamaya son verilmiş tüm bu iller Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamı içine alınmıştır.

Normal Yörelere: Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Gelişmiş Yörelere dışındaki iller Normal Yöre olarak belirlenmiştir. 1997 yılı itibariyle Normal Yörelere yer alan tüm iller Sanayi Kuşağı olarak ilan edilmiştir. Böylelikle Normal Yöreleredeki tüm yatırımların devlet yardımlarından azami ölçüde yararlanması sağlanmış bulunmaktadır.

Sanayi Kuşakları: Yüksek Planlama Kurulu Kararına istinaden, yüksek teşebbüs güce sahip ve yatırımlar açısından potansiyel arz eden bazı iller ile normal yörelerdeki faal durumdaki organize sanayi bölgeleri 1 Ocak 1995 tarihi itibariyle

Sanayi Kuşığı ilan edilmiştir. Yukarıda zikredilen, 94/6411 sayılı Karar ile de Sanayi Kuşaklarında gerçekleştirilecek yatırımlar Özel Önem Taşıyan Sektör yatırımı olarak değerlendirilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, 1997 yılı itibariyle Sanayi Kuşığı kapsamı dışında kalan ve normal yörede bulunan bir kaç il ile gelişmiş yörelerdeki organize sanayi bölgeleri de Sanayi Kuşığı kapsamına alınmıştır.

Olağanüstü Hal Bölgesi: 4325 Sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği 1 Şubat 1998 tarihinde, Olağanüstü Hal Bölgesi ve mücavir alanına dahil iller ile Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığınca belirlenen fert başına GSYİH miktarları 1.500 ABD Doları veya daha az ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca belirlenen sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi -0.5 ve daha düşük bulunan illerden Bakanlar Kurulunca tespit edilen illeri kapsamaktadır.

Özel Önem Taşıyan Sektörler

Ülke ekonomisi açısından önemli olduğu kabul edilen bazı sektörler "**Özel Önem Taşıyan Sektör**" olarak adlandırılmıştır. Bu sektörlerle dahil yatırımlar her hangi bir bölgesel sınırlama olmaksızın devlet yardımlarından yararlandırılmaktadır. Özel önem taşıyan sektörler Kararname ve Tebliğler ile zaman zaman değiştirilmekte olup, halen geçerli olan özel önem taşıyan sektörler;

- *Eğitim yatırımları,*
- *Sağlık yatırımları,*
- *Gazete ve dergi basımı ve dağıtım yatırımları,*
- *Uluslararası taşımacılık yatırımları,*
- *Havaalanlarındaki turizm amaçlı terminal yatırımları,*
- *Kongre ve sergi merkezi yatırımları,*
- *Beş yıldızlı konaklama tesisi yatırımları,*

- *Gemi inşa ve yat inşa (tersaneler dahil) yatırımları,*
- *AR-GE (araştırma-geliştirme) yatırımları,*
- *Çevre korumaya yönelik yatırımlar,*
- *Elektrik enerjisi üretim yatırımları,*
- *Alt yapı yatırımları,*
- *Yap-işlet veya yap-işlet-devret modeli çerçevesinde gerçekleştirilen yatırımlar,*
- *Sanayi kuşaklarında gerçekleştirilecek yatırımlar ve*
- *Gelişmiş yörelerde gerçekleştirilecek; Modernizasyon, yenileme, kalite düzeltme ve darboğaz giderme yatırımları olarak sıralanmıştır.*

Destek Unsurları

26 Aralık 1996 tarih ve 94/6411 sayılı karar çerçevesinde Hazine Müsteşarlığı'ndan alınan "Teşvik Belgesi" kapsamında gerçekleştirilen yatırımlar için, yatırım veya işletme dönemlerini kapsayan aşağıdaki Devlet Yardımları uygulanmaktadır.

1. Bina İnşaat Harcı İstisnası: Yatırım Teşvik Belgesi aranmaksızın tüm sınai tesisler ile Turizm Bakanlığı ve Hazine Müsteşarlığınca desteklenmesi karara bağlanmış turistik tesisler Belediyelerce tahsil edilen Bina İnşaat Harcı'ndan istisna edilmiştir.

2. Gümrük Vergisi ve Fon Muafiyeti: Teşvik belgeli olarak gerçekleştirilen yatırımlar kapsamında ithal edilen makine teçhizat, yatırım malı, belirli miktardaki hammadde, ara malı ve işletme malzemesi % 100 oranında Gümrük Vergisi Muafiyeti ve Fon Muafiyetinden yararlandırılmaktadır.

3. Yatırım İndirimi: Teşvik belgeli yatırımlara, gerçekleştirilen sabit yatırımın belli oranında kar edilene kadar vergi muafiyeti uygulanmaktadır. Yatırım indirimi oranı %30-%100 arasında değişmekle birlikte, mevcut uygulamada Teşvik

Belgesine bağlanan tüm yatırımlarda yatırım indirimi oranı %100 olarak uygulanmaktadır. Bu çerçevede yatırımcı, gerçekleştirmiş olduğu sabit yatırım tutarına eşit miktarda kar edene kadar kurumlar vergisinden muaftır. Maliye Bakanlığı'nın 1997 yılına ilişkin son Tebliğine göre yatırım indiriminden yararlanabilmek için asgari yatırım tutarının 18 Milyar TL. olması gerekmektedir.

4. Katma Değer Vergisi (KDV) Ertelemesi: Teşvik Belgeli yatırımlarda yurt dışından alınan makine teçhizatın ithalatında ödenmesi gereken Katma Değer Vergisi, bu verginin fiilen indirilmesinin mümkün olacağı tarihe kadar ertelenmektedir.

5. Katma Değer Vergisi (KDV) Desteği: Teşvik Belgesi kapsamında gerçekleştirilen yatırımlarda yurt içinde imal edilmiş makine teçhizat kullanıldığı takdirde, satın alma esnasında tahakkuk eden KDV yatırımcılara geri ödenmektedir. Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılan yatırımlarda bu orana 10 puan daha ilave edilmektedir.

6. Vergi Resim ve Harç İstisnası: Yatırım Teşvik Belgesine bağlanmış yatırımlara, yatırımın tamamlanmasından itibaren geçecek 5 yıllık süre içinde belli miktarda ihracat taahhüdünde bulunulması halinde, yatırım kredileri kullanılmasında, sermaye tezyidinde ve gayri menkul ve irtifak haklarının aynı sermaye olarak konulması ile ilgili işlemlerden doğan vergi, resim ve harçlara istisna uygulanmaktadır. Yörelere itibariyle 5 yıllık toplam ihracat miktarları; Kalkınmada Öncelikli Yörelerde 100 bin, Normal Yörelerde 200 bin, Gelişmiş Yörelerde 300 bin \$ olarak belirlenmiştir.

7. Finansman Fonu Desteği: Teşvik Belgeli yatırımlarda, şirketlerin kurumlar vergisi matrahının %25'ini ve o yıl içinde yapılacak, yatırım harcamalarını geçmemek kaydıyla, vergi erteleme uygulanır. Yatırım indiriminden yararlanan tüm yatırımların bu destek unsurundan yararlanması mümkündür.

8. Arsa Desteği: 94/6411 sayılı karar çerçevesinde Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Sanayi Kuşaklarında yer alacak sınaı yatırımlara Arsa Ofisi tarafından Hazine arazisi tahsis imkanı getirilmiştir. Ancak, gerekli yasal düzenlemeler gerçekleştirilemediğinden bu destek unsurunun uygulanması mümkün olmamıştır. Son olarak 23 Ocak 1998 tarih ve 23239 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 4325 Sayılı Kanunun 8'inci maddesiyle Kalkınmada Öncelikli Yörelerde; organize sanayi bölgelerine öncelik verilmek üzere en az 10 kişilik istihdam öngören teşvik belgeli yatırımlar için gerçek ve tüzel kişilere, Hazineye ait arazi ve arsaların mülkiyeti bedelsiz olarak devredilebilir hükmü getirilmiştir. Bu maddenin uygulanması ile ilgili hükümler Maliye Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelikle belirlenecektir.

9. Fon Kaynaklı Kredi: Yürürlükteki Yatırımlarda Devlet Yardımlarını düzenleyen 94/6411 sayılı Karar çerçevesinde bazı sektörlerde gerçekleştirilecek yatırımlara Yatırımları ve Döviz Kazandırıcı Hizmetleri Teşvik Fonundan Kredi kullanılması öngörülmüştür. Kredi faiz oranları Kalkınmada Öncelikli yöreler için %40, diğer yöreler için %50 olarak belirlenmiştir. Ancak, kaynak yetersizliği nedeniyle söz konusu destek unsuru, AR-GE ve çevre yatırımları, gazete ve dergi dağıtımı, havayolu kargo taşımacılığı, Ro-Ro taşımacılığı, kombine karayolu-demiryolu taşımacılığı gibi sınırlı sayıda sektör dışında uygulanmamaktadır.

10. Gelir ve Kurumlar Vergisi İstisnası: 1.1.1998 tarihi ile 31.12.2000 tarihi arasında; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde yeni işe başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin, bu illerdeki işyerlerinde fiilen ve sürekli olarak 10 ve daha fazla işçi çalıştırmaları şartıyla, münhasıran bu iş yerinden elde ettikleri kazançları işe başlama tarihinden itibaren yatırım dönemi dahil 5 vergilendirme dönemi gelir ve kurumlar vergisinden müstesnadır.

11. Çalışanlardan Kesilen Vergilerin Ertelenmesi: 31.12.2002 tarihine kadar uygulanmak üzere; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde, 1.2.1998

tarihini izleyen aybaşından itibaren yeni işe başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin bu illerdeki işyerlerinde çalıştırdıkları işçiler ile 1.2.1998 tarihinden önce işe başlamış olan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 31.10.1997 tarihinden önce ilgili idareye vermiş oldukları en son 4 aylık sigorta prim bordrolarında bildirdikleri işçi sayısına ilave olarak yeni işe aldıkları ve bu işyerlerinde fiilen çalıştırdıkları işçilerin, ücretlerinden kesilen ve beyan edilerek tahakkuk ettirilen gelir ve damga vergileri, beyanname verme süresini izleyen ikinci yılın aynı döneminde ödenir.

12. İşletmelerde Vergi, Resim, Harç İstisnası: 1.2.1998 tarihinden 31.12.2002 tarihine kadar uygulanmak üzere; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde yapılacak teşvik belgeli yatırımlarla ilgili olarak;

- Arazi veya arsa tedariki ile ilgili olarak ivazlı veya ivazsız devir, temlik, kamulaştırma, satış vaadi sözleşmesi, intifa ve iştirak hakkı, alım, satım, kira, geri alma, geri verme, ifraz, tevhid, tescil, cins değişikliği, rehin ve ipotek tesis ve terkini, ıslah ve değişiklik işlemleri ile bu işlemler dolayısıyla düzenlenen kağıtlar,
- Kredi verilmesi ile ilgili işlemler, bu konuda düzenlenen kağıtlar ve kredi işlemleri nedeniyle her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben alınan paralar

Veraset ve intikal vergisi, damga vergisi, banka ve sigorta muameleleri vergisi, emlak vergisi ve harçlar ile 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununa göre alınan vergi, resim ve harçtan müstesnadır.

13. Sigorta Primi İşveren Payları: 31.12.2002 tarihine kadar uygulanmak üzere; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde, 1.2.1998 tarihinden itibaren yeni işe başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin bu illerdeki işyerlerinde çalıştırdıkları işçiler ile 1.2.1998 tarihinden önce işe başlamış olan gelir ve

kurumlar vergisi mükelleflerinin 31.10.1997 tarihinden önce idareye vermiş oldukları en son 4 aylık sigorta prim bordrolarında bildirdikleri işçi sayısına ilave olarak yeni işe aldıkları ve bu işyerlerinde fiilen çalıştırdıkları işçiler için, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 72 ve 73'ncü maddeleri uyarınca prime esas kazançları üzerinden tahakkuk ettirilecek primlerin işveren hissesi Hazinece karşılanmaktadır.

Devlet Yardımlarından Yararlanılması

Yatırımlar için öngörülen Devlet Yardımlarından faydalanabilmek için Hazine Müsteşarlığı'na müracaat edilmesi gerekmektedir. Devlet destekleri açısından yerli sermaye ile yabancı sermaye arasında her hangi bir fark gözetilmemiştir. Diğer bir deyişle, yerli yatırımcı da, yabancı yatırımcı da aynı şekilde desteklenmektedir. Ancak, yerli yatırımcıların Hazine Müsteşarlığı nezdindeki Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'ne başvurarak " Yatırım Teşvik Belgesi" alması gerekirken, yabancı yatırımcıların veya yabancı ortaklı yatırımcıların aynı Müsteşarlıktaki Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'ne başvurarak "İzin ve Teşvik Belgesi" almaları gerekmektedir.

Yatırım Teşvik Belgesi talep edebilmek için, toplam sabit yatırımın Kalkınmada Öncelikli Yörelerde asgari 6 milyar TL, diğer yörelerde asgari 10 milyar TL olması gerekmektedir. Ancak, AR-GE ve çevre yatırımları ile finansal kiralama şirketlerince yapılacak yatırımlarda aranacak asgari sabit yatırım tutarları yatırımın yapılacağı yöreye bağlı olarak yukarıda belirtilen değerlerin yarısı olarak belirlenmiştir.

Desteklerden yararlanabilmek için, yatırım malları gümrükten çekilmeden ve yatırıma başlanan yılın son gününe kadar Teşvik Belgesi müracaatını yapmak gerekir. Tamamlanmış yatırımlar için Teşvik Belgesi müracaatı yapılmaz.

Diğer yünden, devlet desteklerinden yararlanabilmek için yatırımın yapılacağı yöreye ve sektöre bağlı olarak, yatırımın asgarî belli bir oranının öz kaynaklardan, diğer bir ifade ile sermayeden karşılanması zorunludur.

Yatırımın finansmanında aranan asgari öz kaynak oranları aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

<i>Kalkınmada Öncelikli Yöre Yatırımları .....</i>	<i>%40</i>
<i>Normal Yöre Yatırımları.....</i>	<i>%50</i>
<i>Gelişmiş Yöre Yatırımları.....</i>	<i>%60</i>
<i>RO-RO ve Havayolu Kargo Taşımacılığı Yatırımları.....</i>	<i>%25</i>
<i>Gemi ve Yat İnşa ve Gemi ve Uçak İthalat Yatırımları.....</i>	<i>%15</i>
<i>Finansal Kiralama Yatırımları .....</i>	<i>%10</i>

Destek unsurlarından gerçek şahıslar, adi ortaklıklar, sermaye şirketleri, kooperatifler, iş ortaklıkları, kamu kuruluşları ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, dernekler ve vakıflar tarafından yapılan yatırımların yararlanması mümkündür. Teşvik Belgesi alınabilmesi için yatırımcıların gerekli bilgi ve belgeleri ihtiva eden dosyaları ile Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve uygulama Genel Müdürlüğü'ne müracaat etmesi gerekmektedir. (Yabancı sermaye yatırımları için Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğüne başvurulması gerekmektedir.)

B. KOBİ Yatırımlarında Devlet Yardımları

Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) Teşvik Belgesi olarak Devlet Yardımlarından yararlanmaları ilk kez, 16 Ekim 1996 tarih ve 22789 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 19 Eylül 1996 tarih ve 96/8615 sayılı "**Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar**" ve 31 Ekim

1996 tarih ve 22803 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 96/3 sayılı Hazine Müsteşarlığı Tebliği ile sağlanmıştır.

Anılan Karar ve Tebliğ ile yöre farkı gözetilmeksizin; imalat sanayiinde faaliyet gösteren, işyerinde azami 150 işçiye istihdam sağlayan ve kanuni defter kayıtlarında, arsa ve bina hariç makine-teçhizat, tesis, taşıt araç ve gereçleri, döşeme ve demirbaşları toplamının net tutarı azami 50 milyar TL. olan işletmeler KOBİ kapsamında değerlendirilmiş ve Devlet Yardımlarından faydalanmaları imkanı yaratılmıştır.

KOBİ'lere sağlanan başlıca Devlet Yardımları;

- *Yatırım İndirimi,*
- *Gümrük Vergisi ve Fon Muafiyeti,*
- *Yerli Makine Teçhizatta KDV Desteği,*
- *Fon Kaynaklı Kredi*

olarak sıralanabilir.

Özel Önem Taşıyan Sektör ile edilen KOBİ Yatırımları %100 oranında Yatırım İndiriminden yararlanmaktadır. Ayrıca, ithal makine teçhizat satın alınması durumunda Gümrük Vergisi Muafiyeti de %100 oranında uygulanmaktadır.

KDV Desteği: KOBİ'lerce Teşvik Belgesi kapsamında alınan her türlü yerli makine ve teçhizattan alınan Katma Değer Vergisi (KDV), yatırımcılara KDV Desteği olarak “Yatırımları ve Döviz Kazandırıcı Hizmetleri Teşvik Fonundan” geri ödenmektedir. KDV Desteğinden yararlanılabilmesi için satın alınan makine teçhizatın yeni ve kullanılmamış olması gerekmektedir.

Fon Kaynaklı Kredi (FKK): Teşvik Belgeli KOBİ yatırımlarına finansman sağlayan en önemli destek unsurudur. Fon Kaynaklı Kredilerin, makine teçhizat ve

hammadde alımına yönelik olarak kullanılabileceği hükme bağlanmışsa da, pratikte sadece makine-teçhizat alımı amacıyla kullanılmaktadır. Fon Kaynaklı Kredi miktarı Kalkınmada Öncelikli Yöre yatırımlarında makine-teçhizat bedelinin azami %70'i, diğer yörelere azami %60'ı kadar olabilmektedir. Diğer yönden FKK miktarı Kalkınmada Öncelikli Yöre yatırımlarında 20 milyar TL'nı, diğer yörelerde 15 milyar TL'nı aşmamaktadır. İşletme kredilerinde bu azami miktar yöre farkı gözetilmeksizin 5 milyar TL. olarak belirlenmiştir. (Bu miktarlar her yılbaşında bir önceki yıla ait 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre belirlenen yeniden değerlendirme oranında artabilecektir.) Yukarıda verilen kredi oranlarından anlaşılacağı üzere, Fon Kaynaklı Krediyeye konu makine teçhizat yatırımının; Kalkınmada Öncelikli Yörelerde en az %30'unun, diğer yörelerde en az %40'ının yatırımcının öz kaynaklarından karşılanması gerekmektedir.

FKK faiz oranları Kalkınmada Öncelikli Yöre yatırımlarında %20, diğer yöre yatırımlarında %30'dur. Kredi vadeleri, yatırım kredilerinde bir yılı ödemesiz 3 yıl, işletme kredilerinde bir yıldır.

KOBİ Desteklerinden Yararlanılması

KOBİ Yatırımlarında Devlet Yardımları Hazine Müsteşarlığı ve Türkiye Halk Bankası (Halkbank) tarafından ortaklaşa yürütülmektedir. KOBİ Teşvik Belgesi alınabilmesi için, yatırımcı kendisi için en uygun olan Halkbank Şubesine başvurmakta, şube tarafından talebin uygun görülmesi halinde kendisinden istenen bilgi ve belgeleri yine ilgili şubeye vermektedir. FKK kullanılmasına yönelik alınacak teminata ait esaslar Halkbank tarafından belirlenmektedir. Halkbank tarafından Teşvik Belgesi talebi olumlu karşılanan Yatırımcılara, Bankanın başvurusu üzerine, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'nce Teşvik Belgesi verilmektedir.

Yatırım Teşvik Belgesi şart ve karakteristiklerinin gereği gibi yerine getirilememesi halinde, Hazine Müsteşarlığı destek unsurlarının kısmen veya tamamen kaldırılarak, yararlanılan desteklerin geri alınmasını sağlama yetkisine sahiptir.

Hazine Müsteşarlığı tarafından Yatırım Teşvik Belgesine bağlanmış yatırımların 6 ay içinde tamamlanması esas olup, yatırımın gerçekleşmesi ile ilgili takip, kontrol ve sorumluluk Halkbank'a verilmiştir. Yatırım süresi Teşvik Belgesinde kayıtlı destek unsurlarından birinin uygulanmasını müteakip başlamakta ve verilen süre içinde tamamlanamayan yatırımlara ait Teşvik Belgeleri iptal edilmiş sayılmaktadır.

Yatırımların gerçekleşmemesi veya Yatırım Teşvik Belgesinin iptal edilmesi halinde, yararlanılan FKK faiz oranı; FKK'nın ilk kullanıldığı tarihten, yatırımcının kredi anapara ve faizlerini vadelerinde ödememesi halinde ise, temerrüde düşülen tarihten itibaren Halkbank'ın kısa vadeli ticari kredilere uyguladığı faiz oranına yükseltilerek, anapara ve faizin yatırımcıdan Halkbank tarafından tahsili söz konusudur.

6. ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

6.1. Değerlendirme Kriterleri

Sakarya ili için önerilen yatırım konularının değerlendirilmesinde; Tarım ve sanayi sektörüne yönelik olmak üzere iki ayrı değerlendirme kriteri uygulanmıştır.

Tarım sektörü için önerilen yatırım konuları; Pazar Olanakları, Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık, Taşıma, İşgücü, Enerji, Yakıt ve Su, Arazi Durumu, . Sosyal ve Kültürel Çevre, İklim Koşulları, Özendirme Önlemleri ve .Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları olmak üzere 10 kriterleri açısından değerlendirilmiştir. Her yatırım konusu için toplam faktör puanı; 1-3 arası faktör ağırlıkları ile söz konusu yatırım göz önünde bulundurularak 1-10 arası verilen puanların çarpılması sonucu oluşan rakamların toplamından oluşmaktadır.

Sanayi sektörü için önerilen yatırım konuları ise; Pazar Olanakları, Yakınlık, Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık, Taşıma, İşgücü, Enerji ve Yakıt, Su, Arazinin Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti, Sosyal ve Kültürel Çevre, İklim Koşulları, Artıkların Atılması, Özendirme Önlemleri, Yan Sanayiye Yakınlık, Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması, İletişim İmkanları, Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı, Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma ve Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.) gibi 16 faktör üzerinden değerlendirilmiştir. Yine Her yatırım konusu için toplam faktör puanı; 1-3 arası faktör ağırlıkları ile söz konusu yatırım göz önünde bulundurularak 1-10 arası verilen puanların çarpılması sonucu oluşan rakamların toplamından oluşmaktadır.

Ayrıca önerilen yatırım konuları kendi içlerindeki görece üstünlüklerini yansıtmak üzere üç grupta değerlendirilmiştir;

A Grubu: Gerek talep-pazar-kaynak, gerekse yatırım boyutları, karlılık ve risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen girişim alanlarını kapsamaktadır.

B Grubu: Bölgesel olanaklar ve hazırlık derecesine göre birinci gruptaki yatırımlar gibi sorunsuz konular olarak düşünülmeyle birlikte kuruluş yeri, pazarlama, kapasite, işgücü vb. unsurlar açısından daha ayrıntılı çalışmayı gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

C Grubu: Bölge ve ülkenin gereksinim duyabileceği, girdi çıktı değerlendirilmesi bakımından anlamlı potansiyel gösteren yatırım alanlarıdır. Ancak, bölgede belirli bir altyapı ile ekonomik oluşum ve gelişmelere bağlı olarak öteki gruplara oranla daha ciddi hazırlık dönemi gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

Buna göre,

Tarım Sektörü için;

0 – 120 arası puan C Grubu

121 – 160 arası puan B Grubu

161 – 200 arası puan A Grubu

Sanayi Sektörü için;

0 – 150 arası puan C Grubu

151 – 200 arası puan B Grubu

201 – 250 arası puan A Grubu

yatırım konularını ifade etmektedir.

6.2. Uygun Yatırım Konuları

Sakarya ili için uygun yatırım konuları önerilirken, öncelikle Sakarya'daki doğal kaynak potansiyeli gözönünde tutulmuştur. Tarım, hayvancılık, maden ve orman varlığından meydana gelen doğal kaynak potansiyeli, öncelikle ve kolaylıkla değerlendirilebilecek kaynakları oluşturur. Sakarya ili ekonomisinde sanayi sektörü ile birlikte tarım ve hayvancılığın ağırlığı da (özellikle merkez ilçenin dışındaki diğer ilçelerde) dikkate alındığında, doğal kaynak potansiyeline öncelik verilmesinin gerekliliği çok açıktır.

Ön araştırmalar, yerinde yapılan incelemeler ve gerek Sakarya'daki ilgililerle gerekse sektör uzmanlarıyla yapılan görüşmeler sonucunda Sakarya'ya yönelik olarak 40 yatırım konusu önerilmiştir. İl için önerilen yatırım konuları aşağıda verilmektedir.

6.2.1. Doğal Kaynak Potansiyelini Değerlendirmeye Yönelik Yatırımlar

Sakarya'da doğal kaynak potansiyelini meydana getiren tarım ve hayvancılık sektörleri ile madencilik ve ormancılık sektörüne dayalı olarak yapılabileceği öngörülen yatırım konuları aşağıdaki gibidir.

Tarım ve Hayvancılık Sektöründe Yapılabilecek Yatırımlar

Sakarya'da tarım ve hayvancılık sektörüne yönelik olarak 5 yatırım konusu önerilmiştir. Bu yatırım konuları ise şöyledir:

- *Su ürünleri üretimi*
- *Damızlık süt inekçiliği*

- *Et besiciliği*
- *Seracılık*
- *Arıcılık*

Madencilik Sektöründe Yapılabilecek Yatırımlar

Sakarya ilinde maden rezervi açısından özellikle mermer, demir, tuğla ve kiremit hammaddesi (kil) önemli bir potansiyel teşkil etmektedir. Dolayısıyla ildeki bu rezervlerin kullanılması ve katma değerin yükseltilmesi amacıyla aşağıdaki yatırım konuları önerilmiştir.

- *Mermer istihraç ve işleme tesisi*
- *Demir istihraç*
- *Tuğla ve kiremit üretim tesisi.*

Önerilen yatırım konuları ile ilgili olarak fizibilite etüdü yapılmadan evvel, bu madenlere ilişkin detaylı rezerv tespit çalışmaları yapılmalıdır.

İmalat Sanayiinde Yapılabilecek Yatırımlar

Sakarya ilinin doğal kaynak potansiyelini (özellikle tarım ve hayvancılık potansiyelini) değerlendirmeye ve bu ürünlerin katma değerin artırılmasına yönelik olarak 8 adet yatırım konusu önerilmiş olup, bu yatırım konuları aşağıdaki gibidir:

- *Süt işleme tesisi*
- *Patates ürünleri entegre tesisi*
- *Mısır ürünleri entegre tesisi*

- *Meyve suyu ve konsantresi*
- *Fındık işleme ve çikolata üretim tesisi*
- *Deri konfeksiyon*
- *Deri Eşya (saraciye)*
- *Orman ürünleri-MDF üretim tesisi.*

6.2.2. Talebi Karşılamaya Yönelik Yatırımlar

Sakarya coğrafi konum itibariyle, ülkenin önemli ulaşım aksı üzerinde bulunmakta ve pazara yakınlık açısından ise kuruluş yeri faktörleri açısından avantajlı bir konumdadır. İlde, doğal kaynak potansiyelinin değerlendirilmesi yanında özellikle yurtiçi talebi ve ihracatı karşılamaya yönelik olarak, gelişme potansiyeli yüksek olan belli yatırımların yapılması da il sanayisi açısından önemli bir potansiyel teşkil etmektedir.

Sektörel talebi karşılamaya yönelik olarak Sakarya ili için önerilen yatırım konuları aşağıdaki gibidir:

- *Bakliyat paketleme ve tasnifleme tesisi*
- *Kurutulmuş sebze*
- *Dondurulmuş sebze ve meyve*
- *Helva, lokum, reçel ve marmelat*
- *Maya*
- *Mobilya-oturma grupları ve kanepeler*
- *Konfeksiyon (hazır giyim)*
- *Çorap üretim tesisi*
- *Örme eşya*
- *Tarım ilaçları*
- *Veteriner ilaçları*

- *Gübre*
- *Kuşe karton*
- *Oluklu mukavva kağıtları ve kutu üretim tesisi*
- *Optik cam*
- *Elektrolitik tel (kablo ve emaye tel-fiber optik)*
- *Cerrahi el aletleri*
- *Çelik döküm parçalar (otomotiv sanayiine yönelik)*
- *Poliüretan malzeme esaslı otomotiv yan sanayi yatırımı*
- *Tarım alet ve makinaları*
- *Savunma sanayiine yönelik yatırımlar*
- *Prefabrik yapı elemanları*
- *Elektrikli ev aletleri*
- *Özel üniversite*

6.3. Değerlendirme Kriterlerine Göre Önerilerin Sınıflandırılması

Yörenin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları ve potansiyel gelişme eksenleri dikkate alınarak belirlenen 40 yatırım konusunun 9'u A grubunda, 29'u B grubunda ve 2'si C grubunda yer almaktadır.

A grubu içerisinde bulunan ve sorunsuz yatırım konuları arasında yer alan yatırım konularından 3'ü tarım ve hayvancılık sektöründe, 6'sı ise imalat sanayiinde yer almaktadır.

B grubundaki belirli koşullara ve ön hazırlıklara bağımlı yatırım konularından 2'si tarım ve hayvancılık sektöründe, 26'sı imalat sanayiinde ve biri de hizmetler sektöründe (özel üniversite) bulunmaktadır.

C grubundaki temel koşulların ve ortamın gelişmesine bağımlı yatırım konularının 2'si de imalat sanayiinde yer almaktadır.

Sakarya ili ve yöresi için önerilen gerek A, gerek B ve gerekse C grubu yatırım konuları, ön değerlendirme niteliğinde olup, uygulanabilirlikleri, teknik, ekonomik ve mali yapılabilirlik çalışmalarının sonucunda netleşecektir.

Söz konusu yatırım önerilerinin gerçekleşme oranı ise şüphesiz ki, potansiyel yatırımcıların Sakarya ili ve yöresinde yatırım yapmaya motive edilmesine bağlıdır.

Sakarya için önerilen yatırım konularının görece üstünlüklerine göre sınıflandırılması ve önerilen yatırım konularının kuruluş yeri faktörlerine göre değerlendirilmesi Tarım ve Hayvancılık sektörü ve İmalat Sanayi için Tablo 60 ve Tablo 61’de verilmiştir.

**TABLO 60: TARIM VE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ
KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Su Ürünleri		Damızlık Süt İnekçiliği		Et Besiciliği		Seracılık		Arıcılık	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazar Olanakları	3	7	21	9	27	9	27	9	27	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12	8	16	8	16	9	18	8	16
3. Taşıma	1	7	7	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	1	7	7	8	8	8	8	9	9	9	9
5. Enerji, Yakıt ve Su	2	7	14	9	18	9	18	8	16	9	18
6. Arazi Durumu	3	8	24	9	27	9	27	9	27	8	24
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	6	6	7	7	7	7	7	7	7	7
8. İklim Koşulları	3	7	21	8	24	8	24	8	24	8	24
9. Özendirme Önlemleri	2	5	10	7	14	6	12	6	12	5	10
10.Top.Yatırım Tutarı,İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16	8	16	8	16	8	16	7	14
Toplam Faktör Puanı			138		165		163		164		154
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		B		A		A		A		B	

TABLO 61 : SANAYİ SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Mermer İstihraç ve İşleme Tesisi		Demir İstihraç		Tuğla ve Kiremit Üretim Tesisi		Süt İşleme Tesisi		Patates Ürünleri Entegre Tesisi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	8	24	6	18	7	21	8	24	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12	4	8	5	10	8	16	9	18
3. Taşıma	1	8	8	6	6	7	7	8	8	8	8
4. İşgücü	2	7	14	5	10	6	12	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8	8	8	8	8	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	6	6	4	4	6	6	8	8	9	9
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7	5	5	6	6	7	7	8	8
8. İklim Koşulları	1	7	7	7	7	5	5	9	9	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	6	12	4	8	5	10	7	14	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	5	10	5	10	5	10	5	10	5	10
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	6	6	4	4	5	5	7	7	8	8
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	7	14	6	12	7	14	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	5	10	5	10	8	16	8	16
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	9	18	6	12	7	14	8	16	9	18
TOPLAM			177		139		155		193		202
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		B		C		B		B		A	

Tablo 61'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Mısır Ürünleri Entegre Tesisi		Meyve Suyu ve Konsantresi		Fındık İşleme ve Çikolata Tesisi		Deri Konfeksiyon		Deri Eşya (Saracıye)	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	9	27	7	21	8	24	7	21	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	8	16	9	18	7	14	7	14
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	7	14	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	9	9	9	9	9	9	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	9	9	8	8	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	8	16	8	16	6	12	7	14
10. Özendirme Önlemleri	2	5	10	5	10	5	10	5	10	5	10
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	9	9	8	8	8	8	7	7	7	7
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	8	16	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	8	16	8	16	7	14	7	14
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	10	20	8	16	9	18	7	14	8	16
TOPLAM			208		195		202		180		186
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		A		B		A		B		B	

Tablo 61'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Orman Ürünleri MDF Üretim Tesisi		Bakliyat Paketleme Ve Tasnifleme Tesisi		Kurutulmuş Sebze		Dondurulmuş Meyve ve Sebze		Helva, Lokum ve Reçel Tesisi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	8	24	9	27	7	21	8	24	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14	7	14	7	14	8	16	8	16
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	8	16	9	18	8	16	9	18	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	9	18	9	18	8	16	7	14
10. Özendirme Önlemleri	2	5	10	5	10	5	10	5	10	5	10
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	9	9	8	8	8	8	7	7
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	9	18	8	16	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	8	16	8	16	8	16	7	14
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	8	16	7	14	9	18	7	14
TOPLAM			195		205		192		202		187
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		B		A		B		A		B	

Tablo 61'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Maya		Mobilya Oturma Grubu ve Kanepe		Konfeksiyon (Hazır Giyim)		Çorap Üretim Tesisi		Örme Eşya	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	7	21	7	21	7	21	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	8	16	8	16	7	14	6	12
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	7	14	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	9	18	9	18	8	16	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	5	10	5	10	5	10	5	10	5	10
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	8	8	8	8	7	7
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	8	16	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	8	16	8	16	8	16	8	16
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	8	16	7	14	7	14	8	16
TOPLAM			194		196		194		188		189
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		B		B		B		B		B	

Tablo 61'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Tarım İlaçları		Veteriner İlaçları		Gübre		Kuşe Karton		Oluklu Mukavva Kağıtları ve Kutu	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	6	18	6	18	6	18	7	21	6	18
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14	6	12	6	12	6	12	6	12
3. Taşıma	1	8	8	8	8	6	6	6	6	7	7
4. İşgücü	2	6	12	6	12	6	12	6	12	7	14
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
8. İklim Koşulları	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	3	6	5	10	3	6	8	16	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	3	6	3	6	3	6	3	6	4	8
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	6	12	5	10	4	4	5	5	6	6
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	7	14	5	10	4	8	5	10
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	7	14	6	12	5	10	5	10	6	12
TOPLAM			167		165		147		159		166
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		B		B		C		B		B	

Tablo 61'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Optik Cam		Elektrolitik Tel (Emaye Tel-Fiber Optik)		Cerrahi El Aletleri		Çelik Döküm Parçalar (Otomotiv Sanayiine Yönelik)		Poli ürethan Malzeme Esaslı Otomotiv Yan Sanayi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	8	24	8	24	7	21	7	21	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12	7	14	6	12	7	14	8	16
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	7	14	8	16	7	14	8	16	9	18
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7	7	7	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	8	8	8	8	9	9	9	9	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	7	14	7	14	7	14	7	14
10. Özendirme Önlemleri	2	5	10	5	10	5	10	5	10	5	10
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	6	6	7	7	7	7	8	8	9	9
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	7	14	7	14	7	14	8	16	9	18
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	6	12	6	12	7	14	7	14	8	16
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	8	16	6	12	8	16	9	18
TOPLAM			181		184		177		188		202
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		B		B		B		B		A	

Tablo 61'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör	Tarım Alet ve Makinaları		Savunma Sanayiye Yönelik Yatırımlar		Prefabrik Yapı Elemanları		Elektrikli Ev Aletleri		Özel Üniversite	
	Ağırlığı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	6	18	7	21	6	18	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14	7	14	7	14	6	12	6	12
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	7	14	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8	6	6
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	7	7	8	8	10	10
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14	6	12	6	12	8	16	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	5	10	6	12	5	10	5	10	5	10
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	7	14	7	14	6	12	5	10
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	8	16	7	14	7	14
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	7	14	7	14	7	14	6	12
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	7	14	9	18	7	14	6	12	7	14
TOPLAM			186		193		188		180		183
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		B		B		B		B		B	

Sakarya ili ve yöresinin ekonomik ve doğal koşulları dikkate alınarak önerilen yatırım konularının, belirlenmiş kurulu kapasitesine göre tahmini yatırım tutarı ve yaratacağı istihdam miktarı Tablo 62’de verilmektedir.

TABLO 62 : ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ TAHMİNİ YATIRIM TUTARI VE İSTİHDAM DURUMU

Sektörler	Kapasite	Top.Yatırım Tutarı (\$)	İstihdam (Kişi)
TARIM VE HAYVANCILIK			
Su Ürünleri	150 Ton/Yıl	150.000	10
Damızlık Süt İnekçiliği	1.000 Adet/Yıl	2.000.000	40
Et Besiciliği	50 Adet/Gün Büyükbaş Kesimhane, 250 Adet/Gün Küçükbaş Kesimhane, 1.500 Baş/Dönem Besicilik	2.900.000	60
Seracılık	7.500 M ² Serada Sebze Yetiştiriciliği	200.000	20
Arıcılık	60 Kovanlık	9.000	2
MADENCİLİK			
Mermer İstihraç ve İşleme	10.000M ³ /Yıl İstihraç, 340.000 M ² /Yıl Karo	3.500.000	63
Demir İstihraç	FAB	FAB	FAB
İMALAT SANAYİİ			
Süt İşleme	36.000 Ton/Yıl Süt İşleme	780.000	15
Patates Ürünleri Entegre Tesisi	FAB	FAB	FAB
Mısır Ürünleri Entegre Tesisi	FAB	FAB	FAB
Meyve Suyu ve Konsantresi	25.000 Ton/Yıl	9.750.000	247
Fındık İşleme ve Çikolata Tesisi	FAB	FAB	FAB
Deri Konfeksiyon	700.000 Adet/Yıl	1.300.000	200
Deri Eşya (Saraciyeye)	300.000 Adet/Yıl	400.000	50
Orman Ürünleri-MDF Üretim Tesisi	120.000 M ³ /Yıl MDF Levha	21.250.000	120
Bakliyat Paketleme ve Tasnifleme	5.000 Ton/Yıl	450.000	20
Kurutulmuş Sebze	5.000 Ton/Yıl	1.000.000	15
Dondurulmuş Meyve ve Sebze	6.600 Ton/Yıl Şoklama ve Şoklu Muhafaza	1.170.000	30
Helva, Lokum ve Reçel	720 Ton/Yıl Reçel, 2.400 Ton/Yıl Marmelat, 1.350 Ton/Yıl Şekerleme	675.000	25
Maya	36.000 Ton/Yıl	18.000.000	164
Mobilya-Oturma Grubu ve Kanepeler	FAB	FAB	FAB
Konfeksiyon (Hazır Giyim)	360.000 Adet/Yıl Muhtelif Konfeksiyon	335.000	92
Çorap	360.000 Düzine/Yıl	3.200.000	200
Örme Eşya	1.100.000 Adet/Yıl Basic T Shirt	1.100.000	30
Tarım İlaçları	3.000 Ton/Yıl	335.000	20
Veteriner İlaçları	20 Milyon Doz/Yıl Bakteri, 30 Milyon Doz/Yıl Çiçek Aşısı	3.350.000	50
Gübre	200.000 Ton/Yıl Potasyum Esaslı Kompoze Gübre	8.350.000	47
Tuğla ve Kiremit	30 Milyon Adet/Yıl Blok Tuğla	750.000	48

Tablo 62'nin devamı

Sektörler	Kapasite	Top.Yatırım Tutarı (\$)	İstihdam (Kişi)
Oluklu Mukavva Kağıtları ve Kutu	30.000 Ton/Yıl Oluklu Mukavva Kağıdı, 100 Milyon Adet/Yıl Oluklu Mukavva Kutu	4.450.000	52
Kuşe Karton	FAB	FAB	FAB
Optik Cam	2.400.000 Adet/Yıl Gözlük Camı, 1.200.000 Adet/Yıl Sferik Merceklı Gözlük Camı, 900.000 Adet/Yıl Özel Merceklı Gözlük Camı	27.500.000	40
Elektrolitik Tel (Emaye Tel-Fiber Optik)	FAB	FAB	FAB
Cerrahi El Aletleri	FAB	FAB	FAB
Çelik Döküm Parçalar	FAB	FAB	FAB
Poliüretan Malzeme Esaslı Otomotiv Yan San.	FAB	FAB	FAB
Tarım Alet ve Makinaları	1.600 Adet/Yıl Harman Makinası, 500 Adet/Yıl Römork, 400 Adet/Yıl Su Tankeri	500.000	60
Savunma Sanayine Yönelik Yatırımlar	FAB	FAB	FAB
Prefabrik Yapı Elemanları	1.000.000 M ² /Yıl (Parke Taşı,Bordür Taşı vb.)	4.000.000	120
Elektrikli Ev Aletleri	Toplam 1.650.000 Adet/Yıl Ev Aletleri (Çay-Kahve Makinası, Ekmek Kızartıcısı, Izgara, Izgara Barbekü, Yoğurt Makinası, Sandviç Makinası vb.)	7.500.000	118
HİZMETLER			
Özel Üniversite	FAB	FAB	FAB

NOT: Önerilen yatırım konuları ile ilgili kapasite, toplam yatırım tutarı ve istihdam miktarı verileri fikir vermek amacıyla verilmiş olup, tahmini tutarlardır. Dolayısıyla fizibilite aşamasında kapasite ve maliyetlerde değişiklik olabilir.

FAB: Fizibilite Aşamasında Belirlenecek.

7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bir ülkede ekonomik gelişmenin en önemli şartlarından biri yatırımların rasyonel bir şekilde en verimli alanlara yapılmasıdır. Üretim faktörlerinin etkin ve verimli kullanımı en uygun zamanda gerekli olan yatırımların yapılması ile gerçekleşir. Ülkelerin kalkınmasındaki temel faktörlerden biri de tasarrufların başka bir ifadeyle finansal kaynakların karlı ve verimli alanlara tahsis edilmesidir.

Bu anlamda yatırım projelerinin değerlendirilmesinde uygun yatırım alanları araştırmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Uygun yatırım alanları araştırması; ilin/ilçenin veya bölgenin kısa ve uzun dönemde beklenen gelişmeleri de dikkate alınarak önerilebilecek yatırım konuları ile bunların olası kuruluş yerlerini tespit etmeye yönelik çalışmaları kapsamaktadır.

Bu çalışmaları yönlendiren birincil amaç, yöre kalkınmasına katkıda bulunacak, yöre kaynakları ile uyumlu ve pazarlama olanağı yüksek yatırım alanlarının belirlenmesidir.

Uygun yatırım alanları araştırmasının temel inceleme alanı ise *“kuruluş yeri faktörleri”* analizidir. Kuruluş yeri faktörleri, belirli bir üretim biriminin belirli bir coğrafi konuma yerleştirilmesi halinde, söz konusu üretim biriminin maliyeti, satış hasılatı ve sermaye yapısı üzerinde etkili olan tüm konumsal özellikleri kapsar. Başka bir ifadeyle kuruluş yerinin seçimi genellikle işletme giderlerinin en düşük, işletme gelirlerinin en yüksek olduğu yerin belirlenmesi sürecini içerir.

Yatırım projesinde belirlenecek kuruluş yeri, işletmenin amaçlarına ulaşması için gerekli koşulları gerçekleştirebilecek özellikleri taşımalıdır. Bu amaçla, kuruluş yerinin belirlenme sürecinde üç ekonomik unsur (produktivite-verimlilik; iktisadilik- ekonomik olma; karlılık-rantabilite) göz önünde bulundurulmalıdır.

Kuruluş yeri seçimine ilişkin verilecek bir karar, tesisin faaliyeti süresince değiştirilmesi zor ve çoğu zaman mümkün olmayan, değiştirilmesi mümkün olduğunda ise çok yüksek maliyetlere katlanması gereken bir karardır. Kuruluş yeri kararının bu özelliği, ciddi ve isabetli araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, kuruluş yeri seçimine etki eden faktörleri çok iyi bir şekilde tespit etmek ve bu faktörlerin kuruluş yeri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Sakarya ili genelinde yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda, özellikle il sanayisinin mevcut ve potansiyel durumuyla ilgili olarak aşağıdaki tespitler yapılmıştır:

Sakarya'nın ulaşım koşullarının elverişliliği, İstanbul başta olmak üzere büyük tüketim merkezlerine yakınlığı ve tarımsal üretimin çeşit ve miktar olarak bolluğu, 1950'li yılların başlarından itibaren, ilde sanayi sektörünün gitgide gelişmesini sağlamış, bu gelişim ise son yıllarda hız kazanmıştır. Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren Sakarya ili, İstanbul'dan başlayarak doğuya doğru uzanan endüstri yöresi içinde yer alarak, Türkiye'nin tarım yönünden olduğu kadar sanayi bakımından da önemli yerleşim yerlerinden biri haline gelmiştir. Bu gelişim sonucu, daha 1950'li yıllarda adeta parmakla gösterilecek kadar az olan sanayi kuruluşlarının sayısı, bugün yüzlerle ifade edilecek kadar önemli seviyelere ulaşmıştır.

İl sanayi sektöründe meydana gelen bu önemli gelişim, Sakarya'nın sahip olduğu doğal kaynakları ve bu kaynakların gelişebilme olanakları dikkate alındığında, önümüzdeki yıllarda Sakarya'da sanayi sektörünün daha da gelişeceğini göstermektedir. Nitekim, İstanbul ve Kocaeli sanayisinin mekan darlığı vb. nedenlerden ötürü Sakarya ve bölge illerine doğru yayılması, bu potansiyelin değerlendirilmesi açısından Sakarya'yı avantajlı kılmaktadır. Özellikle ildeki mevcut organize sanayi bölgesinin tam olarak devreye girmesi ve 2. Organize

sanayi bölgesinin de bir an önce altyapı çalışmalarının tamamlanması sonucunda Sakarya'da önümüzdeki dönemde sanayi sektöründe ciddi bir yatırım patlamasının olacağı tahmin edilmektedir.

Sakarya ilinin sosyo-ekonomik yapısı incelendiğinde, ilde daha ziyade merkez ilçe Adapazarı'nın gelişmiş olduğu görülmektedir. Diğer ilçelerde ise ekonomik yaşamın tarım ve hayvancılığa dayalı olarak bir gelişim gösterdiği ve dolayısıyla ilçe imalat sanayinin yeterince gelişmediği ve mevcut sanayi tesislerinin de, genel olarak tarıma dayalı (özellikle fındık işleme) sanayi işletmeleri (agro-industry) karakteristiğine sahip bulunduğu dikkati çekmektedir. İl merkezinde sanayi sektörü, Türkiye'nin bir çok iline kıyasla daha gelişmiş durumda olup, hemen her sektörde, orta ve küçük ölçekte sanayi tesislerinin faaliyette bulunduğu görülmektedir. Bununla beraber, il sanayisinde büyük ölçekli tesisler de faaliyet göstermektedir. Başta otomotiv sektöründe (OTOKAR ve TOYOTA SA) ve oto lastik sektöründe (Good-Year) olmak üzere, ilaç sektöründe (Toprak İlaç) ve diğer bazı sektörlerde faaliyet gösteren bu tesisler; kapasite olarak Türkiye kapasitesi içerisinde önemli yer tuttuğu gibi ihracat imkanları açısından da önemli potansiyellere sahiptir.

Bu çalışmada Sakarya ili ve yöresinin mevcut ekonomik ve sosyal dengesizliklerine çözüm getirme çalışmaları kapsamında kısa ve orta dönemde yapılabilirliği olası görülen, yeni istihdam alanları yaratabilecek yatırım konusu önerileri geliştirilmiştir.

Sakarya ili ve yöresinin ekonomik ve sosyal koşulları dikkate alınarak yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler sonucunda, belirlenen yatırım konuları öneri niteliğinde olup, uygulanabilirlikleri teknik, ekonomik ve mali yapılabilirlik çalışmalarının sonucunda netleşecektir.

Söz konusu yatırım önerilerinin gerçekleşme oranı ise şüphesiz potansiyel yatırımcıların Sakarya ili ve yöresinde yatırım yapmaya motive edilmesine bağlıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Sakarya İli Turizm Envanteri ve Geliştirme Planı, T.C. Turizm Bakanlığı, T.C. Sakarya Valiliği
- Sakarya İli İktisadi Raporu 1997, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası,
- Sakarya İline Ait Özet Bilgiler ve Önemli Sorunlar Kasım 1997, T.C. Sakarya Valiliği Brifing Raporu
- Marmara Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili, KOSGEB, Ankara, 1997
- Temel Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Sakarya, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü,
- Tarımsal Yapı 1995, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- 1990 Genel Nüfus Sayımı “Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri”, DİE.
- Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı 1992, DİE.
- Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı 1996, T.C. Sağlık Bakanlığı.
- İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 1996, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı.
- İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler 1996, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı.
- İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Kasım 1997.
- Türkiye Elektrik Dağıtım ve Tüketim İstatistikleri, 1996, 1995, TEDAŞ
- 1996 Yılı Sakarya İlinin Yıllık Sanayi, Ekonomik ve Ticari Durumu Hakkında Rapor, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Sakarya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü
- Sakarya 97 İl Turizm Envanteri , 1997, T.C. Sakarya Valiliği, İl Turizm Müdürlüğü
- Sakarya’da Tarım Projeleri ve 1995 Yılı Faaliyet Raporu, Sakarya, 1996, T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Sakarya İl Müdürlüğü

- Sakarya İlinde Kalkınmanın Hızlandırılmasına Yönelik Ana Plan ve Strateji, Mayıs 1991, ATSO.
- Sakarya Sanayi Envanteri, Aralık 1994, ATSO, Sakarya.
- Yörük Sedat, Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü.
- T. BANKALAR Birliği, Bankalarımız 1996.
- Yerel Ekonomik Gelişme Programı, Adapazarı, Öneri Aşamasına İlişkin Rapor, YEGEP 98/1, ATSO, Şubat 1998, Ankara.